

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

Том 4: Регіональні аспекти
та сталий розвиток міст

Київ 2016

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

**4 том:
РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК МІСТ**

Монографія

Україна

Підготовку та видання матеріалів монографії здійснено за підтримки проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», який фінансується Європейським Союзом та співфінансується і впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні. Думки, висновки та пропозиції, які містяться у цих матеріалах, належать автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи ПРООН.

Київ 2016

УДК 352.07(477)
ФЗ (4 Укр), 124
М 65

Рецензенти:

- Васильєва Т.А., доктор економічних наук, професор, директор інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету*
- Луцишин Г. І., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету "Львівська політехніка"*
- Устич С.І., доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ "Ужгородський національний університет"*

У четвертому томі висвітлені питання формування інституційного середовища сталого розвитку та партисипативного управління, з'ясовані соціальні виміри сталого розвитку та зв'язок із підприємництвом, викладено регіональні аспекти сталого місцевого розвитку та проблеми в містах. Видання призначено для викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, для державних службовців, представників органів місцевого самврядування, громадських діячів, фахівців з управління соціально-економічним розвитком.

Місцевий розвиток за участі громади. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст / [за загред. к.пол.н. Г.І. Мелеганич, д.е.н. Ю.М. Петрушенка]. – Київ : ВАІТЕ, 2016. – 316 с.

Затверджено на засіданні Вченої Ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
протокол №14 від 13.12.16

ISBN 978-966-680-705-5, Монографія

Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ). Основна мета Проекту - сприяти сталому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні шляхом зміцнення спільного управління та заохочення громадських ініціатив по всій Україні. З 2008 року проект МРГ працює на всій території України. Третя фаза Проекту реалізується впродовж 2014-2017 рр. Під час третьої фази Проект МРГ надаватиме підтримку обласним та місцевим органам влади щодо поширення кращих практик та досвіду зі спільного планування та подальшого поширення підходу, орієнтованого на громаду. Діяльність Проекту МРГ спрямована на відновлення базової соціальної та комунальної інфраструктури в таких пріоритетних сферах діяльності громад, як енергоефективність, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, водопостачання спільно з розвитком малого аграрного бізнесу. У контексті розвитку міст Проект МРГ сприяє впровадженню заходів із енергоефективності в багатоквартирних будинках у 25 малих містах України та підтримує впровадження принципів «розумних міст» та електронного врядування в управлінні містами. Проект надає підтримку Уряду України у впровадженні реформ із децентралізації та поширенні інноваційних підходів щодо спільного планування та сприяння сталому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні через центри управління знаннями та впровадження курсу в навчальні програми 40 регіональних університетів. Проект фінансується Європейським Союзом та співфінансується й упроваджується Програмою розвитку ООН.

Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ)

Вул. Еспланадна, 20, 7-й поверх, офіс 704-708, Київ, 01601, Україна.

Сайт: www.cba.org.ua

<http://www.facebook.com/cbaproject>

www.twitter.com/CBAProject

Європейський Союз складається з 28 країн-членів, які вирішили поетапно об'єднати разом свої інновації, ресурси і долі. Спільно, протягом 50-річного періоду розширення, вони побудували зону стабільності, демократії і поступального розвитку, підтримуючи культурну різноманітність, толерантність та індивідуальні свободи.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) є глобальною мережею ООН у галузі розвитку, організацією, яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. ПРООН співпрацює з понад 170 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем у галузі людського розвитку.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	10
1.1. Проблеми та завдання формування інституційного середовища сталого розвитку в Україні (Г.В. Іванченко, м. Вінниця)	10
1.2. Роль лідерства у процесі забезпечення ефективної самоорганізації населення (О.В. Калініченко, А.С. Лесюк, м. Полтава)	20
1.3. Підвищення рівня відкритості територіальних громад (А. К. Мідляр, м. Вінниця)	40
1.4. Використання інноваційних навчальних технологій як інструмент розвитку ресурсних центрів при ВНЗ (на прикладі Ресурсного центру зі сталого розвитку при ВТЕІ КНТЕУ) (Н.М. Махначова) ..	409
РОЗДІЛ 2. ПАРТИСИПАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ	64
2.1. Глобальне партнерство як нова форма суспільного устрою (Ю.В. Ткаченко, м. Черкаси)	64
2.2. Розвиток територій за участю органів місцевого самоврядування, міжнародних фондів та громади (Н. В. Дем'яненко, А.О.Саєнко, м. Полтава)	72
2.3. Організаційні засади залучення інститутів громадянського суспільства до формування соціально-економічної політики місцевого розвитку (Ю.М. Петрушенко, м. Суми)	82
2.4. Соціальна відповідальність муніципалітетів та партисипативні практики як інструменти доброго врядування (Т.О.Бутурлакiна, м. Ужгород)	108
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	125
3.1. Соціальний вимір сталого розвитку країн світу в умовах глобалізації (М.В. Литвин, м. Дніпро)	125
3.2. Потенціал розвитку України в контексті основних цінностей громади (А.В. Світлична, м. Полтава)	135
3.3. Розвиток соціального капіталу як передумова надання якісних соціальних послуг у місцевих громадах (А.С. Воронцова, м. Суми)	141
РОЗДІЛ 4. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК.....	156
4.1. Соціально-екологічно відповідальний бізнес у галузі теплоенергетики: позитивний досвід та роль у місцевому розвитку громади та забезпеченні сталого розвитку суспільства (Д.О. Смоленніков, м. Суми)	156

4.2. Теоретичні основи вдосконалення управління ресурсним потенціалом підприємств в аспекті стійкого розвитку територіально-виробничих структур (О.А. Овечкіна, м. Луганськ).....	168
4.3. Вплив корпоративної соціальної відповідальності на участь бізнесу у розвитку громад (Н.В. Бібік, м. Харків).....	189
РОЗДІЛ 5. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ	198
5.1. Регіональна політика як основа ефективного місцевого розвитку, орієнтованого на громаду (Ю.В. Самойлик, Н.В. Шашло, м. Полтава, м. Владивосток).....	198
5.2. Регіональна продовольча безпека в контексті сталого розвитку (Н.В. Волченко, м. Суми).....	209
5.3. Капіталізація активів як передумова сталого розвитку території (О.Ю. Березіна, м. Черкаси).....	220
5.4. Використання земельних ресурсів членами сільських громад у ринковому середовищі: сучасні тенденції та загрози (А.В. Дивнич, Д.І. Статівка, О.Д. Дивнич, м. Полтава).....	230
5.5. Залізничний туризм як складова сталого розвитку (Л.В. Марценюк, м. Дніпро).....	237
РОЗДІЛ 6. УРБАНІСТИКА ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК	261
6.1. Передумови та основні вектори реалізації концепції сталого розвитку в містах України (Г.І. Мелеганіч, м. Ужгород).....	261
6.2. Стійкий розвиток міст та агломерацій: особливості забезпечення (М.Ф. Аверкіна, м. Здолбунів).....	272
6.3. Правила сталого розвитку агломерацій (Н.О. Телюра, м. Харків).....	284
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	292

CONTENT

SECTION 1. INSTITUTIONAL ENVIRONMENT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT FORMATION	10
1.1. Problems and tasks on the way of institutional environment for sustainable development formation in Ukraine (G.V. Ivanchenko, Vinnytsia)	10
1.2. Leadership in population effective self-organization (O.V. Kalinichenko, A.S. Lesyuk, Poltava)	20
1.3. Increasing the level of territorial communities' openness (A.K. Midliar, Vinnytsia)	40
1.4. Use of innovative educational technologies as an instrument of the development of resource centers at universities (through the example of the Resource Centre for Sustainable Development at VTEI KNTEU) (Makhnachova N.M., Vinnytsia)	49
 SECTION 2. PARTICIPATIVE MANAGEMENT IN SUSTAINABLE LOCAL DEVELOPMENT	 64
2.1. Global partnership as a new form of the social structure. (Y.V. Tkachenko, Cherkasy).....	64
2.2. Participation of the local self-organization bodies, international donors and communities in local development (N.V. Demyanenko, A.O. Sayenko, Poltava)	72
2.3. Basic arrangements for involving civil society institutions to the formation of social and economic policy in local development. (Y.M. Petrushenko, Sumy.)	82
2.4. Social responsibility of the municipalities and participatory practices as tools for good governance (T.O. Buturlakina, Uzhgorod)	108
 SECTION 3. SOCIAL ASPECTS OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT	 125
3.1. The social dimension of sustainable development in globalization context (M.V. Lytvyn, Dnipro).....	125
3.2. The potential for development of Ukraine in context of the fundamental community values (A.V. Svitlychna, Poltava)	135
3.3. Social capital development as ground for providing high quality social services in local communities (A.S. Vorontsova, Sumy).....	141
 SECTION 4. BUSINESS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT	 156
4.1. Socio-ecological responsibility of heat and power engineering business: successful experience in the context of local development (D.O. Smolennikov, Sumy)	156
4.2. Theoretical background of improving potential for firm resources in terms of sustainable development of territorial and production structures.	

(O.A. Ovyechkina, Lugansk). 168
4.3. The impact of corporate social responsibility on business
participation in community development. (N.V. Bibik, Kharkiv). 189

**SECTION 5. REGIONAL ASPECTS OF LOCAL SUSTAINABLE
DEVELOPMENT 198**

5.1. Regional policy as a basis for effective socio-oriented local
development. (Y.V. Samoilyk, N.V. Shashlo, Poltava, Vladivostok). 198
5.2. Regional food security in context of sustainable development.
(N.V. Volchenko, Sumy). 209
5.3. The capitalization of assets as precondition for sustainable
development of the territory. (O.Y. Berezina, Cherkasy). 220
5.4. The use of land resources by the members of rural community in a
market environment: current trends and threats. (A.V. Dyvnych,
D.I. Stativka, O.D. Dyvnych, Poltava). 230
5.5. Railway tourism as a part of sustainable development
(L.V. Martsenyuk, Dnipro) 237

**SECTION 6. URBAN STUDIES AND SUSTAINABLE
DEVELOPMENT 261**

6.1. The preconditions and background for sustainable development
concept implementation in the cities of Ukraine.
(H.I. Melehanych, Uzhgorod). 261
6.2. Sustainable development of the cities and agglomerations:
the special features of success (M.F. Averkina, Zdolbuniv). 272
6.3. Rules of the agglomeration (N.O. Telyura, Kharkiv). 284

REFERENCES 292

Шановні читачі!

Перед Вами четверта колективна монографія, яка публікується за підтримки спільного Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду». Авторами видання є науковці багатьох вищих навчальних закладів України, представники різних спеціальностей. Усіх їх об'єднує діяльність Освітньої мережі сприяння сталому місцевому розвитку, створеної з ініціативи спільного Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду».

Нам дуже приємно, що Ужгородський національний університет, який став партнером проекту ще в 2011 році, на сьогодні є одним із найбільш активних вишів, що входять у Мережу. Свідченням цього є також те, що саме в Ужгороді видається дана збірка, і координатор від університету стала в 2016 році координатором всієї Освітньої мережі сприяння сталому місцевому розвитку.

Різні види мережевої активності науковців та студентів сприяють новим науковим пошукам викладачів Ужгородського національного університету, фахівців з економіки, політології, менеджменту, державного управління, соціології та історії з різних вищих навчальних закладів України. Унікальність даного видання полягає у застосованому міждисциплінарному підході та у географії авторів, які об'єднані інтересом до проблематики сталого розвитку. Прийняття Організацією Об'єднаних Націй 25 вересня 2015 року Цілей сталого розвитку і 169 відповідних до них завдань визначають глобальні пріоритети розвитку до 2030 року сприяло розширенню тем для дослідження та напрямків співпраці.

Дане видання є логічним продовженням трьох попередніх колективних видань, в яких висвітлювалися різні аспекти сталого місцевого розвитку. На сторінках цієї монографії проаналізовано питання формування інституційного середовища

сталого розвитку, партисипативне управління сталим місцевим розвитком, соціальні виміри сталого розвитку, підприємництво та сталий розвиток, регіональні аспекти сталого місцевого розвитку, урбаністика та сталий розвиток.

Налагоджена співпраця науковців із практиками Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду», на нашу думку, сприятиме сталому розвитку українського суспільства та місцевих громад.

Лендъел Мирослава Олександрівна,
проректор із науково-педагогічної роботи,
доктор політичних наук, доцент.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Проблеми та завдання формування інституційного середовища сталого розвитку в Україні (Г.В. Іванченко, м. Вінниця).

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується такими визначальними термінами, як «сталий розвиток», «інноваційна економіка», «менеджмент знань», «розвиток компетенцій». Недостатність теоретичних знань у сфері сталого розвитку, небажання владних кіл в Україні прислухатися до оцінок і висновків вчених стосовно можливих негативних наслідків певних управлінських рішень разом із недостатньою освіченістю менеджменту підприємств було й залишається однією з найважливіших причин сучасного кризового стану. Отже, однією з передумов досягнення збалансованого розвитку будь-якої країни виступають наука і освіта, які водночас є і найважливішими інструментами ефективного управління, обґрунтованого прийняття рішень, розвитку демократії. На всіх стадіях розробки і втілення концепції сталого розвитку від з'ясування потреби, формулювання ідей до практичної реалізації, виникає необхідність глибокого науково-теоретичного підґрунтя і максимально широкої освітньої та роз'яснювальної роботи.

Сьогодні світ уже вступив у нову еру, яка характеризується значним посиленням непрогнозованості та невизначеності розвитку: кризи, що постійно виникають у різних локальних просторах світового господарства, періодично поєднуються у ланцюги та сприяють виникненню та посиленню глобальної кризи. За таких умов сталим може бути тільки такий суспільний розвиток, який спирається на конкурентоспроможну економіку, розвинений внутрішній ринок, національний виробничий комплекс, що всебічно використовує людський потенціал і гарантує економічну безпеку країні, збалансовану соціальну структуру та ефективну політичну системи. Таким чином, формування нових підходів до соціально-економічних перетворень має спиратися як на результати наукового аналізу

власної траєкторії розвитку, так і на узагальнення світових тенденцій, включаючи розуміння природи сучасної глобальної кризи.

Питання сталого розвитку є актуальним для України, так як неузгодженість темпів економічного розвитку та вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей з високою питомою вагою ресурсо- та енергомістких технологій, сировинна орієнтація експорту, відсутність культури праці та споживання тощо призвели до формування техногенного типу економічного розвитку України (Васюткіна, 2011). Тобто для визначення ціннісних орієнтирів сталого розвитку виникає потреба розроблення нових підходів, які покликані сприяти реалізації концепції сталого розвитку в Україні.

Процес трансформації національного господарського простору передбачає перехід до визначених системних цільових орієнтирів управління та орієнтацію на розвиток суспільства; активізації людської свідомості, громадської позиції; підвищення безпеки. Для нашої країни закономірним є перехід до інноваційної економіки, пов'язаної з розвитком нових технологій, зміною структури зайнятості населення, глобалізацією господарських зв'язків та ростом конкуренції. Проте, в українському суспільстві спостерігається невілювання людських цінностей, трудової етики та соціальної відповідальності, корпоративної ідентичності та самовіддачі, що стримує формування відносин довіри між роботодавцем і працівником, партнерами по бізнесу. Дефіцит довіри населення до ринкових інститутів негативно впливає на соціально-економічні перетворення в українському суспільстві, через що ускладнюється реалізація на практиці цілого ряду позитивних зрушень в інноваційно-технологічному розвитку національної економіки, у сфері регулювання трудових відносин, бізнесу, соціального партнерства (Національна парадигма, 2012).

В Україні у 2014 р. наукові та науково-технічні роботи виконували 999 організацій, 42,2% з яких відносяться до підприємницького сектору економіки, 42,0% – до державного, 15,8% – вищої освіти. Така кількість є майже в два рази меншою, ніж у 2008 р. (рис. 1). У 2014 р. частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного

персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,50%, у тому числі дослідників – 0,32%. За даними Євростату, найвищою ця частка була у Фінляндії (3,20% і 2,28%), Данії (3,20% і 2,18%), Швейцарії (2,66% і 1,37%), Норвегії (2,56% і 1,81%) та Словенії (2,27% і 1,34%); найнижчою – у Румунії (0,46% та 0,30%), Кіпру (0,71% та 0,50%), Болгарії (0,74% та 0,52%) та Туреччині (0,74% та 0,63%) (Конкурентоспроможність України, 2011).

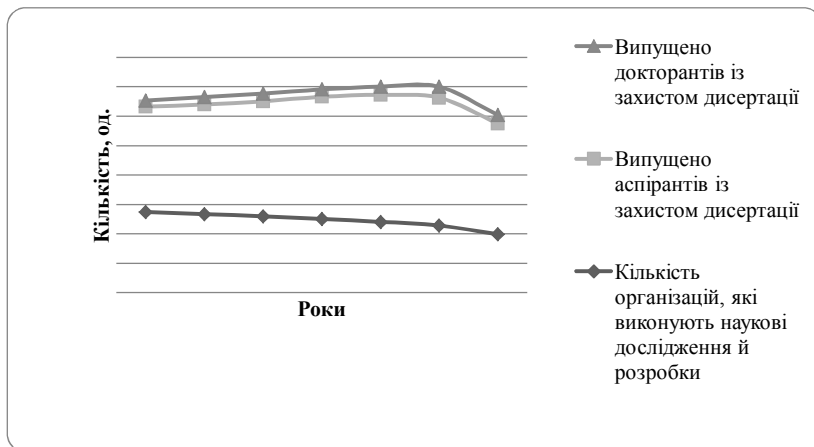

Рис. 1 – Діяльність наукових установ у 2008-2014 рр.*

* сформовано за даними Державної служби статистики

Однією з найбільших проблем, що має місце в національній економіці України є невідповідність у діяльності ринку праці та ринку освітніх послуг, відсутність обґрунтованого партнерства бізнесу і держави у вирішенні даної проблеми. Людина, яка володіє певним запасом знань, умінь і навичок загального та професійного характеру, стає ключовим чинником у стійкості економіки, а акцентами розвитку стають виробництво та накопичення людського капіталу. Аналіз аспектів даного питання показує, що освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення інноваційного розвитку, що забезпечить поширення через мережу регіональних центрів науки, інновацій та інформатизації інформації про вітчизняні науково-технічні

розробки та технології (Мартякова, 2010, Національна парадигма, 2012).

Основою процесів накопичення людського капіталу та підготовки висококваліфікованих кадрів для успішного розвитку національної і світової економіки є розвиток системи вищої освіти, яка наразі найбільше відчуває вплив процесів глобалізації та інтеграції. Так, у 2014 р. кількість науковців, які проходили стажування за межами України становила 3,4 тис. осіб. Вітчизняні науковці брали участь у 7,6 тис. міжнародних семінарах, конференціях та інших заходах, що проводилися в інших країнах. Наукові організації та установи України здійснили 2,0 тис. таких заходів. На наукову роботу від міжнародних фондів було отримано 1885 грантів, у тому числі 63,3% індивідуальних та 36,7% колективних. Загалом кількість науковців, які скористалися грантами, становила 4,5 тис. осіб (Державна служба статистики). Така ситуація вимагає формування нової моделі освіти, яка буде адаптована до нових реалій стратегічного розвитку на основі активізації інноваційних процесів, накопиченні інтелектуального капіталу та інтеграції в соціально-економічну систему суспільства, економіку світового господарства на принципах забезпечення їх реальних потреб, пріоритетів і створення єдиної освітньо–науково–економічної системи.

Трансформація розвитку науки і сучасних технологій інформатизації суспільства – вирішальний чинник економічного зростання, який припускає формування конкурентоздатного працівника, мотивованого до інтелектуально-професійного зростання, обслуговування нового технологічного устаткування. Ці чинники призводять до зміни мікросередовища університетів. Зміна в маркетинговому середовищі університету проявляється в зміні якості та змісту освіти, зміні критеріїв оцінки його діяльності, зміні очікувань безпосередніх споживачів освітніх продуктів і послуг, нових вимогах і компетентності випускників на ринку праці (Мартякова, 2010). Удосконалення освіти виступає найважливішою умовою переходу до сталого розвитку, а система формування нових знань та навичок, оцінка їх якості стає важливою ланкою такого переходу. Відповідний рівень компетенцій дозволить створювати інноваційні продукти,

управлінські підходи, що відповідають реаліям швидкозмінних умов розвитку ринків, підвищуючи тим самим рівень розвитку як окремого підприємства, так і економіки країни загалом.

Досліджуючи основні тенденції соціально-економічного розвитку України, варто проаналізувати темп приросту ВВП як основного результиуючого показника, що б відслідковувати кількісний характер зміни ВВП держави з урахуванням особливостей демографічного розвитку (рис. 2).

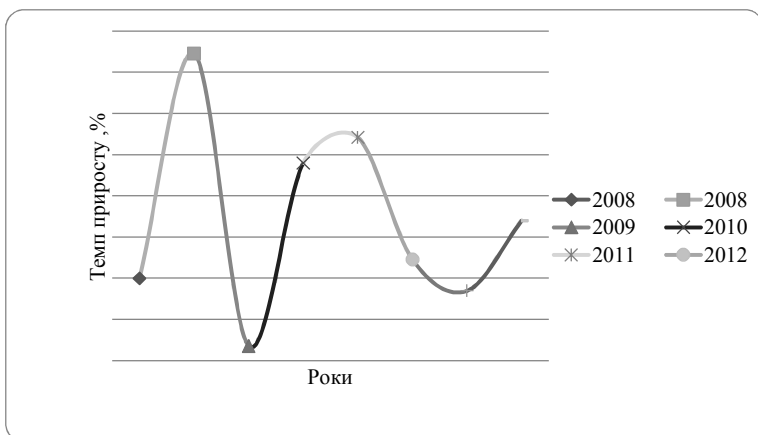

Рис. 2 – Темп приросту ВВП на душу населення у 2008-2014 рр.

* сформовано за даними Державної служби статистики

Із графіку видно, що тенденція зростання ВВП на душу населення має нестабільний характер. Тільки в 2010 і 2011 рр. темп приросту ВВП на душу населення мав однакове значення, що свідчить про деяку стабілізацію в економіці, але вже в 2012 р. даний показник зменшився майже в 3 рази, а в 2013 р. склав +3,5%. Отже, аналіз тенденцій зміни ВВП України у 2008-2014 рр. свідчить про нестабільний характер розвитку економіки.

Сталий розвиток суб'єктів господарювання України може і повинен стати пріоритетом і одночасно відповідальним завданням для всіх рівнів і гілок влади. Ця позиція, якщо її розглянути в широкому контексті, звісно, передбачає визначення і взаємоузгодження загальнодержавних і регіональних особливостей розвитку, широке залучення місцевої влади, населення та органів місцевого самоврядування, бізнес-структур,

тощо до вирішення завдань сталого розвитку. Ефективним інструментом забезпечення сталого розвитку на місцевому, низовому рівні може стати корпоративна соціальна відповідальність, яка разом із відповідальністю гілок влади різних рівнів здатна розв'язувати нагальні питання соціально-економічного розвитку з використанням вискоєфективного ринкового інструментарію.

Отже, враховуючи основні тенденції в розвитку соціально-економічних процесів інституційного характеру, слід визначити, що вони мають прямий вплив на формування сталого розвитку як країни, так і окремих її суб'єктів господарювання.

Згідно оцінок Всесвітнього економічного форуму (Конкурентоспроможність України, 2011) з основних питань, які перешкоджають сталому розвитку, 19,6 % респондентів в Україні визначили податкове законодавство фактором, який переважно заважає веденню бізнесу. Серед інституційних проблем респонденти відзначили також політичну нестабільність – 15,6 %, корупцію (13,9 %), зміни урядів (9,5 %), неефективну бюрократію (8,2 %), злочинність (2,5 %). 10,8 % респондентів визнали таким фактором доступ до фінансування, а 8,8 % респондентів – інфляцію (Конкурентоспроможність України, 2011).

Неефективність інститутів фіскальних норм зумовлюється значними витратами на здійснення фіскальних взаємодій та дій, необхідних для зміни старих інститутів, оскільки інституційна структура економіки будь-якої країни – це, перш за все, результат минулих дій держави і еволюційного відбору найефективніших інститутів. При цьому поширеним є явище, коли державне втручання у процеси фіскальних взаємодій здійснюється через низьку ефективність фіскальних норм, а останні не можуть ефективно функціонувати через відсутність необхідної інституційної структури (Ринок праці, 2007).

Для України дуже важливою є орієнтація на узгодження різноспрямованих інтересів суспільних сил на базі мінімізації їх конфліктів. Це виводить на перший план систему інститутів, передусім відповідних ділових союзів на рівні галузей, регіонів та економіки загалом. Вони сприяють оформленню корпоративних інтересів економічних суб'єктів, їх доведенню до органів, що приймають рішення та забезпеченню зворотного

зв'язку між об'єктами та суб'єктами державної економічної політики.

До основних факторів, що перешкоджають становленню та ефективному розвитку інституційного середовища в економіці, належать такі (Сидорович, 2009): суперечливий набір інститутів та їхня недостатня розвиненість; незадовільна доступність бізнесменів до інформації та її асиметричність; відсутність чітких правових норм, що структурують діяльність підприємств; орієнтація інститутів, які відповідають за створення базової основи підприємництва, на псевдоринкові правила поведінки; неузгодженість формальних та неформальних інститутів; розмитість прав власності; надмірна регламентація підприємницької діяльності тощо.

Серед питань, які потребують вирішення формальних інститутів, що гарантують стабільність, передбачливість і прозорість ринкових правил та процедур, а також мінімізують впливи тіньових факторів на корпоративний сектор: належне оформлення та ефективне використання прав власності; об'єктивна та неупереджена судова система; створення стабільної юридичної структури для здійснення трансакцій; надійне правове забезпечення та юридичний супровід процесу контракції.

Питання неформальних інститутів, які потребують регулювання у корпоративній сфері, а саме: недостатнє забезпечення правопорядку у підприємницькій сфері; використання таких процедур рейдерства, як відчуження – присвоєння прав власності; незадовільна нейтралізація кримінальних факторів у функціонуванні підприємств.

До основних питань соціальної відповідальності на інституційному рівні, що потребують регулювання, можна віднести: урахування законодавством інституційних правил бізнесової поведінки, що відповідають соціальній динаміці розвитку трансформаційного процесу; справедливий розподіл доходів; зменшення рівня диференціації суспільства; унеможливлення реалізації політичною елітою власних бізнесових інтересів за допомогою неформальних методів на протипагу задекларованим.

Державна економічна політика не здатна гнучко реагувати на зміни в економіці держави. Процес прийняття нормативно-

правових актів органами державної влади здійснюється з певним лагом у часі, саме тому корпоративний сектор знаходиться у діалектичному стані із державною економічною політикою. Стратегічні цілі державної економічної політики в загальних трактовках збігаються зі стратегічними цілями корпорацій. Саме розвиток корпоративного сектора економіки може забезпечити високі темпи економічного зростання, зайнятості, стабільність цін та підтримування зовнішньоекономічного ринку. Тому держава повинна усіма можливими заходами допомагати реалізовувати стратегічні цілі корпорацій для досягнення стратегічних цілей державної економічної політики.

Сьогодні Україні вкрай потрібне таке інституціональне середовище, яке б знімало мотиваційні обмеженості реалізації екологічних та економічних інтересів, оскільки зараз воно характеризується наявністю інституціональних пасток. Причина цього полягає в недосконалості законодавчої бази щодо застосування системи ринкових стимулів як до заохочення, так й обмеження господарської діяльності. Наявні протиріччя вказують на необхідність розвитку ринку і трансформації методів впливу держави на процес переходу до забезпечення інноваційного розвитку.

Інституційне середовище, необхідне для інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку України, в довгостроковій перспективі має формуватися в рамках наступних напрямків (рис. 3).

Рис. 3 – Структура інституційного середовища України*

* Розробка автора

Для ефективного забезпечення взаємодії в рамках інституційного середовища та гармонізації відносин учасників в Україні необхідно вирішити ряд завдань, а саме:

- забезпечити дієвий захист приватної власності;
- провести судові реформи;
- створити умови, при яких українським компаніям було б вигідно залишатися під вітчизняною юрисдикцією;
- подолати корупцію як в органах державної влади, так і в державних установах, що надають соціальні послуги населенню;
- забезпечити доступ до інформації про діяльність державних органів;
- розробити програми забезпечення відкритості діяльності державних і муніципальних органів влади із визначенням механізмів отримання громадянами та підприємствами повної

інформації про прийняті рішення, ретельна регламентація діяльності органів влади;

запобігти надмірному державному втручанню в економічну діяльність;

вдосконалити систему контролю та нагляду, що передбачає скорочення адміністративних обмежень підприємницької діяльності, забезпечення ефективної регламентації повноважень органів по контролю (нагляду) та підвищення гарантій захисту прав юридичних осіб і індивідуальних підприємців при проведенні державного контролю (нагляду);

запобігти можливості використання перевірок та інспекцій для зупинки бізнесу;

підвищити ефективність управління державним майном;

скоротити обсяг майна, що перебуває у державній та муніципальній власності, з урахуванням завдань забезпечення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

розвивати механізми взаємодії держави, населення, бізнесу та структур громадянського суспільства, інститутів і механізмів приватно-державного партнерства;

підвищити якість та доступність державних послуг, що надаються органами виконавчої влади;

кадрово забезпечити ефективне виконання державних функцій і реалізацію державних соціальних гарантій;

подолати відставання державних органів і бюджетної сфери від корпоративного сектора в сфері кваліфікації та мотивації кадрів.

Без глибоких інституційних реформ розширення інвестицій у людський капітал не дасть необхідних результатів. Формування сучасної системи економічних інститутів передбачає заходи щодо стимулювання конкуренції на ринках товарів і послуг, розвитку ринкової інфраструктури, вирішення багатьох інших проблем із метою забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки.

Вирішення поставлених завдань можливе шляхом забезпечення:

– узгодженості норм проектів актів із прийнятими законодавчими та іншими правовими актами;

– створення негативних прецедентів невиконання нового закону, особливо з боку державних органів, посилення санкцій за невиконання прийнятого законодавства щодо представників органів влади;

– громадської підтримки створюваних інститутів на всіх стадіях розробки і запровадження законодавчих ініціатив;

– систематичного моніторингу функціонування створеного інституту після прийняття відповідних законодавчих актів, щоб з'ясувати необхідність поправок до нього або своєчасно вжити заходів, що сприяють більш ефективному його функціонуванню.

Таким чином, тенденції змін інституційного середовища в Україні мають складну архітектуру, що вимагає широкого спектру нестандартних управлінських підходів, запровадження механізмів, інструментів націлених на конструктивний трансформаційний процес, який сприятиме сталому розвитку суб'єктів господарювання. Отже, головний напрям удосконалення інституціонального середовища є формування єдиної системи гармонійних відносин між колективними інтересами територіальних спільнот й індивідуальними інтересами приватних суб'єктів господарювання. Формування такої системи взаємовідносин сприятиме активізації співпраці влади, бізнесу та суспільства на основі ідеї взаємного рівноправного партнерства.

1.2. Роль лідерства у процесі забезпечення ефективної самоорганізації населення. (О.В. Калініченко, А.С. Лесюк, м.Полтава).

Сучасний період розвитку людського суспільства приніс розуміння того, що демократична, правова держава може вирішувати основні завдання лише за наявності розвиненої системи самоврядування.

Згідно ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (Конституція, 1996).

У Законі України “Про місцеве самоврядування” у ст. 2 подається дещо видозмінене визначення самоврядування. Так, згідно цього Закону, місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (Місцеве, 1997).

Прийняття Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” стимулювало розвиток самоврядної влади в сільській місцевості, запровадження новітніх моделей залучення громадян до розв’язання проблем територій.

Місцеве самоврядування відіграє важливу роль у реалізації одного з головних завдань сьогодення – об’єднання в одне ціле інтересів держави, суспільства та особистості, оскільки головна мета та сутність місцевого самоврядування полягає в тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особистості здійснювати гармонізацію прав і свобод людини та громадянина з інтересами держави та суспільства. Саме тому місцеве самоврядування відповідає ідеям сучасної демократичної правової соціальної держави, найвища цінність якого – людина, її права і свободи.

Особливо актуальне значення набуває проблема взаємодії держави та місцевого самоврядування, осмислення теоретичних і правових аспектів взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з позицій наукового аналізу, співвідношення держави та суспільства, правової держави та громадянського суспільства (Гереняк, 2013; Юрковська, 2011).

Слід зазначити, що місцеве самоврядування є об’єктивним явищем життя суспільства, однією з форм його самоорганізації. Держава, як і місцеве самоврядування, є однією із форм соціального життя суспільства та однією із форм самоорганізації.

Згідно ст. 2 Закону України “Про органи самоорганізації населення” органи самоорганізації населення – представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань (Органи, 2001).

Історичний аналіз досліджуваного питання безпосереднім чином пов'язаний із виявленням основних параметрів співвідношення державних і самоврядних структур, їх взаємодії в процесі становлення і розвитку держави, його виділення з суспільства і функціонування як щодо самостійного багатопланового соціального явища.

Сучасне місцеве самоврядування, будучи формою самоорганізації населення, має ознаки як владного, так і суспільного інституту. Місцеве самоврядування в сучасних умовах має двоїсту природу (політичну та громадську) і за своєю сутністю є суспільно-політичним інститутом. Місцеве самоврядування в більш ширшому розумінні є інститутом самоорганізації суспільства. До того ж, місцеве самоврядування може реалізовуватися у вигляді територіального громадського самоврядування (Ільяшенко, 2011; Козлова, 2012; Куйбіда, 2011; Мамонова, 2010; Наулік, 2010).

Самоорганізація населення є важливою частиною дієвого залучення населення в процес обговорення місцевого розвитку, планування, прийняття рішень з актуальних питань, моніторингу. Виконання рішень є основною характеристикою демократизації системи державного управління на всіх її рівнях і ключовою частиною розвитку громадянського суспільства в цілому.

Органи самоорганізації населення, сприяють підвищенню активності населення до участі в місцевому управлінні та вирішенні соціальних питань громади. Самоорганізація створюється тільки від ініціативи жителів територіальної громади.

Соціальний досвід людства свідчить, що не у всі періоди розвитку держави вирішення повсякденних питань на місцях приймало форму самоорганізації (Волохова, 2012; Русанова, 2010; Тереняк, 2013).

Сучасне місцеве самоврядування є результатом складного та довготривалого процесу пошуку компромісів, узгодження інтересів суспільства в особі територіальних громад та держави.

Громада – група людей, які проживають на одній території та стикаються з однаковими проблемами розвитку. Наприклад, мешканці багатопверхового будинку; мешканці однієї вулиці в

населеному пункті або в місті; люди, які проживають в одному мікрорайоні міста; мешканці одного села тощо (Dungy, 2010).

Законодавство України не містить переліку функцій територіальної громади, а закріплює тільки галузеві напрями діяльності органів місцевого самоврядування та відповідні повноваження. Так, Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” повністю ігнорує мешканців самоврядних одиниць як суб’єкта управлінської діяльності, що суперечить конституційній нормі щодо первинності територіальної громади як суб’єкта місцевого самоврядування. Законопроекти, зареєстровані Верховною Радою України з питань місцевого самоврядування, також свідчать про відсутність визначення напрямів та видів діяльності територіальної громади.

Визнання територіальної громади суб’єктом місцевого самоврядування, наділення її відповідними правами та обов’язками, майном та фінансами потребує закріплення за нею статусу юридичної особи публічного права.

Рушійною силою самоорганізації громади є лідер. Щоб стати лідером громади, людині недостатньо всього лише знаходитися попереду інших людей в громаді. Повинні також бути люди, які навмисно і свідомо підтримують лідера, наслідуючи приклад і діючи відповідно до його перспективних задумів.

Розглянемо суть поняття “лідерство” (рис. 1).

Лідерство – це вплив, тобто здатність набувати послідовників. Лідерство пов’язано з впливом на членів громади, які повинні слідувати за лідером. Якщо лідер не в змозі впливати на інших членів громади, то громада не піде за ним.

Лідер – це той, хто вмє служити, змусити функціонувати, здатний створити гармонію відносин між усіма, оскільки забезпечує найвищий рівень досягнень як на матеріальному, так і на духовному рівні (Адаір, 2005).

Отже, лідерство означає вплив – не більше і не менше.

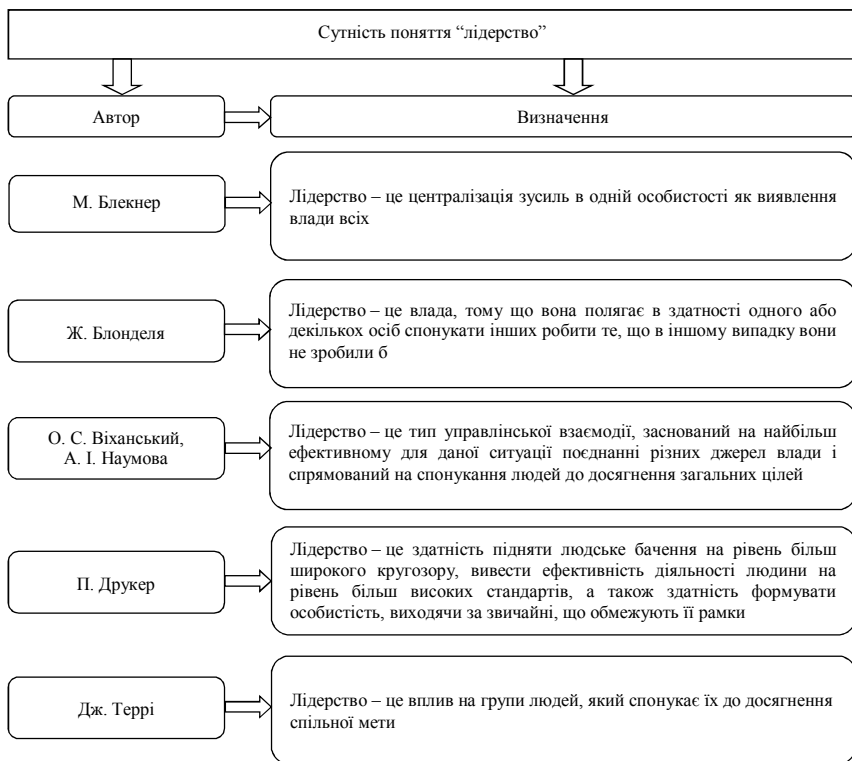

Рис. 1 – Суть поняття “лідерство”

Джерело: узагальнено авторами за даними (Бендер, 2005; Блондель, 1999; Джуліані, 2002; Дранник, 2012; Толкованов, 2013)

Лідер громади – це особистість, яка, поставивши перед собою ціль, створює (організовує) громаду. Всі відносини, що залежать від лідера, є лише інструментальними причинами. Він залишається розумом всього того, що відбувається всередині належного йому контексту, економічним стратегом засобів досягнення мети.

Лідером громади можна вважати особу, яка так чи інакше завоювала авторитет, повагу та визнана главою громади (рис. 2).

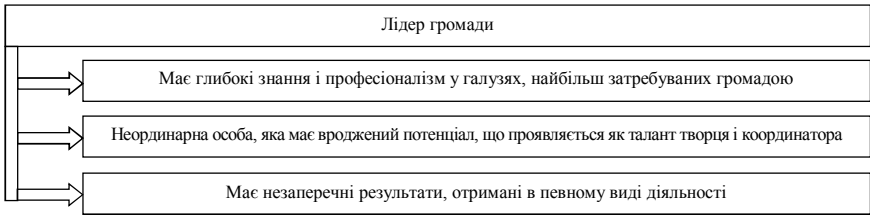

Рис. 2 – Особливі риси лідера громади

Джерело: авторська розробка

Лідер відрізняється блискучим умінням координувати діяльність громади заради досягнення спільної мети. Сутнісна характеристика лідера – це вміння привести до функціональної єдності дію, що включає в себе безліч потреб, здібностей і засобів.

Під час підготовки лідера громади діють процеси, які взаємопов’язані між собою (рис. 3).

Рис. 3 – Процеси, які діють під час підготовки лідера

Джерело: авторська розробка

Виділяють такі основні особливості, що відрізняють “лідера громади” від “керівника” (рис. 4):

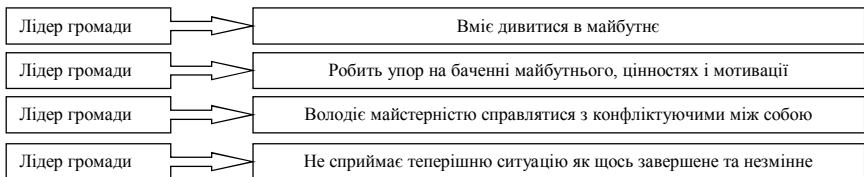

Рис. 4 – Особливості, що відрізняють “лідера громади” від “керівника”

Джерело: авторська розробка

Керівник забезпечує виконання програми і досягнення мети діяльності очолюваної ним організації. Лідер створює образ майбутнього і мотивує людей на реалізацію цього образу.

Головний обов'язок лідера – надихати людей працювати якнайкраще. Людина, призначена на ту чи іншу посаду, може володіти певною владою і можливістю керувати іншими, але справжнє лідерство – це щось набагато більше, ніж просто влада, досвід, знання і дотримання певних правил.

Справжній лідер – той, за ким люди йдуть добровільно і свідомо. Справжній лідер повинен розуміти, що поняття “лідер” і “керівник” означають далеко не одне і те ж (рис. 5).

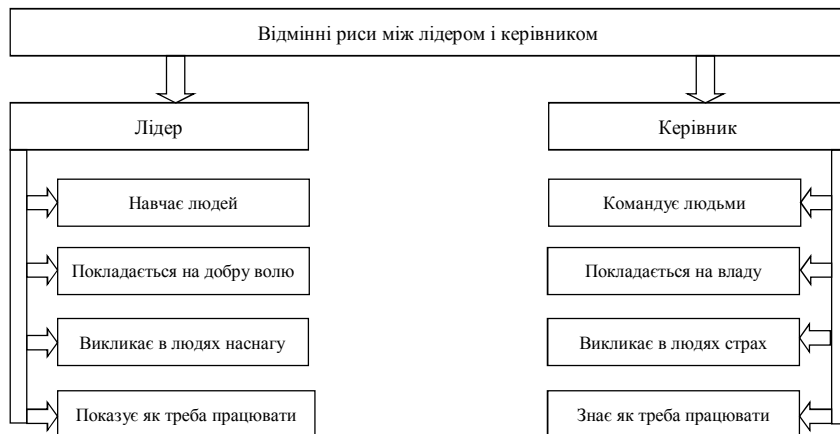

Рис. 5 – Відмінні риси між “лідером” і “керівником”

Джерело: авторська розробка

Здатність до лідерства являє собою цілий комплекс навичок і вмінь, причому майже кожному з них можна навчитися та розвинути. Однак, цей процес не відбувається раптово. Лідерство має багато аспектів, серед яких слід виділити: повага, досвід, навички спілкування з людьми, своєчасність, відповідальність і т. д. Із цього переліку багато чинників відіграють важливу роль стосовно лідерства (Карпець, 2013; Козловська, 2013; Савчин, 2008; Scott, 2009; Старовойтова, 2013).

У будь-якій громаді є два типи лідерів: формальний (явний) та неформальний (рис. 6).

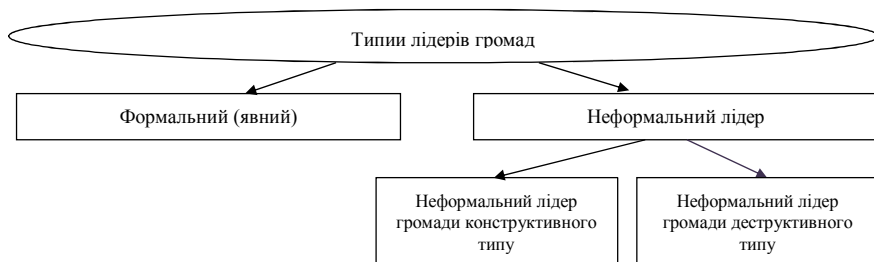

Рис. 6 – Типи лідерів громад

Джерело: авторська розробка

Формальний (явний) лідер громади – це авторитет, організатор, який виділяється за своїми особистими і діловими якостями.

Неформальний лідер громади – це член громади, який займає лідерське положення в громаді через свої особисті якості, життєвий досвід, поведінку.

Неформальний лідер громади конструктивного типу впливає на громаду та її діяльність позитивно, сприяє реалізації загальних інтересів, допомагає в адаптації нових членів громади і тим самим підвищує ефективність самоорганізації громади.

Неформальний лідер громади деструктивного типу – впливає на громаду негативно, використовує свій вплив для того, щоб саботувати рішення формального (явного) лідера громади, протистояти змінам, може підірвати авторитет формального (явного) лідера громади, може ставити під сумнів його розпорядження, знижуючи ефективність самоорганізації громади.

У кожній конкретній групі людей і в кожній конкретній ситуації обов'язково виникає лідер, який впливає на інших. При цьому людина, яка виявила себе лідером в одній ситуації або групі, в інших умовах може поступитися місцем іншому лідеру, стаючи одним із його послідовників.

Лідерство починається не з голови, а з серця, ідеальне середовище для нього – не суворі правила, а осмислені, значущі взаємини між людьми.

Щоб виявити лідера громади необхідно врахувати такі критерії (рис. 7).

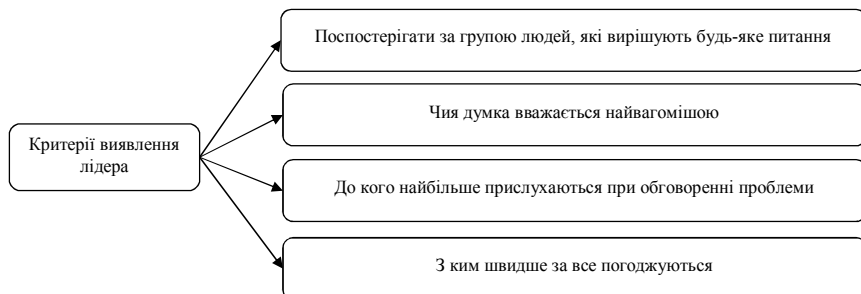

Рис. 7 – Критерії виявлення лідера громади

Джерело: авторська розробка

Якщо, людина відповідає цим критеріям або їх частині, то вона є лідером громади.

Лідер, який досяг рівня схвалення, покладається не на силу, а на людські взаємини, допомагаючи їм та водночас витрачаючи час і енергію на задоволення потреб і бажань членів громади.

Лідер громади, який нездатний встановлювати міцні й тривалі взаємовідносини з іншими, незабаром обов'язково виявить, що не здатний надовго залишатися ефективно діючим лідером.

Велич лідера громади – не в його власній силі, а в здатності надавати сили своїй громаді. Якщо основне завдання громади – виконати доручену їй роботу, то основне завдання лідера – сприяти розвитку людей, щоб вони змогли зробити доручену їм роботу.

Громада найбільш віддана лідеру в тому разі, якщо він сприяв їх особистісному зростанню (рис. 8).

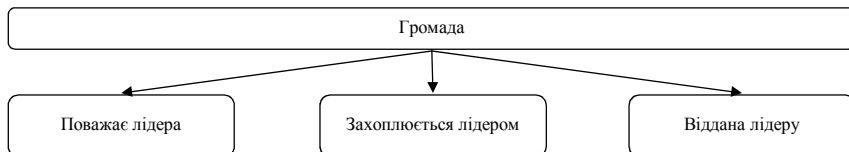

Рис. 8 – Відношення громади до лідера

Джерело: авторська розробка

Для того, щоб лідерство залишалося максимально результативним, необхідно допомагати іншим членам громади розвиватися разом із лідером. Завдяки такому колективному впливу, що здійснюватиметься на громаду лідером, вся громада буде рухатися разом із ним в одному напрямку. Якщо цього не відбуватиметься, то, як наслідок, обов'язково виникнуть відмінності в інтересах, які призведуть до порушення єдності.

Кожен із нас – лідер, тому що кожен із нас на когось впливає. Звичайно, не кожен здатний стати лідером громади, але кращим лідером, ніж він був раніше, здатний стати кожен (Бендер, 2005; Колесніченко, 2010; Новаченко, 2013).

Функціональність лідера визначається вмінням знаходити і координувати ті кошти та ресурси для досягнення мети, сукупність яких здатна задовольнити інтереси найближчої соціальної групи.

Лідер громади виконує такі функції (рис. 9).

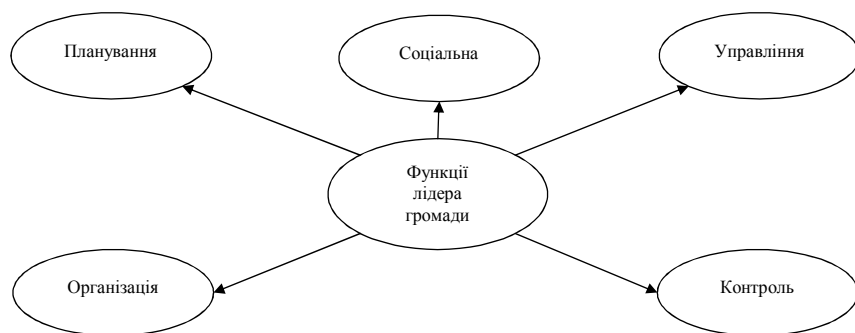

Рис. 9 – Функції лідера громади

Джерело: авторська розробка

Здатність усе продумувати заздалегідь і ранжувати обов'язки за ступенем їх важливості становить основну відмінність між лідером й іншими членами громади, тому що лідери знають, як отримати те, чого вони хочуть.

Для громад характерні такі типові проблеми (рис. 10):

Рис. 10 – Проблеми громад

Джерело: авторська розробка

Успіх можна визначити як послідовне досягнення заздалегідь визначеної мети. З цього визначення випливає, що для успіху лідеру необхідно вміння встановлювати пріоритети і здатність направляти зусилля для досягнення поставленої мети.

Одним із найбільших людських прагнень є прагнення змінити життя інших людей. Людина має внутрішню потребу бути частиною чогось більшого, ніж вона сама, кожній людині важливо знати, що вона щось означає для інших, що вона комусь потрібна. Справжній лідер завжди прагне підтримувати в громаді загальний піднесений настрій, демонструючи їм, що їхня праця наближає громадську організацію до усвідомленої і прийнятої всіма мети.

Узагальнюючи вище сказане, слід зазначити, що справжні лідери створюють причини, які спонукають громаду до самоорганізації.

Проблеми, які стоять перед громадою, лідер перетворює на можливості для зростання, вдосконалення та успіху. Лідер не просто показує, як правильно виконати ту чи іншу роботу, він роз'яснює, для чого її потрібно зробити, а це дозволяє громаді виконувати свою роботу набагато краще. Лідер постійно нагадує своїй громаді, що мета, до якої всі вони прагнуть, є суспільно корисною. Він добре розуміє, що будь-яка праця стане творчою і плідною тільки тоді, коли вона буде усвідомленою.

Розглянемо основні принципи лідерства, які покликані допомогти завоювати авторитет у громади і створити в ній атмосферу взаємної довіри (рис. 11).

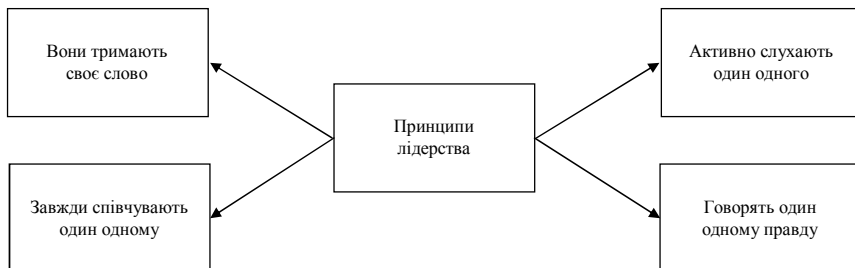

Рис. 11 – Принципи лідерства

Джерело: авторська розробка

Довіра – це важливий та основний принцип, який відображає впевненість у добропорядності та прихильності іншої сторони, з якою довіряючий знаходиться у відносинах. Без довіри неможлива самовіддача ні в громадській організації, ні в сімейних відносинах. А без самовіддачі немає ні сім'ї, ні громадської організації.

Саме в цих принципах полягає секрет створення міцних взаємовідносин у громаді. Будь-який лідер громади, повинен виконувати ці чотири принципи; вони повинні стати невід'ємною частиною його стилю управління.

Принципи лідерства є простими та очевидними, але ми не поспішаємо втілювати їх у життя. Люди, які виконують свої обіцянки, таким чином завойовують довіру. Щоб стати справжнім лідером громади, потрібно дотримувати слово, дане іншим, і бути людиною, на яку можна покластися, і саме таким чином, завоювати авторитет і довіру громади (Buckingham, 2011; Зубкова, 2012; Kouzes, 2010; Пірен, 2012).

Лідер громади вміє переконати тих, кого він веде, в тому, що їхні можливості будуть безмежні, якщо вони підтримають його ідеї (Wiseman, 2010; Калабін, 2004; Maxwell, 2012).

Головна якість лідера – панорамне бачення майбутнього, чітке бачення мети, яка іншим представляється лише в досить обмежених обрисах або не уявляється зовсім. Він задає тон і якийсь стандарт поведінки, визначаючи цілі і завдання громади.

Саме він має психологічне право примусити членів своєї громади виконувати поставлені перед ними завдання (Blanchard, 2012; Карпінський, 2010).

Довіра є важливою складовою лідерства. Щоб вибудувати довіру до себе, лідер громади повинен володіти такими якостями (рис. 12):

Рис. 12 – Якості, які необхідні лідеру для завоювання довіри

Джерело: авторська розробка

Громада не довірятиме тому лідеру громади, який має серйозні вади в характері. Якщо лідер громади підриває довіру до себе, то її потім дуже важко або навіть неможливо буде відновити.

На лідера громади, який позбавлений внутрішніх сил, не можна розраховувати у скрутний час тому, що здатність діяти і досягати результату постійно змінюється. Якщо громада не знає, чого їм очікувати від лідера громади, то наступить такий час, коли вони просто перестануть бачити свого лідера.

Лідер громади створює і зміцнює довіру до себе тим, що домагається результатів, причому постійно діє порядно, чесно і в манері, яка показує реальну особисту зацікавленість громадою. Коли у лідера громади сильний характер, громада йому довіряє. Це не тільки забезпечує громаді надію на майбутнє, але і сприяє їх сильній вірі в себе та в свою громаду (Heifetz, 2009; Osborne, 2010).

Чим більшої довіри лідер громади заслуговує, тим більше громада може на нього покластися, і тим більшою мірою вони дають лідеру право впливати на своє життя. І навпаки: чим менше громада довіряє лідеру, чим менше вони покладаються на нього, тим швидше лідер втрачає свій вплив.

Уважно слухаючи те, що говорять члени громади, лідер надає їм знак поваги. Цим показує, що цінує свою громаду і вірить у них. Лідер громади, повинен (рис. 13):

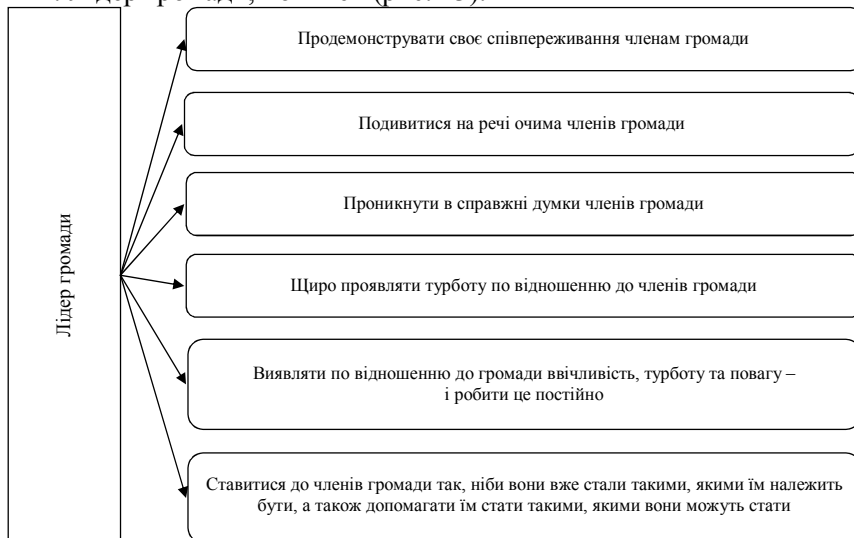

Рис. 13 – Поведінка лідера громади з членами громади

Джерело: авторська розробка

Тільки так лідер зможе зрозуміти своїх членів громади, а вони зможуть відчувати, що їх розуміють. Крім усього цього, слід зазначити, що будь-якій людині важливо знати, що про неї піклуються.

Незважаючи на всю свою зайнятість, лідер громади завжди повинен знаходити час, щоб проявляти справжню турботу про свою громаду. Найбільше громада потребує такого лідера, який би цінував їх і дбав про них (Mohler, 2012; Rath, 2009).

Твердий характер лідера громади формує довіру серед його громади. Але, якщо лідер не виправдовує довіри в громаді, він втрачає здатність вести людей за собою.

Є лідери громад, які вважають, що хороший лідер це той, хто багато говорить. Однак справжній лідер громади знає, що будь-який громадянин хоче, щоб його зрозуміли, а також не тільки мати право голосу, а щоб до його голосу ще й прислухалися.

Лідер громади повинен домогтися до себе поваги. Лідер може отримати повагу громади приймаючи розумні рішення,

визнаючи власні помилки та ставлячи благо своєї громади вище особистих інтересів.

Відкритість і бажання довести свої ідеї до свідомості громади – це знак поваги до них. Намагаючись оперативно і точно інформувати свою громаду про все, що може вплинути на них, лідер покаже, наскільки вони важливі для нього. А залишаючись відкритим для спілкування, лідер заслужить повагу своєї громади.

У громадах єдине, що дає ефект – це лідерство. Лідерам тут може допомогти тільки їхній вплив. Сутність будь-якої можливості впливати лежить в умінні привернути іншу людину до участі (Watkins, 2013; Dungy, 2010).

У громаді не можливо примусити інших слідувати за собою. Якщо лідер не має впливу на громаду, то вона не піде за ним.

Справжнім лідером громади не можна стати за нагороду чи в результаті призначення. Лідерство виходить тільки від впливу, а вплив не можна отримати за чийсь розпорядженням. Його потрібно заробити.

Отже, лідер громади повинен любити те, чим він займається: воно повинно йому подобатися, він повинен ним жити, відчувати його. У кожного лідера своя специфіка, свій стиль. Однак, слід пам'ятати про те, що любов лідера до своєї справи передається іншим людям заради успіху. Любов лідера до власної справи є продовженням його особистих цінностей. Ось чому любов до своєї справи є непорушною умовою успіху для лідера.

Лідер повинен любити своє покликання. Головною задачею лідера громади повинно бути захоплення людей метою, яку він бачить, і створення відповідної мотивації (Rath, 2009; Sinek, 2009).

Мотивація лідера – це комплекс внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які викликають бажання людини до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей громади.

Існує тісний взаємозв'язок між мотивацією лідера та членами громади, а саме, замість того, щоб постійно приказувати своїй громаді рухатися до наміченої мети, їх потрібно просто зацікавити. Якщо у громади немає такого інтересу, то лише тому,

що лідер не зміг їх зацікавити. Лідер громади здатний встановити взаємозв'язок між задоволенням потреб своєї громади з їх повсякденною працею та з їх кінцевою метою.

Нами проведено анкетування серед лідерів і членів громади Полтавської області (Кобеляцький район: с. Ганжівка ОГ “Ганжівка”, с. Озера ОГ “Джерело”, с. Канави ОГ “Лідер”; Полтавський район: с. Черноглазівка ОГ “Світло надії”, с. Головач ОГ “Добробут”, с. Жуки ОГ “Злагода”, с. Мачухи ОГ “Успіх”; Чутівський район: с. Кочубеївка ОГ “Спільна думка”, с. Нова Кочубеївка ОГ “Спільна думка”, с. Василівка ОГ “Довіра і єдність”, с. Філенкове ОГ “Джерело надії”; Котелевський район: с. Милорадове ОГ “Світанок”, с. Козлівщина ОГ “Промінь”, с. Велика Рублівка ОГ “Рублівка”; Семенівський район: с. Степанівка ОГ “Граніт-09”, с. Устимівка ОГ “Устимівка-центр”, с. Оболонь ОГ “Нова Оболонь”, с. Вербки ОГ “Вербки”, с. Веселий Поділ ОГ “Веселоподільська”, с. Погребняки ОГ “Мрія”; Лохвицький район: с. Лука ОГ “Водограй”, с. Яшники ОГ “Надія”, с. Луценки ОГ “Нептун”, с. Бодаква ОГ “Джерело”; Гадяцький район: с. Великі Будища ОГ “Надія”, с. Хитці ОГ “Відродження”, с. Сари ОГ “Село – мій дім”, с. Сватки ОГ “Успіх”; Зіньківський район: с. Лютеньські Будища ОГ “Від мрій до дій”, с. Бобрівник ОГ “Турбота”, с. Проценки ОГ “Тепло і затишок”, Опішня ОГ “Тепло і затишок”; Козельщинський район: с. Нова Галещина ОГ “Спадщина”, с. Лутовинівка ОГ “Лутонівська вода”, с. Говтва ОГ “Говтва”; Котелевський район: с. Велика Рублівка ОГ “Рублівка”, с. Терни та Микілка ОГ “Надія, Віра, Любов”) та здійснено оцінку чинників, які впливають на рівень мотивації лідера громади.

У анкеті запропоновано п'ять мотивів, серед яких кожен лідер громад обрав один найважливіший для себе варіант (рис. 14).

Опитано 37 респондентів.

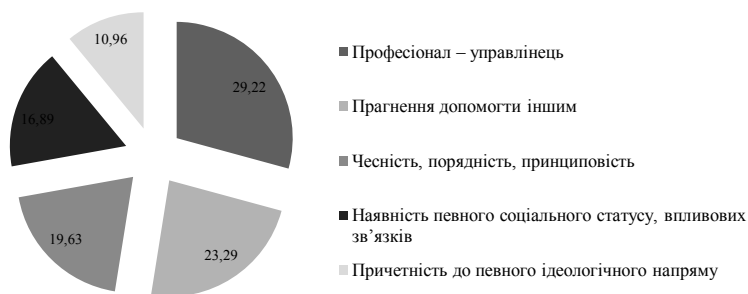

Рис. 14 – Структура мотиваційних чинників лідера громади, %
 Джерело: розроблено автором

Для лідерів громад важливими мотиваційними чинниками є: потреба у самовдосконаленні, у досягненні поставленої мети. Ця потреба проявляється у піклуванні про успішне завершення розпочатої справи, постійному самовдосконаленні, подоланні перешкод, пов'язана зі значною мотивацією діяльності – 13 осіб (33,33 %); підвищення власної самооцінки шляхом пошуку і розвитку саме в тій сфері діяльності, де він зможе продемонструвати власну гідність та компетенцію – 11 осіб (28,21 %); потреба у належності до певного соціуму, пошук схвальної оцінки своїх вчинків, потреба в дружніх та доброзичливих стосунках із групою членів громади – 7 осіб (17,95 %); набуття вищого соціального статусу – 5 осіб (12,82 %); прагнення до свободи власного вибору, можливості самостійного прийняття рішень та здійснення контролю щодо їх впровадження – 3 особи (7,69 %).

Для оцінки мотиваційних чинників членів громади в анкеті запропоновано п'ять мотивів (рис. 15).

Опитано 219 респондентів.

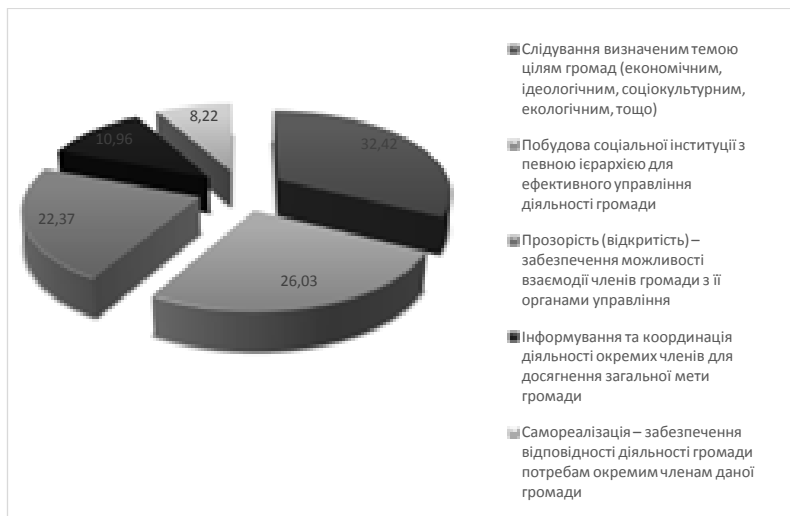

Рис. 15 – Структура мотиваційних чинників членів громади, %

Джерело: розроблено автором

Для членів громад найважливішими мотиваційними чинниками є: слідування визначеним темою цілям громад (економічним, ідеологічним, соціокультурним, екологічним, тощо) – 71 особа (32,42 %); побудова соціальної інституції з певною ієрархією для ефективного управління діяльності громади – 57 осіб (26,03 %); прозорість (відкритість) – забезпечення можливості взаємодії членів громади з її органами управління – 49 осіб (22,37 %); інформування та координація діяльності окремих членів для досягнення загальної мети громади – 24 особи (10,96 %); самореалізація – забезпечення відповідності діяльності громади потребам окремих членів даної громади – 18 осіб (8,22 %).

Для оцінки критеріїв якості лідера громади в анкеті запропоновано п'ять мотивів (рис. 16).

Опитано 219 респондентів.

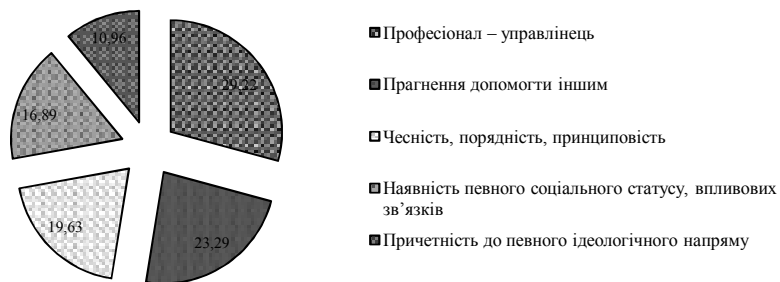

Рис. 16 – Структура критеріїв якості лідера громади, %

Джерело: розроблено автором

Серед критеріїв якостей лідера громади, які вбачають члени громади: управлінець (професіонал) – 64 особи (29,22 %); прагнення допомогти іншим – 51 особа (23,29 %); чесність, порядність, принциповість – 43 особи (19,63 %); наявність певного соціального статусу, впливових зв'язків – 37 осіб (16,89 %); причетність до певного ідеологічного напрямку – 24 особи (10,96 %).

За результатами дослідження, визначено основні якості лідера громади, серед яких передусім слід виділити (рис. 17):

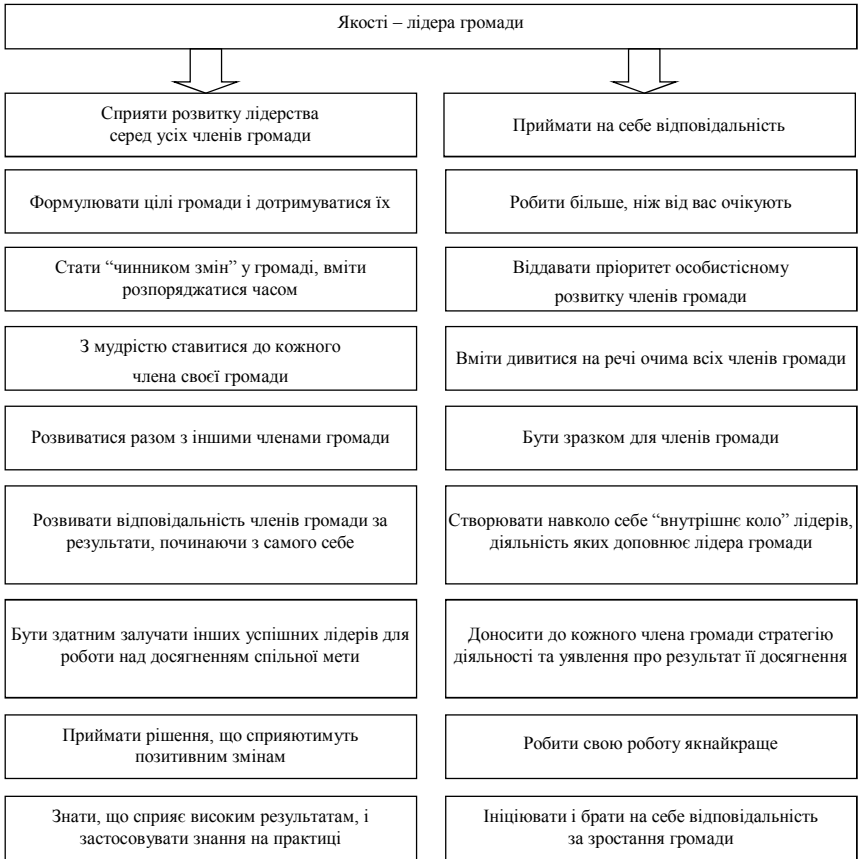

Рис. 17 – Реалізація лідерського потенціалу лідера громади

Джерело: авторська розробка

Таким чином, розвиток громади багато в чому визначається рівнем участі громадян у вирішенні соціальних проблем. Головним і найбільш дієвим методом вирішення проблем успішної діяльності у будь-якій сфері діяльності є розвиток лідерства. Розвиток ефективного лідерства має реалізовуватися за схемою: лідерство індивідуальне, лідерство групи людей та лідерство громади.

1.3. Підвищення рівня відкритості територіальних громад. (А. К. Мідляр, м. Вінниця).

Відкритість територіальних громад та доступ до публічної інформації в сучасних умовах є не лише необхідністю, а й нормою життя та основою формування ефективних процедур у демократичних державах. Головною ознакою останнього часу була інформаційна закритість діяльності територіальних громад, що передбачило малу участь громадськості в розробці та реалізації державної політики. В основному, інформаційна закритість діяльності територіальних громад зумовлена небажанням останньої залучати населення до обговорення проектних рішень. Це порушувало права громадян, передбачені ст. 38 Конституції України, відповідно до якої вони мають право брати участь в управлінні державними справами.

У цьому контексті органи місцевого самоврядування належить вирішити принципове питання про те, який обсяг інформації слід доводити до відома територіальної громади. Чинне законодавство лише в окремих випадках говорить про оприлюднення офіційних актів, переліку певних об'єктів, інформації про конкурси, тендери тощо. Однак, насправді, для ефективного функціонування територіальної громади та її владних інституцій є потреба значно розширити обсяг інформування громадян. Це не потребує непомірних зусиль та затрат, проте надає значний соціальний ефект, дозволяє громадянам розуміти логіку дій місцевої влади, сприяє довірі та налагодженню партнерських відносин між владою та громадянськими інституціями, усуває зайву напругу та конфліктні ситуації.

Питання залучення громадян до процесу державного управління та підвищення рівня відкритості територіальних громад активно вивчається у сучасній політичній науці. Серед зарубіжних дослідників цього напрямку варто відзначити наукові праці М.Кітінга, П.Керні, Е.Хелбурна та ін. Проблема аналізу форм взаємодії громадян та органів влади набула популярності й у колі вітчизняного експертного середовища у працях О.Бабінової, Ю.Гнаткевича, А.Дуди, П.Манжоли, О.Петрос, К.Рубановського, В.Рубцова, Д.Терещенка, О.Федоровича та ін.

Відкритість є важливим принципом діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема територіальних громад. У ньому мають бути зацікавлені не лише окремі громадяни чи їх групи, а й депутати місцевих рад та різні посадові особи. В першу чергу, принцип відкритості територіальних громад забезпечує інтереси населення та можливість їх впливу на діяльність відповідних органів у своїх інтересах. Депутати місцевих рад мають об'єктивно пропагувати свої ідеї, діяльність, що підвищить довіру громадян до них. Посадові особи ж відкритістю діяльності набувають авторитету і завойовують довіру населення, зокрема своїх підлеглих. Зокрема, питання відкритості та доступу до інформації щодо навколишнього середовища розглядалися на засіданні Європейської Економічної Комісії ООНБ, де було прийнято Орхуську конвенцію на четвертій Конференції міністрів «Довкілля для Європи» в м.Орхус (Данія) 25 червня 1998 року. З того часу Конвенцію підписало 39 країн і Європейське співтовариство. Орхуська конвенція покоїться на трьох «стовпах» – основних елементах: доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя. Для здійснення цілей Конвенції в повному обсязі ці три основні елементи повинні бути взаємозалежні. В якості мети Конвенції передбачено, що «для сприяння захисту права кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна із Сторін гарантує права на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень цієї Конвенції» (Convention, 1998). Як бачимо, питання відкритості доступу до інформації громадськості є актуальним.

Одним із видів донесення нової інформації до громади є публічні зібрання. У дослідженні, названому Making Public Participation Legal, М.Лейнінгер, опираючись на звіт Knight Foundation, виявив, що присутність на відкритому засіданні громадян, зменшує відчуття кожного власної ефективності і прихильності до товариства, ніж збільшує її (Making, 2013). Для громадян ХХІ століття, які є більш кваліфікованими і освіченими, ніж їх попередники, які мають доступ до величезної кількості

інформації через свої смартфони, гаджети, такі зустрічі здаються марною тратою часу. А тому, як наслідок, погіршуються відносини між територіальними громадами та державними службовцями.

На сьогодні питання довіри до органів влади є дуже хитким, про що свідчать соціологічні дослідження (Петроє, 2009). В межах своїх функцій влада породжує відносини розпорядництва та підпорядкування. Її дії спрямовані, перш за все, на підтримання та збереження чинного конституційного порядку, і коли вона реалізується демократичними методами, є сильною та ефективно здійснює свої повноваження, то у вигравші опиняються обидві сторони суспільних відносин.

Як зазначив Ю.Габермас, «відкритість потребує не лише гарантій від інституцій правової держави, а й передбачає культурні традиції та політичну культуру призвичаєного до свободи населення» (Філософія, 2009). На нашу думку, важливим критерієм у підвищенні ступеня довіри до влади є її публічність. Публічний – це такий, який відбувається в присутності публіки, людей, прилюдний. Принцип публічності передбачає широкий доступ громадян до участі в питаннях управління шляхом обрання відповідних органів та громадського контролю за їх функціонуванням, відкритості функціонування згаданих органів, а також судовий контроль за дотриманням в управлінських процесах закріплених конституційно інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Хоча, певні особливості публічної влади є факторами гальмування розвитку громадянського суспільства, а саме такі як:

- централізація й концентрація повноважень і ресурсів;
- панування вертикального способу спілкування;
- невідповідність сфери повноважень та спроможності;
- зловживання адміністративним втручанням;
- надмірний контроль (регулювання) за діями позавладних суб'єктів;
- нечіткість процедур (процедура – механізм демократії);
- закритість діяльності органів публічної влади, зокрема, процесів формування рішень та їх прийняття.

Основними ж проблемами відкритості територіальних громад є перевищення власних повноважень та бажання діяти, в

основному, лише в своїх інтересах, що часто передбачає махінації з боку органів місцевого самоврядування. Такі проблеми породжують багато інших, зокрема утиснення інтересів громадськості, незначна участь громадян у розробці та реалізації спільних рішень, що допомогло б підвищити ефективність та значущість діяльності територіальних громад, недовіра громадськості до влади тощо.

У сучасних умовах підвищення відкритості територіальних громад можна забезпечити, на нашу думку, декількома шляхами, зазначеними на рисунку 1:

Рис. 1 – Шляхи підвищення рівня відкритості територіальних громад

Розглянемо шляхи підвищення відкритості територіальних громад детальніше.

Вільний доступ до неконфіденційної інформації щодо діяльності територіальних громад. Швидкий та якісний обмін інформацією між територіальними громадами та населенням можна зумовити вирішенням таких основних завдань:

- збір і нагромадження інформації із зовнішнього середовища, розповсюдження та обмін інформацією як всередині системи територіальних громад, так і зовні;

- створення в територіальних громадах інформаційних систем, орієнтованих на взаємодію зі зовнішнім середовищем;

- удосконалення процесу прийняття рішень, який фіксує основні інформаційні потоки, головних генераторів і постачальників інформації;

– пошук, розпізнавання та організація задоволення інтересів населення;

– регулювання ринку інформаційних продуктів і послуг;

– інформатизація, застосування нових інформаційно-комунікативних технологій;

– пошук ефективних інструментів і технологій комунікацій.

Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало дієвим інструментом наближення влади до громади, активізації громадянського суспільства. Одним із найпростіших шляхів доступу до публічної інформації залишається застосування Інтернет-технологій та інтернет-ресурсів у системі державного управління. Адже наявність повної інформації на сайті – мінімізує необхідність звернень до органу державної влади. Місія електронного урядування зводиться до забезпечення, у першу чергу, прозорості, відкритості та підвищення якості функціонування органів влади з метою зменшення бюрократичних процедур, формування сервісності державно-управлінських послуг, доступу до публічної інформації. На сучасному етапі проблема полягає у тому, що не всі органи місцевого самоврядування мають свої інформаційні ресурси, у багатьох селах та селищах ще взагалі не має доступу до системи Internet (Рубановський та ін., 2009).

Спільне прийняття та реалізація рішень у діяльності територіальних громад. У демократичних країнах Європи поширюється практика, коли замість того, щоб бути тільки користувачем послуг, окремі громадяни та групи громадян об'єднуються з органами влади для спільного створення та надання послуг. Таким чином представники влади та громадськість формують характер і очікувані результати послуг. Вказана технологія може бути могутнім інструментом для вирішення фінансової напруги і налагодження довіри до територіальних громад, підтримки з боку громадян їх діяльності.

Незалежний контроль за діяльністю територіальних громад. Створення саме незалежних структур, які б контролювали діяльність територіальних громад, законність їх дій та непорушність меж компетенцій, враховуючи інтереси громадськості, було б значним поштовхом до ефективної

діяльності територіальних громад без «гінзових» дій, що і дало б можливість підвищити відкритість територіальних громад.

Інституціоналізація ролі громадськості у процесі прийняття рішень в діяльності територіальних громад. Інституційна роль громадськості в ухваленні рішень є одним із найкращих засобів гарантування довгострокового успіху співпраці територіальних громад та громадськості. Постійне надання громадськості можливості впливу на існуючі проблеми та їхнє вирішення забезпечує її активність. Для того, щоб інституціоналізувати роль громадськості в процесі прийняття рішень як на місцевому, так і на центральному рівні управління, потрібне законодавче врегулювання. Необхідно законодавчо визначити та затвердити реальну можливість громадськості брати безпосередню участь при вирішуванні з боку територіальних громад їхніх проблем будь-якого характеру (бюджет, соціальний захист, контролювати розподіл коштів та виконання органом своїх зобов'язань перед населенням тощо (Бабінова, 2007).

Створення структур захисту громадських інтересів у питаннях діяльності територіальних громад. Зростання рівня залучення громадськості, підвищення її активності у цьому процесі приносить ризик, що у спробі задовольняти інтереси багатьох соціальних груп, які мають бути залучені, більш широкий суспільний інтерес може бути зневаженим. Є небезпека, що збільшення обсягів участі громадськості буде породжувати швидке збільшення нових інтересів соціальних груп, а це може закінчитися «гіперплюралізмом», де інтереси груп домінують над суспільними інтересами. Створення структур захисту громадських інтересів необхідне не тільки тоді, коли залучення громадськості має розвинені форми, а й перебільшує необхідний його рівень. Це є актуальним для будь-якої демократичної країни, при будь-якому рівні розвитку технологій взаємодії влади і громадськості. Дані структури є свого роду аналітичними центрами, що відслідковують потреби суспільства, громади тощо та аналізують діяльність влади щодо забезпечення даних потреб (Терещенко, 2007).

Також необхідно виокремити форми впливу громадян на процес підготовки та прийняття рішень у діяльності територіальних громад: – безпосередня участь громадян (вибори,

референдуми), що впливає на діяльність територіальних громад і відповідні рішення;

– опосередковане представництво інтересів громадян (через депутатів усіх рівнів, виборних посадовців, партії);

– діяльність громадських організацій, асоціацій, профспілок;

– направлення пропозицій, петицій, звернень, вимог до органів влади, які безпосередньо приймають управлінські рішення – до глави держави, законодавчого органу (зокрема парламентських комітетів), в органи виконавчої влади, державні комітети тощо;

– підготовка громадських експертиз, експертних висновків і оцінок як щодо конкретних документів, рішень, так і щодо певних суспільних подій;

– організація громадських акцій (мирні збори), громадських слухань;

– обговорення в засобах масової інформації, соціологічні опитування та моніторинги громадської думки;

– проведення семінарів, «круглих столів», консультацій за участю експертів, зацікавлених груп, засобів масової інформації тощо (Манжола, 2007).

За швидкого розвитку технологій з'являються нові дієві та зручні онлайн-формати:

1) Wikis – веб-сайт, який дозволяє групі людей писати і редагувати будь-яку кількість взаємопов'язаних веб-сторінок, використовуючи веб-браузер;

2) Listservs – постійний обмін електронною поштою навколо спільних інтересів, наприклад, сусідством або суспільною проблемою;

3) багатопотокові онлайн дискусії – веб-сайт, який дозволяє людям пропонувати і вступати в розмови на різні теми (Rizopoulos, 2008);

4) онлайн обговорення – різноманітність сайтів та інтернет-інструментів, які дозволяють організаторам включити деякі загальні елементи в персональне обговорення, такі як незалежна допомога, в онлайн-дискусії;

5) краудсорсінг – система, яка дозволяє учасникам пропонувати, а потім голосувати за ідеї або рішення. Це є, мабуть, найвідоміший онлайн метод участі (Брабхам, 2014).

Отримані висновки дають змогу надати такі рекомендації територіальним громадам:

– правова та інформаційна просвіта населення є необхідною умовою для плідної та ефективної роботи громадськості з владою, для ефективної участі громадськості в процесі прийняття рішень;

– прозорість бюджетного процесу є однією з основних умов реальної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю. Коли громадськість знає яка кількість державних грошей використана і на які напрями, це підвищує довіру до влади та допомагає процесу взаємодії представників влади з платниками податків. Упровадження довгострокових фінансових планів, нових форм складання бюджету, впровадження нових форм роботи, таких, як відкриті бюджетні слухання та інші, допоможуть зосередити діяльність органів влади усіх рівнів на вирішення питань соціально-економічного, культурного, соціального розвитку держави, на дійсне служіння народові України;

– на сучасному етапі нарізла необхідність упровадження та використання критеріїв оцінки результативності діяльності органів влади усіх рівнів. Ці критерії є інструментом підвищення ефективності взаємодії органів публічної влади з громадськістю. Вони показують наскільки результативно працює влада, за якими напрямками вона використала державні кошти та в якій кількості. Завдяки зазначеним критеріям громадськість має право та можливість контролювати діяльність влади. Впровадження цих технологій не потребує ні додаткових коштів на реалізацію, ні законодавчих змін, але ж їх результати будуть корисними та ефективними. Вони призведуть як до більшої прозорості влади, так і до її продуктивної діяльності у напрямку відповідності потребам сучасного суспільства.

Відкритість територіальних громад у сучасних умовах є важливим принципом досягнення ефективної їх діяльності та необхідною умовою врахування і задоволення інтересів населення, що зумовлює актуальність визначення проблем та пошуку шляхів підвищення відкритості органів місцевого самоврядування, зокрема територіальних громад.

1.4. Використання інноваційних навчальних технологій як інструмент розвитку ресурсних центрів при ВНЗ (на прикладі Ресурсного центру зі сталого розвитку при ВТЕІ КНТЕУ) (Н.М. Махначова. м. Вінниця)

Ознакою сучасного розвитку України як незалежної держави є незворотність змін, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, зокрема і в системі вищої освіти. Однією з головних особливостей реформ, що здійснюються у вищих навчальних закладах є стратегічний курс на інтеграцію в європейський науково-освітній простір.

Європейський Союз та Програма розвитку ООН в Україні сприяють розбудові громадянського суспільства, поширенню принципів демократичного врядування, вчать мобілізації, комунікації та самоорганізації населення в Україні впродовж багатьох років. В 2008 році по всій території України почав діяти Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (далі - МРГ). Зараз діє третя фаза його впровадження. Головною метою Проекту є сприяння сталому соціально-економічному розвитку на місцевому рівні, шляхом зміцнення спільного управління та заохочення громадських ініціатив по всій Україні [Мелеганич, 2015]. Маючи на меті якісне, системне поширення даних знань по всій території України, Проект ще з 2010 року працював над створенням мережі ВНЗ, а в 2016 році своє офіційне визнання в рамках Проекту отримала Освітня мережа сприяння сталому місцевому розвитку. Ця подія значно сприяє розбудові партнерських відносин Проекту з університетами для впровадження принципів, спрямованих на розвиток громади, у систему вищої освіти [Мелеганич, 2015]. Також Проект бачив своїм завданням зробити цю мережу дієвою, тому просував і всіляко підтримував створення Ресурсних центрів зі сталого розвитку при ВНЗ. Аналізуючи активність мережі за останні роки можна прослідкувати, що Ресурсні центри як раз і стали платформою для нововведень, пропонуваних Проектом, незважаючи на специфіку, географію, масштаби навчальних закладів. Ресурсні центри при ВНЗ стали носіями змін, нововведень та нових ділових зв'язків між ВНЗ, громадськими організаціями, органами влади та місцевого самоврядування, міжнародними інституціями. Тому сьогодні перед Ресурсними

центрами стоять важливі завдання впровадження нових освітніх методик та технологій, безпосередня участь в процесі підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних долати труднощі, адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища, та володіти ресурсами (інтелектуальними, інформаційними, людськими, фінансовими) для проведення якісних змін в країні у різних галузях.

Метою нашого дослідження є аналіз використання інноваційних навчальних технологій як інструменту розвитку ресурсних центрів при ВНЗ, а також використання сучасних методик викладання у вищій школі. Тому наша увага буде зосереджена на розкритті таких блоків:

- тренінгові технології навчання та аналіз тренінгового курсу зі сталого розвитку;
- використання інтелект-карт в розвитку ресурсних центрів та при викладанні дисциплін у ВНЗ;
- системний підхід при підготовці фахівців зі сталого розвитку;
- іvent-заходи з популяризації Проекту МРГ.

Необхідність створення Ресурсних центрів та напрямки їх діяльності послідовно обстоюють такі сучасні науковці як І. Дударева, М. Лепський, Г. Мелеганіч. Сучасні тренінгові технології досліджують В. Бевз, О. Главник, О. Оніщенко, І. Кузнецова, Т. Кузнецова, М. Маслюкова, М. Паскаль. Інтелект-карти набувають свого поширення у вітчизняних ВНЗ завдяки таким науковцям як І. Радченко, О. Соснін, Н. Терещенко, С. Яременко.

15 квітня 2015 року у Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ було відкрито Ресурсний центр зі сталого розвитку, основним завданням якого є формування у здобувачів вищої освіти світоглядних орієнтирів та прикладних знань щодо сталого розвитку суспільства, активізація потенційних можливостей регіону за рахунок практичних навичок молоді у написанні проектів, наукових робіт та прийнятті управлінських рішень при вирішенні тих проблем, які існують в області.

Аналізуючи перший рік діяльності Ресурсного центру зі сталого розвитку при ВТЕІ КНТЕУ (далі – Ресурсний центр),

було виявлено, що за підтримки Спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в інституті або за участі представників ВТЕІ було проведено низку заходів, а саме: конкурси наукових робіт; Літня школа в м. Одеса (2015) та м. Кам'янець-Подільський (2016); Всеукраїнські студентські дебати, присвячені актуальним питанням сталого розвитку громад, що проходили у м. Ужгород у 2015 році та м. Одеса у 2016 році; «Study Tour» - ознайомча поїздка до громад Барського району Вінницької області, які приймають активну участь у реалізації місцевих ініціатив; участь у проєкті «Green Tree Challenge»; проведення тренінгового курсу зі сталого розвитку; проведення соціологічних досліджень в громадах Барського, Калинівського та Томашпільського району Вінницької області.

На сьогодні пріоритетним для Ресурсного центру є залучення більшої кількості талановитої молоді до заходів і конкурсів, які проводяться Проєктом ЄС/ПРООН. Проте, постає проблема у недостатній активності здобувачів приймати участь у подібних заходах, адже для реалізації власних ініціатив необхідна не тільки генерація ідей, а й здатність впроваджувати її швидко, обґрунтовано та з користю для суспільства. Зазначені вміння та навички можна отримати, зокрема, на тренінгах, організованих Ресурсним центром.

У теорії і практиці особистісної та професійної підготовки майбутніх фахівців об'єктивно існує проблема наявності раціональних методичних прийомів і технологій навчання, які б відповідали вимогам часу. Введення в структуру підготовки фахівців тренінгових курсів є значною альтернативою вирішення зазначеної проблеми. Адже тренінгова система вчить молодь бути більш демократичними, відкрито спілкуватись з іншими, критично мислити, приймати продумані рішення. Тренінг дозволяє реалізувати необхідні психологічні умови розвитку професійної і особистісної самосвідомості здобувачів, актуалізації їх ресурсів.

У сучасній науці існують багато визначень поняття «тренінг». Наведемо деякі з них: тренінг – як багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи й організації з метою гармонізації професійного й особистісного буття людини; тренінг – не лише

метод навчання, а й метод розвитку здатностей до навчання, оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема, спілкуванням [Белбин, 2003].

На сьогодні тренінги стали широко використовуватися не тільки в психології, а й в інших науках (педагогіці, соціології, економіці, управлінні, медицині, конфліктології), тому зустрічаються різні трактування змісту поняття «тренінг». Розглянемо, що ж таке тренінг (рисунок 1). Слово "тренінг" походить від англійського "to train", що означає "тренувати" [Оніщенко, 2015].

Під час тренінгу створюється неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розв'язання проблеми, заради якої вона зібралася. Як правило, учасники в захваті від тренінгових методів, тому що ці методи роблять процес навчання цікавим, не обтяжливим [Бевз].

* розробка автора

Рис. 1 – Тренінг як форма навчання

На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Звичайно, традиційна форма передачі знань не є сама по собі

чимось негативним, проте у світі швидких змін і безперервного старіння знань традиційна форма навчання має звужені рамки застосування.

Тренінг має свої «атрибути». До них належать:

- 1) тренінгова група;
- 2) тренінгове коло;
- 3) спеціально обладнане приміщення та приладдя для тренінгу (фліпчарт, маркери тощо);
- 4) тренер;
- 5) правила групи;
- 6) атмосфера взаємодії та спілкування;
- 7) інтерактивні методи навчання;
- 8) структура тренінгового заняття;
- 9) оцінювання ефективності тренінгу [Оніщенко, 2015].

Тренінгова група - це спеціально створена група, учасники якої за сприяння ведучого (тренера) включаються в інтенсивне спілкування, спрямоване на досягнення визначеної мети та вирішення поставлених завдань. Тренінгова група зазвичай включає 15-20 осіб. Така кількість людей дозволяє оптимально використати час та ефективно навчати людей.

Тренінгові заняття можуть бути різної тривалості: від 1,5-3-х годин (2-4 академічні години тривалістю 45 хвилин кожна) до декількох днів поспіль. Під час коротких перерв учасникам доцільно запропонувати напої (чай, каву, воду, соки тощо), можна й легку їжу (бутерброди, цукерки, печиво тощо). Вважається, що такої тривалості перерви достатньо для відновлення сил учасників [Паскаль, 2010].

Робочі місця для учасників у приміщенні можуть бути розташовані по-різному, але доцільно уникати «аудиторного» та «шкільного» стилів. Добре, коли стільці для учасників розташовуються півколом - це сприяє створенню неформальної атмосфери, забезпечує можливість кожному бачити всіх учасників тренінгу, підкреслює рівнозначність позицій усіх учасників. Це сприяє створенню атмосфери відкритості, розвитку довіри, уваги та інтересу учасників одного до одного.

Головне, що забезпечує сприятливу атмосферу для навчання у тренінговій групі, - це правила, яких має дотримуватися кожний учасник. Основні з них: цінування часу; увічливість;

позитивність; розмова від свого імені; добровільна активність; конфіденційність; «стоп»; «піднята рука»; зворотний зв'язок тощо. Правила приймаються на початку тренінгу всіма учасниками групи і потрібні для того, щоб кожний міг:

- працювати в комфортних умовах;
- отримувати інформацію самому й не заважати отримувати інформацію іншим у зручний для кожного спосіб;
- відверто, без побоювань висловлювати свої думки;
- дозволити собі спонтанні, попередньо не зважені вислови, що наближатиме тренінг до реального життя;
- бути впевненим, що надану ним інформацію використають тільки в інтересах учасників.

Тренінг проводить тренер, котрий спілкується з учасниками «на рівних», є таким самим учасником тренінгової групи, як і всі інші учасники. Але одночасно він є й каталізатором усіх процесів, що відбуваються в групі на шляху до досягнення визначеної мети тренінгу (для цього він повинен розуміти настрій кожного учасника). Тренер відрізняється від інших учасників тим, що:

- володіє інформацією щодо означеної теми;
- знає методику проведення тренінгових занять;
- уміє працювати з аудиторією й володіє методикою навчання дорослих і дітей;
- володіє навичками ведення тренінгової групи (регулює групові процеси, знає, як зацікавити учасників, зняти напруження, спрямувати групу на конструктивне розв'язання проблеми тощо);
- постійно підвищує свій тренерський потенціал;
- знає методи оцінювання результатів тренінгу та вміє їх застосовувати;
- знає про відстрочені результати впливу тренінгу, як очікувані, так і неочікувані.

У тренінгу широко використовуються методи, спрямовані на стимуляцію взаємодії учасників. Усі вони об'єднуються під назвою «інтерактивні техніки» і забезпечують взаємодію та власну активність учасників під час динамічного навчального процесу.

Проведення тренінгу відбувається за певною структурою. Типова структура, мета та завдання тренінгу разом слугують основою для складання плану його проведення. Такий план може мати різні форми (таблиця, перелік послідовних дій, схема тощо), але принципово те (і це слід добре засвоїти майбутньому тренеру), що план тренінгу слід скласти обов'язково.

На початку тренінгу доцільно провести міні-лекцію. Зазвичай міні-лекції не перебільшують 10-15 хвилин і використовуються для того, щоб стисло донести нову інформацію до багатьох людей одночасно; розповісти, як виконувати певні дії, що їх згодом опановуватимуть самі учасники в ході практичних вправ; підсумувати результати роботи малих груп для всієї аудиторії [Белбин, 2003].

Дуже дієвим в тренінгах є також «Мозковий штурм». Цей метод тренінгового навчання застосовується як для обговорення всією групою учасників, так і в малих групах. Його мета – сформулювати якомога більше ідей на задану тему. «Мозковий штурм» проводиться у два етапи: на першому етапі формулюють ідеї, на другому їх оцінюють. Зазвичай використовується дошка або аркуші фліп-чартного паперу, де один з учасників записує ідеї так, щоб усі могли їх бачити. Це стимулює мислення і зручно для відбору кращих ідей у ході оцінювання на другому етапі.

Ще однією з поширених тренінгових технологій є аналіз ситуаційних вправ. Ситуаційна вправа – це реальна ситуація, представлена групі для аналізу. Вона може бути запозичена з досвіду тренера, колег, з літературних описів, свідчень очевидців. Тренер також може сам описати реальну історію, яка мала місце в житті. За допомогою цього методу можна проводити аналіз реальних ситуацій, визначати в них ключові проблемні питання, формулювати ідеї щодо можливого розв'язання таких ситуацій.

Дуже добре сприймається тренінговою групою, а тому часто використовується тренером, такий елемент як рольова гра. Це ефективна навчальна методика, яка має бути добре продумана й організована, щоб забезпечити позитивний вплив.

За допомогою рольової гри можна:

- набути досвіду використання певних навичок в ігровій ситуації;

- проаналізувати альтернативні способи дій, ідеї, запропоновані для виконання завдання гри, зміни ситуації на краще;
- відпрацювати на практиці певні види поведінки в безпечному середовищі перед тим, як розпочати їх застосування в реальному житті;
- набути впевненості у своїх силах під час практичних дій;
- закріпити засвоєний матеріал шляхом забезпечення зворотного зв'язку;
- додати до навчального процесу елемент розваги.

Рольові ігри, як інші ігри та тренінгові вправи, належать до інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання передбачає використання різних видів активності учасників тренінгу: фізичної (рухова активність); соціальної (активність у соціальному оточенні - комунікація, взаємодія, взаємосприйняття); змістовної стосовно тематики тренінгу [Паскаль, 2010].

Як уже згадувалося раніше, за підтримки Спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» Ресурсним центром було проведено тренінговий курс «Сталий розвиток за участі громад». Тематика тренінгів передбачала розгляд таких модулів:

1. Я особистість активної дії. Робота в команді.
2. Соціальна мобілізація в громаді (колективі).
3. Ефективні комунікації.
4. Виявлення потреб громади. Проектний менеджмент.
5. Конфлікти та шляхи їх вирішення. Фасилітація та медіація в громаді.
6. Від ідеї до втілення. Як залучати ресурси?

Для участі в тренінгах було відібрано 18 активних здобувачів за попередньо надісланою заявкою 1-4 курсів освітнього ступеня «бакалавр» та 1-2 курсів освітнього ступеня «магістр» усіх спеціальностей та форм навчання. Всі здобувачі активно включилися до тренінгових занять, пропонували цікаві ідеї, обстоювали та доводили власні позиції, вчилися працювати в команді, шукали шляхи вирішення проблем та конфліктних ситуацій.

Чудовою альтернативою традиційного подання інформації є використання Mind Map (з англ. інтелект-карта або діаграма зв'язків). Даний інструмент не новий. Інтелект-карти використовували ще японці в 70-х рр. для модернізації своєї економіки. На науковому рівні описав інтелект-карти Тоні Б'юзен. Він пояснює техніку майнд меппінг як багатогранний пристрій для тренування, що розвиває кожний ментальний м'яз розуму. Інтелектуальні карти охоплюють і допомагають записати, запам'ятати, з'єднати і вивести інформацію візуально. Створюються вони на папері (оригінальний спосіб), або ж за допомогою програмного забезпечення [Поліщук, 2012].

Основних напрямків, в яких застосовуються інтелект-карти (mind mapping), є три.

1. Розвиток особистості:

- Генерація ідей, їх аналіз у пошуках рішення, узгодження і впровадження потенційного рішення.
- Упорядкування інформації у вигляді логічного ланцюжка подій, ідей і фактів.
- Опрацювання інформації. Техніка mind mapping дозволяє читати швидше, запам'ятовувати більше, краще концентруватися.
- Стратегічне бачення: можливість поглинути на проблематику повністю та враховуючи всі особливості. Складання планів, розуміння своїх цілей, опис напрямків діяльності.
- Вийти за рамки своїх же власних обмежень.

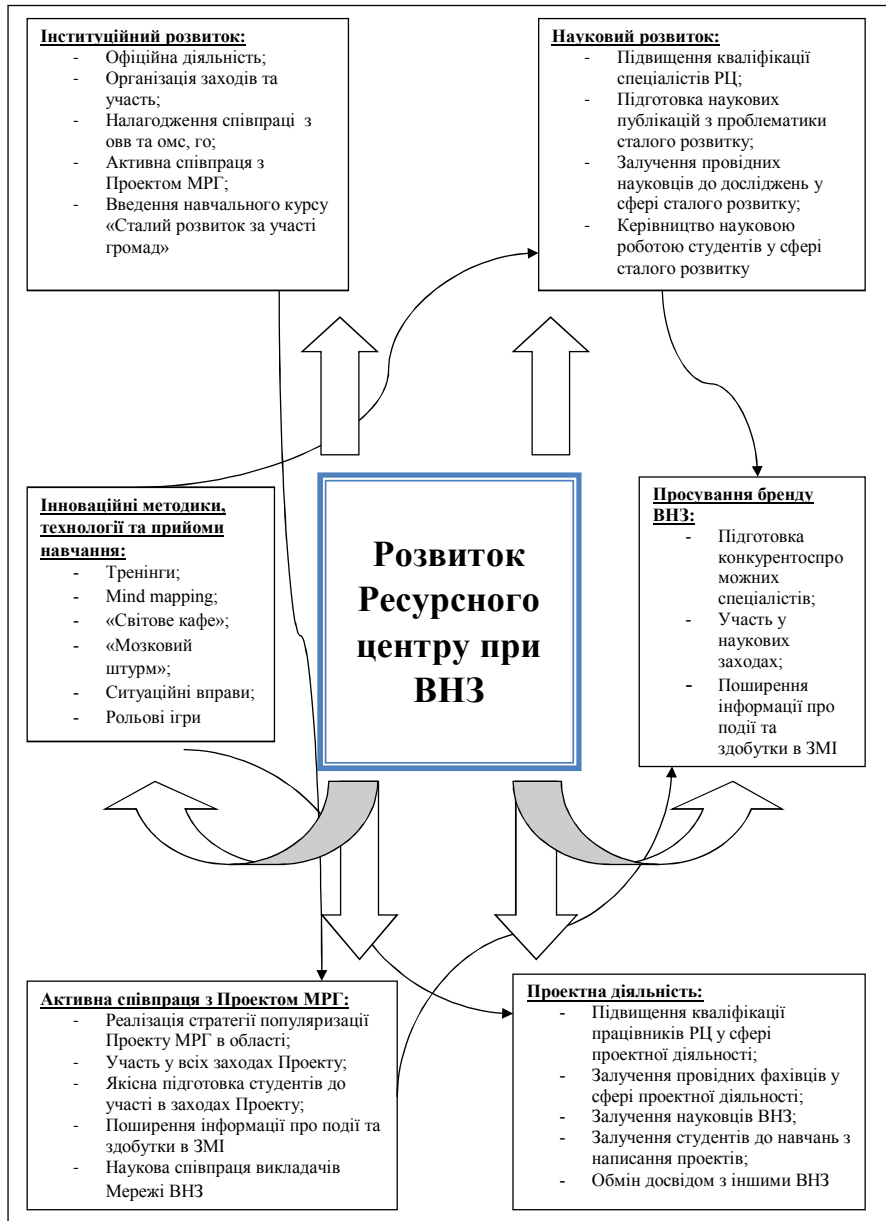
2. Навчання:

- Згадаємо класичне застосування – ведення конспектів. Інтелектуальні карти для цього підходять краще за звичайні нотатки. Їхнє створення займає менше часу, ніж написання великого об'єму тексту, крім цього, таке відображення інформації саме по собі є логічно організованим. Кожна карта пам'яті є унікальною і зберігається в пам'яті як цілісний об'єкт.
- Створення звітів, статей, оглядів. Інтелектуальна карта допомагає чітко визначити структуру та розставити акценти в потрібних місцях, що значно полегшує написання роботи.
- Вивчення іноземної мови використовуючи метод асоціацій.

3. Робочий процес:

- Створення презентацій та проектів ідей, в яких відображено хід думок.
- Прийняття рішень.
- Мозгові штурми. Карти пам'яті є потужним інструментом для роботи із асоціаціями. Записуючи, а потім переглядаючи ідеї, знаходяться нові зв'язки між концепціями, які були непоміченими до того. Крім того, сам спосіб малювання карти переводить мозок у режим креативності.
- Планування. Мова йде про зустрічі, розмови.
- Керування задачами. Перед усім це постановка і визначення параметрів.
- Керування проектами. Цей напрямок в українських реаліях особливо актуальний [Техніка, 2014].

Ми здійснили спробу використання технології mind mapping для планування розвитку Ресурсного центру при ВНЗ (рис. 2).

* розробка автора

Рис. 2 – Інтелект-карта з розвитку Ресурсного центру при ВNZ

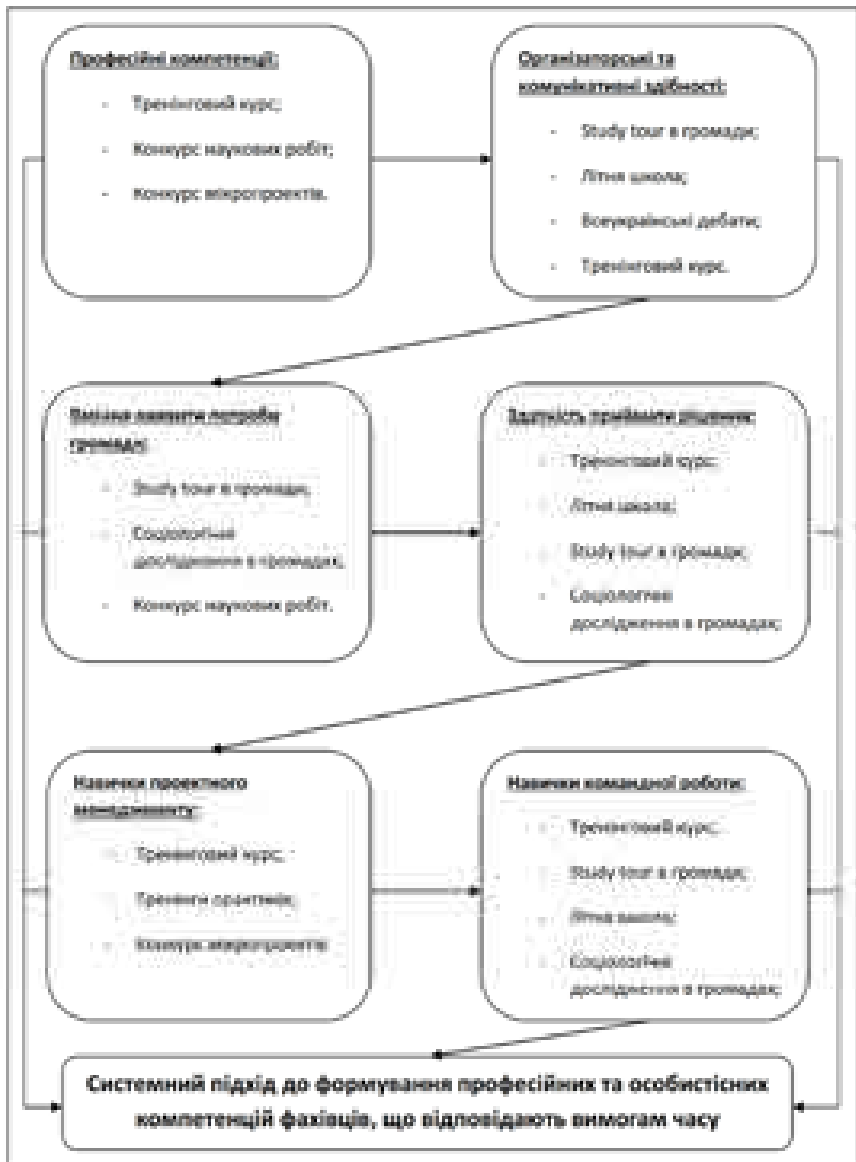
Опрацювавши велику кількість інформації по роботі мозку, теорії навчання, психології, медицині, Т. Б'юзен дійшов наступного висновку: для того щоб процес роботи з інформацією був ефективним, її треба записувати у формі деревоподібної структури зі своїми законами і правилами. Така форма робить роботу мозку щодо вирішення описаної задачі максимально ефективною. При цьому використовується потенціал лівої півкулі (графічні знаки, символи) та правої (образні картини, реалізація, колір) [Полішук, 2012].

Варто зазначити, що основні елементи карти – ключі (або їх ще називають тригери): слова і малюнки, кожен із яких символізує конкретний спогад, сприяє виникненню нових думок та ідей і, таким чином, допомагає повніше використовувати можливості розуму. Тригери радіально розходяться від центральної ідеї за допомогою серії з'єднуючих гілок. Процес побудови карти імітує поведінку нейронів в процесі думання, коли активуються зв'язки між ними. Провідна ідея карт пам'яті полягає у відображенні саме такого “натурального” стилю мислення.

Дивлячись на карту і не знаючи змісту, ми можемо щось припускати, про щось здогадуватися, народжується інтерес і базис для подальшого обговорення. Лінії та зв'язки нам говорять набагато більше, ніж лінійний текст.

Майнд меппінг – відносно нова техніка, яка стрімко розвивається. Хтось її любить і активно використовує, інші – не розуміють. Комусь малювання карти не організовує думки, а ще більше заплутує [Полішук, 2012]. Однак не можна заперечувати, що така технологія розвиває логіку, креативність, мислення та є цікавою для використання у студентському середовищі.

Як зазначалося вище, у 2016 році була створена Освітня мережа зі сталого розвитку, що включає близько 40 ВНЗ-партнерів проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Дана подія є підтвердженням системного, а не хаотичного впровадження ідей сталого місцевого розвитку в Україні. Завданням експертів зі сталого розвитку є підготовка сучасних фахівців різних спеціальностей, які б володіли компетенціями у сфері сталого розвитку (рис. 3).

* розробка автора

Рис. 3 – Системний підхід у формуванні фахівців зі сталого

Для забезпечення системного підходу в формуванні майбутніх фахівців у сфері сталого місцевого розвитку науковцями ВТЕІ КНТЕУ було запропоновано Стратегію популяризації Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду – III» у Вінницькій області на 2016-2017 рік, де визначено наступні заходи (таблиця 1):

Таблиця 1 – Іvent-заходи стратегії популяризації Проекту «Місцевий розвиток орієнтований на громаду – III» у Вінницькій області

№ з/п	Зміст заходу	Виконавці	Термін виконання
1	2	3	4
1	Навчальна дисципліна «Місцевий розвиток за участі громад» для здобувачів освітнього ступеня «магістр» спеціальності 073 «Менеджмент»	- Кафедра менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ	Лютий – червень 2017
2	Вузівська наукова дискусія «Актуальні тренди сучасного менеджменту»	- Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ	Лютий 2017
3	Міжвузівський meet-up «Сталий розвиток – ідеологія XXI століття»	- Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при ВТЕІ КНТЕУ. <u>Співорганізатори:</u> - Київський національний торговельно-економічний університет (м. Київ); - Хмельницький національний університет (м. Хмельницький); - Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця); - Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця); - Житомирський державний університет імені Івана Франка (м. Житомир), - Освітня мережа сприяння сталому місцевому розвитку, - Координаційний центр Єврорегіон «Дністер» (м. Вінниця).	Березень 2017

1	2	3	4
4	Науково-практичний семінар «Європейські стандарти державного сервісу та їх впровадження в публічне управління»	<ul style="list-style-type: none"> - Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при ВТЕІ КНТЕУ; - Територіальні громади – учасники проекту ЄС/ПРООН «МРТ-III»; - Сільські голови – учасники проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-III» у Вінницькій області. 	Квітень 2017
5	V Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України». Секція «Сталий розвиток суспільства: можливості розвитку місцевих громад»	<ul style="list-style-type: none"> - Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ; <p><u>Співорганізатори:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Міністерство освіти і науки України; - Академічне товариство ім. М. Балудянського (м. Кошице, Словаччина); - Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczym Jana Kochanowskiego w Kielcach (Polska); - Університет «Petre Andrei» (м. Яси, Румунія); - Технічний університет (м. Кошице, Словаччина); - Спільний Проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». 	Травень 2017
6	Вузівський регіональний форум-квест «Місцевий розвиток громад починається з наших дій»	<ul style="list-style-type: none"> - Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ; - Територіальні громади – учасники проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-III» у Вінницькій області. 	Червень 2017
7	Тренінговий курс «Сталий розвиток за участі громад» для здобувачів вищої освіти, сільської молоді, активних членів громад, представників місцевої влади та бізнесу	<ul style="list-style-type: none"> - Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ; - Ресурсний центр зі сталого розвитку при Вінницькому торговельно-економічному інституті КНТЕУ. 	Протягом 2016-2017

* розробка ВТЕІ КНТЕУ

Таким чином, стратегія популяризації Проекту «Місцевий розвиток орієнтований на громаду – III» у Вінницькій області орієнтована на пояснення сутності необхідності місцевого розвитку, вигод від їх впровадження для суспільства, вигод від використання існуючих можливостей співпраці з представниками

бізнесу та місцевої влади. Водночас вона має інформаційно-комунікативний характер – не виключно одностороннє інформування «згори вниз», але і зворотній зв'язок. Зрозуміло, що стратегія популяризації має враховувати попередні досягнення та досвід, у тому числі, інститутів громадянського суспільства, провідних науковців Освітньої мережі зі сталого розвитку.

Використання сучасних навчальних технологій – це можливість спрямовувати та формувати активних, обізнаних та цілеспрямованих здобувачів вищої освіти, високоякісних фахівців у майбутньому. Здобувачам буває необхідно докорінним чином переглянути свої уявлення про суть і сенс власної навчальної, професійної чи повсякденної діяльності. Тобто, знайти себе в суспільстві, житті та професії.

РОЗДІЛ 2. ПАРТИЦИПАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ МІСЦЕВИМ РОЗВИТКОМ

2.1. Глобальне партнерство як нова форма суспільного устрою. (Ю.В. Ткаченко, м. Суми).

Відповідно до затвердженої Генеральною Асамблеєю ООН в 2015 р. нової програми сталого розвитку, пріоритетом економічної політики повинна стати збалансованість соціо-еколого-економічної компонент для комфортного проживання нинішнього та збереження майбутнього поколінь. Пріоритетними завданнями національного та регіонального розвитку є формування таких масштабів економічного зростання, що передбачатимуть зменшення витрат енергії та сировини, зменшення відходів і збалансування структур споживання відповідно до природних можливостей Землі. Нові Цілі сталого розвитку (ЦСР) встановлюють власні показники результативності в межах 17 цілей і 169 завдань (Resolution, 2015), однією з яких є активізація механізмів глобального партнерства. Налагодження доброзичливих партнерських відносин між країнами-сусідами та в світогосподарському просторі в цілому є запорукою досягнення цілей сталого розвитку світової спільноти, досягнення високої якості життя нинішнього та майбутнього поколінь. Тому особливо гостро на даному етапі розвитку світової спільноти постає проблема розвитку глобального партнерства для місцевого економічного розвитку на засадах ефективних соціальних комунікацій, міжрегіональної кооперації та транскордонного співробітництва з метою досягнення глобальних цілей сталого розвитку.

Глобальне партнерство згідно ЦСР передбачає надання міжнародної підтримки країнам, що розвиваються. В науковому дослідженні глобальне партнерство розглядається у вимірі налагодження міжрегіональної кооперації та транскордонного співробітництва, першочергово, на рівні територіальних громад, на взаємовигідних умовах.

Проблемами дослідження прикордонних територій, міжтериторіального та транскордонного співробітництва в Україні почали займатися у кінці 80-х років співробітники Відділення Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України (м. Ужгород, Україна), а на початку 90-х – співробітники Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів, Україна), Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ (м. Одеса, Україна), професорсько-викладацький склад Львівського, Ужгородського, Волинського, Донецького національних університетів, Української академії банківської справи (м. Суми, Україна) та інші. Варто виділити в контексті тематики дослідження провідних українських науковців, зокрема О. Амоші, П. Беленького, В. Будкіна, Б. Буркінського, З. Варналія, О. Вишнякова, С. Гакмана, М. Долішнього, А. Мельника, В. Мікловди, Н. Мікули, А. Мокія, В. Пили, С. Писаренко, І. Студеннікова та інших вчених. Варто відзначити монографію Н. Мікули „Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції”, в якій висвітлені теоретико-методологічні, організаційно-правові та практичні аспекти формування міжнародної співпраці територій, проаналізовано організаційно-фінансове забезпечення та система управління міжнародною діяльністю територій в Європі та Україні (Мікула Н. А. та інш., 2014). Варто відзначити дослідження зарубіжних колег-учених інших країн та виділити таких авторів як: П. Еберхардт, Р. Федан, Т. Коморніцкі, Т. Лієвські, З. Макела, М. Ростішевські, А., Стасяк, З. Зьоло (Польща), Б. Борісов, М. Ілієва (Болгарія), С. Романов, В. Білчак, Л. Вардомський, Й. Зверев (Росія), П. Кузьмшин, Ю. Тей (Словаччина), Д. Віллерс (Німеччина), Р. Ратті, Г.-М. Чуді (Швейцарія) та інші.

У рамках спільного проекту ЄС „Європейське сусідство – Молдова: транскордонне співробітництво в рамках регіональної політики”, який фінансувався з коштів Генерального директорату Європейської комісії з питань політики регіонального та міського розвитку в рамках діалогу з країнами, що не входять в ЄС, опубліковано спільну монографію авторами з Польщі, України, Молдови, Вірменії та Грузії під редакцією Е. Коханської, Я. Перегуд (Про-Академія, м. Лодзь, Польща) (Cross-border

cooperation, 2014). Ця наукова праця є не лише теоретичним відображенням проблеми транскордонного співробітництва, а практичним інструментом забезпечення її вирішення зусиллями країн, які мають спільні кордони.

Нині залучення регіонів країни до інтеграційних процесів стало винятково важливим фактором стимулювання їхнього соціально-економічного розвитку за рахунок вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, технологій, робочої сили між внутрішнім і зовнішнім ринками. Нарощування господарської взаємопов'язаності регіонів країни з зарубіжними регіонами, розвиток світової міжрегіональної взаємодії обумовлено необхідністю розвитку нових більш гнучких форм зв'язків.

Співвідношення процесів глобалізації та регіоналізації у світовій економіці різними науковими школами розуміється неоднозначно, що свідчить про багатоаспектність розуміння сутності та змісту процесу регіоналізації у світовій економіці.

Існує кілька точок зору на процеси глобалізації та регіоналізації. Перша передбачає їх протилежність (Конвергенція регіонів, 2012), друга – паралельність (Войтович Р. В., 2013). Проте сучасна наукова школа передбачає розуміння цих двох процесів – глобалізації та регіоналізації – як взаємодоповнюючих характеристик єдиного всеохоплюючого процесу глобального партнерства (Scott J., 2012).

Величезна кількість часу, ресурсів і людей, яких потрібно мобілізувати сусіднім державам і регіонам для того, щоб адекватно впоратися з наслідками глобалізації, зумовлює необхідність існування вільних міжкордонних механізмів для ведення діалогу між членами урядів та їх кооперації з певними цілями (Jesuit D., 2012).

У кінці XX та в XXI ст. визначальною особливістю розвитку системи світогосподарських зв'язків стає акцент на регіональному (або субнаціональному) рівні міжнародних відносин. Ініціаторами повноцінної участі регіонів у системі міжнародних відносин були федеративні держави, зокрема США, Канада, Бельгія та інші країни, які мають децентралізований принцип управління. Нині участь регіонів у міжнародних зв'язках стала популярною; міжнародні зв'язки регіонів протягом

останніх десятиліть увійшли в практику багатьох країн. Слідом за Квебеком, який отримав можливість на проведення особливої лінії як у внутрішній, так і в зовнішній політиці в результаті „тихої революції” 1960-х рр., у наступні роки відбувався бурхливий розвиток суспільної самосвідомості в регіонах багатьох країн, що відобразилось на формуванні відповідних правових та інституційних механізмів транскордонного регіонального співробітництва на внутрішньодержавному і міжнародному рівні (Мікула Н., 2004).

У даний час регіонами практично усіх демократичних федеративних держав підтримуються різні форми міжнародних контактів. Це явище також стає характерним для квазі-федеральних або децентралізованих країн, таких як Іспанія та Великобританія, і навіть для унітарних і централізованих держав, наприклад, Японії або Китайської Народної Республіки. Міжнародна інтеграція охопила не лише регіони розвинених федеративних і децентралізованих держав Європи або Північної Америки, а й стала характерною для провінцій, штатів і регіонів країн Азії, Південної Америки та Австралії.

Даний всеосяжний процес активізації регіоналізації на мікрорівні отримує назву транскордонного регіоналізму і означає просторово інтегровану форму політичного співробітництва і вирішення проблем, яка перетинає кордони національних адміністративних практик і намагається сформувати, всупереч цим межам, усвідомлення пов’язаності, взаємозалежності і загальних інтересів. Це обумовлено усвідомленням того, що економічний ефект синергії та більш ефективна політика можуть бути досягнуті шляхом усунення комунікативних бар’єрів, зведених національними кордонами.

В якості найважливіших характеристик транскордонного регіоналізму на сучасному етапі вчені виділяють наступні:

- розвиток у рамках моделі поліполярності;
- ініціація „знизу”, тобто процес сучасної регіоналізації містить елементи спонтанності і автономії його акторів;
- прагнення до реалізації ідей „відкритого регіоналізму”, сумісного з економічною взаємозалежністю;
- багатомірність, що передбачає торговельно-фінансові, екологічні, соціально-політичні та інші виміри;

– участь різних суб'єктів світової і національних економік із різними комбінаціями, формування взаємозв'язків і взаємозалежностей.

При цьому практика розвитку транскордонного регіоналізму обмежує його прояв двома формами взаємодії на рівні внутрішньодержавних регіонів – прикордонне і міжрегіональне співробітництво.

Міжрегіональне співробітництво включає взаємодію між територіями різних держав, які не розділені лініями кордонів і є локально один від одного незалежними. Під прикордонним співробітництвом ж розуміється легальна і, як правило, систематична взаємодія господарських і адміністративно-територіальних одиниць, які відносяться до суміжних держав, що здійснюється в економічній, гуманітарній, екологічній сферах із метою взаємообміну товарами, послугами, матеріальними, інформаційними, трудовими, інтелектуальними та іншими ресурсами, культурними досягненнями. Тобто прикордонне співробітництво передбачає локалізацію процесу взаємодії межами прилеглих до кордону регіонів.

У сучасному гео економічному просторі виділяються дві основні моделі просторової організації міжрегіонального співробітництва – інтегрована (централізована) і мережева.

Перша модель була реалізована ще в епоху індустріалізації і пов'язана з домінуванням у регіональному господарстві співробітництва територій на основі великих масових промислових виробництв, які є основним місцем роботи для більшості працездатного населення регіону, головним джерелом податкових надходжень до бюджету, значимим фактором формування інфраструктурного господарства регіону та фінансових потоків на території. Потужні масові промислові виробництва – центр такого регіону.

У такому випадку економічна потужність інтегрованого регіону виражається в показниках промислового виробництва, а основний ресурс економіки – володіння основними засобами, їх концентрація на території. Як правило, інтегровані регіони не є центрами виробництва нових технологій, інновацій. Вони виробляють товари, використовуючи чужі розробки. У будь-якому випадку, навіть, якщо в цих регіонах продукуються нові

знання, що впроваджуються у виробництво, такі знання формалізуються як інтелектуальна власність індустріальних фірм. Іншою конкурентоспроможністю, що відрізняється від конкурентоспроможності домінуючого виробничо-технологічного комплексу, інтегровані регіони не володіють.

Крім інтегрованої (централізованої) організації економічного простору існує також мережева модель, що є проекцією виробничих мереж на територію – так звані „мережі, прив’язані до місця” (networks of place). Вона базується на тому, що включає в себе автономні і взаємозамінні ланки – виробничі комплекси і підприємства з різних країн. У таких регіонах діє децентралізоване управління господарською діяльністю. Економічна потужність регіону визначається не обсягами виробництва, а мобілізаційним ресурсом всієї мережі, її загальним впливом на міжрегіональні обміни. Замість жорсткої спеціалізації у вигляді монопрофільного виробництва, властивої ієрархічно організованим централізованим регіонам, networks of place властива так звана гнучка спеціалізація, здатність до інновацій. Підприємства, що входять у мережу кооперації і взаємодії формують так званий міжтериторіальний виробничий кластер.

Конкурентоспроможність підприємств, що входять до складу кластеру, як правило, є похідним наслідком конкурентоспроможності всього мережевого регіону в цілому. Вважається, що саме національні та міжнародні виробничі кластери і мережеві регіони забезпечують найбільшу стійкість національної та регіональної економік та їх найбільш сильні конкурентні позиції на глобальному ринку. Кумулятивний ефект мобілізації мережі дозволяє швидко і більш гнучко реагувати на зміни в системі глобальних обмінів.

Найбільш інтенсивно міжнародне транскордонне співробітництво розвивається регіонами демократичних і політично стабільних держав. Найхарактернішим прикладом є Європейський Союз, в якому немає жодного кордону, через який би не здійснювалося транскордонне співробітництво регіонів. Європа переживає ренесанс регіоналізму, що базується на ідеях субсидіарності, які виражаються в тому, що саме на рівні регіональних та місцевих органів влади, максимально

наближених до громадян, можна знаходити оптимальні рішення проблем, не централізувати національним (державним) рівнем (Мікула Н., 2004). У зв'язку з цим, транскордонні об'єднання регіонів стали протиположними як державним, так і міждержавним чи наднаціональним європейським структурам. Тільки в ЄС налічується близько 100 кооперативних транскордонних схем, які об'єднують субнаціональні одиниці різного рівня.

Процес регіоналізації в сучасному світовому господарстві представлений не лише сформованими в процесі історичного розвитку регіонами-країнами і регіонами посиленого впливу тріади, але і цілеспрямовано створюваними міжнародними регіонами (на базі співпраці) (на базі транскордонного співробітництва різних країн). У результаті процес регіоналізації протікає на чотирьох просторових рівнях: мегарівень регіоналізації визначається динамікою взаємодії центрів світової економіки та їх підсистем; мезорівень ототожнюється з процесом регіональної економічної інтеграції та функціонуванням інтеграційних угруповань; макрорівень охоплює простір однієї країни і пов'язаний із посиленням зовнішньоекономічної активності її адміністративно-територіальних одиниць. У контексті глобального партнерства транскордонне співробітництво виконує роль специфічного „каталізатора” для створення регіонів вищих рівнів та опосередковує взаємозв'язки між країнами світу. Глобальне партнерство варто розглядати як унікальну складну систему взаємозв'язків, входами якої є різного виду ресурси з акцентом на людський ресурс, інтеграція виступає як трансформаційний процес, а результатом (виходом) системи є регіоналізація.

Глобальне партнерство – це принципово нова парадигма побудови системи взаємозв'язку окремих територій, регіонів, країн та їх об'єднань. Згідно ідеї дослідження *глобальне партнерство* – це найвищий рівень співпраці різних рівнів територіальних утворень на засадах міжрегіональної кооперації, соціальних комунікацій і транскордонного співробітництва, що здійснюється з метою досягнення цілей сталого розвитку світової спільноти (рис. 1).

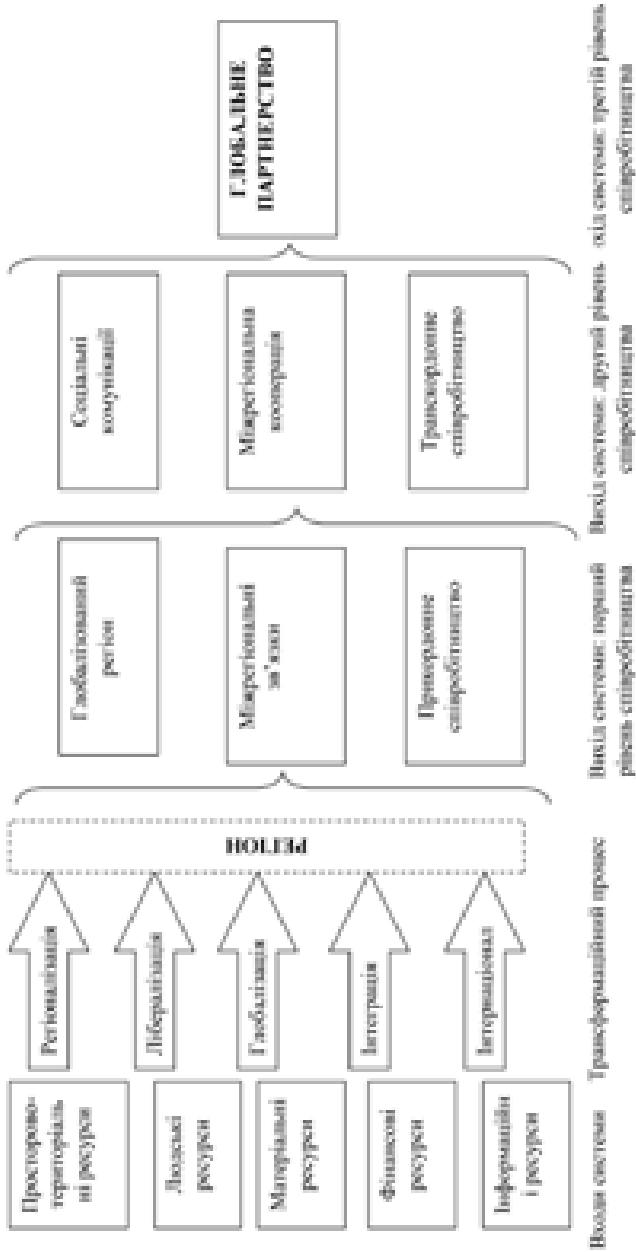

Рис. 1. Система транснаціональних взаємовідносин: новий концепт

Таким чином, глобальне партнерство як нова форма суспільного устрою та передумова забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку передбачає відповідну трансформацію системи світоустрою, в межах якої відбувається поступова інтегрованість країн у нову загальносвітову реальність. У результаті цього світ являє собою глобальну єдність, елементи якої взаємозалежні між собою, як певна єдність у багатоманітності суперечностей. Це, у свою чергу, свідчить про нову реконструкцію світового геостратегічного простору та новий вектор сталого розвитку, в межах якого створюється нова система зв'язків та геополітичних просторів.

2.2. Розвиток територій за участю органів місцевого самоврядування, міжнародних фондів та громади (Н.В.Дем'яненко, А.О.Сасенко, м. Полтава).

Стрімкий розвиток сучасної індустріальної цивілізації призвів до планетарної кризи та до проблем сталого розвитку, що охоплюють різноманітні аспекти людського життя. Поступове усвідомлення нових загроз примушує народи і їхніх політичних лідерів шукати принципово нові підходи до соціально-економічного розвитку та природокористування. Одним із таких підходів може стати перехід на шлях сталого або всебічно збалансованого розвитку (Сталий розвиток в Україні, 2016). Необхідність зазначених дій зумовлюється ще й тим, що за останні півсторіччя традиційно аграрна Україна здійснила перехід до індустріального укладу життя, що підтверджується даними офіційної статистики. Динаміка зміни чисельності міського населення України по роках наведена в табл. 1.

Таблиця 1 – Динаміка зміни чисельності населення України, 1700-2016 рр.

Роки	Наявність населення, осіб	Міське наявне населення, осіб	Питома вага міського населення, %
1700	5887000	58000	1,0
1913	35209800	6790100	19,3
1950	36774854	13128622	35,7
1993	52244100	35471000	67,9

2000	49429800	33338600	67,4
2010	45962900	31524800	68,6
2014	45426200	31336600	69,0
2015	42928900	29673113	69,1
2016*	42760500	29585000	69,2

Примітка: прогноз

Джерело: побудовано авторами на основі даних (Сайт о странах, городах, статистике населения и пр.)

За період із 1950 по 2016 роки частка міського населення України зросла в 2,3 рази й залишається практично незмінною протягом останніх двадцяти років: 35,7 % від загальної чисельності населення в 1950 році, 67,9 %, 68,6 %, 69,2 %, відповідно в 1993, 2010 і 2016 роках.

Якщо проаналізувати загальносвітову тенденцію, то можна побачити, що в середньому міське населення становить трохи менше половини загальної чисельності, далі його кількість невпинно зростає. Найбільша частка міського населення в Австралії (85 %), країнах Західної Європи, Північної Америки (близько 75 %), Латинської Америки (понад 60 %), тобто для України в цілому характерні ті ж самі пропорції що і для високорозвинених країн світу (Ілляшенко К. В., 2009).

У містах нагромаджується соціальна напруга, що пояснюється соціальними, економічними та екологічними проблемами, що вперше були визначені у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, де відбулася конференція ООН, присвячена концепції сталого розвитку світового співтовариства. Тому, учасники конференції ще тоді прийняли документ «Порядок денний XXI століття» та зробили висновок про необхідність глобального партнерства держав для досягнення стабільного соціального, економічного та екологічного розвитку суспільства.

Вирішення проблем подальшого розвитку міст України потребує нетрадиційних підходів і використання геоурбаністичного досвіду передових країн світу, щодо планування, організації та здійснення адміністративних заходів на основі комплексного підходу з врахуванням соціальних, екологічних, економічних, інженерно-технічних аспектів та інституціональних факторів (Ілляшенко К. В., 2009).

Сталий розвиток міст – це багатогранне поняття, яке означає гармонійний розвиток економічної та соціальної сфери у

нерозривному взаємозв'язку із збереженням якості довкілля. Концепція сталого розвитку міських поселень означає розробку стратегії, яка дозволить досягти економічного розвитку і одночасного вирішення екологічних проблем. Вона передбачає створення нових робочих місць, забезпечення здорового довкілля, зниження захворюваності та досягнення якісно нового рівня життя городян. Сталий розвиток дає шанс міській владі розвивати комплексний підхід до екологічних, економічних і соціальних задач і працювати в демократичному партнерстві з міськими громадами (Зелений пакет, 2016).

На збалансований розвиток направлені стратегічні програми України. Зокрема, в Україні ще у 1996 р. Указом Президента була затверджена «Концепція переходу України до сталого розвитку», у 1998 році Верховною Радою України були схвалені «Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». Також розробляються Стратегії розвитку регіонів. Зокрема, Стратегія розвитку Полтавської області до 2020 р. передбачає поєднання інвестицій та інновацій, що означає: 70-80 % інвестицій повинні бути інноваційними і сприяти ефективним економічним змінам в економіці області та держави в цілому. Обласні програми базуються на основі районних програм розвитку міських та сільських територій.

Цікавий інноваційний досвід сталого розвитку має місто-курорт Миргород Полтавської області як місто обласного значення та центр Миргородського району. М. Миргород постійно розширює зв'язки з містами-партнерами: Новоград-Волинським з Житомирщини, Хмільник з Вінниччини, Обухів із Київщини. Культурні та економічні зв'язки миргородці підтримують із містами інших країн: Барбі (Німеччина), Маарду (Естонія), Згожелець (Польща), Речіця (Білорусь), Горна Оряховиця (Болгарія), Єкабпілс (Латвія) та з грузинським містом Мцхета. У рамках співпраці проводяться обміни делегаціями з миргородськими містами-побратимами в галузі освіти, охорони здоров'я, культури, туризму та в інших сферах соціально-культурного життя.

У місто залучають різні проекти розвитку. Зокрема, «Відкрите місто», «Єдина система місцевих петицій», «Спортивний майданчик Екстрим», «Муніципальна підтримка ініціатив громадян» тощо.

Девіз програми «Відкрите місто»: разом ми можемо зробити так, щоб цих проблем ставало менше, а життя у місті – комфортнішим. Якщо жителі бажають поінформувати міську владу про ту чи іншу проблему, яку необхідно вирішити, залишають своє повідомлення на сайті міської ради. Призначення «Муніципальних ініціатив м. Миргород» передбачає проведення конкурсу Проектів від громадян м. Миргород. Відібрані соціальні проекти отримують фінансування (гранти) від Миргородської міської ради та організаційну підтримку. Проект «Спортивний майданчик Екстрим» передбачав закупівлю спортивного обладнання, створення необхідного покриття та встановлення обладнання. Одне із важливих фінансових джерел, які в останні роки з'явилися в Україні, – це міжнародна допомога. Перелік проектів, які співфінансуються за участю різних донорів, наведено в табл. 2.

Таблиця 2 – Проекти сталого розвитку м. Миргород, 2012-2016 рр.

Назва проекту	Особливості проекту
ЄС/ПРООН МРГ	Сталий розвиток організацій громад, забезпечення їх повноцінної діяльності. Підтримка ОСББ та соціальної сфери міста в напрямі енергозбереження
Проект USAID «Місцеві альтернативні джерела енергії, м. Миргород» (МАДЕМ)	Розробка життєздатних рішень для використання місцевих альтернативних джерел енергії (біомаси) у відповідності до ринкових та екологічних вимог
Угода мерів	Інформаційна кампанія та проведення Днів Енергії, термомодернізація муніципальних та житлових будівель, реорганізація транспортної системи, реконструкція системи освітлення, впровадження альтернативних джерел енергії
	Проект фінансується Швейцарською Конфедерацією через Швейцарське бюро

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

DESPRO (Підтримка децентралізації в Україні)	співробітництва (ШБС/SDC) та впроваджується Швейцарським центром ресурсів та консультацій із питань розвитку (Skat). У рамках проекту планується збудувати 7,92 км водогонів із доступом населення до якісної питної води у м. Миргород. Таким чином Миргородська міська рада разом із ОКПВКГ «Миргородводоканал» хочуть охопити 85 % населення з доступом до питної води. Також у межах цього проекту планується досягти скорочення рівня втрат води в мережах на 15 %
GIZ «Енергоефективність у громадах»	У центральній частині міста в межах пішохідних переходів було встановлено 10 автономних LED-світильників, проведення енергоефективні заходи у ДНЗ № 5 «Сонечко»
NEFCO	За рахунок кредитних коштів NEFCO проводиться реалізація проекту «Підвищення енергоефективності в будівлях навчальних закладів: гімназії ім. Т. Г. Шевченка та НВК «Гелікон». Проектом передбачено заміна дерев'яних вікон на енергоефективні, відновлення теплової ізоляції трубопроводів, встановлення тепловідбивних екранів, автоматичних регуляторів подачі теплової енергії, заміна ламп розжарювання. Встановлено світильники по вулицях міста
Demo Ukraina DH	Реалізація демонстраційних проектів по різних областях України з метою створення наглядних прикладів
Проект ПРОМІС	Розробка стратегії розвитку міста та її реалізація
USAID «Реформа міського тепло-забезпечення»	Здійснена термомодернізація будівлі ДНЗ № 12 «Світлячок», проведена заміна старих дерев'яних вікон на енергоефективні, виконано утеплення фасадів будівлі мінераловатними плитами товщиною 100 мм за технологією Ceresit. Проведено реконструкція покрівлі ДНЗ № 12 «Світлячок» з облаштуванням шатрової покрівлі
«Велоконцепція міста»	Проект передбачає розробку і ухвалення Концепції розвитку велосипедного руху та облаштування велосипедної інфраструктури м. Миргород

Джерело: побудовано авторами на основі даних (Офіційний сайт Миргородської міської ради, 2016).

У цілому м. Миргород задіяне майже в 20 різних міжнародних проєктах. Миргород – друге місто після Києва, якому вдалося залучити два кредити корпорації NEFCO на потреби бюджетного сектору. За рахунок дешевих кредитних коштів капітально утеплено дитячі садочки та школи на суму більше, ніж 2,6 млн. грн. Впроваджено інфраструктурний проєкт щодо покращення зовнішнього освітлення міста з оснащенням економічними світильниками (Офіційний сайт Проєкту «Міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2016).

Уперше в історії України впроваджено широкомасштабний проєкт «Місцеві альтернативні джерела енергії: Миргород» із переведення газової котельні на альтернативні джерела енергії з відпрацюванням заготовки палива, зберігання та доставки на котельню, загальною вартістю 2 млн. \$.

У рамках співпраці з проєктом GIZ «Енергоефективність в громадах», місто постійно отримує консультаційну допомогу, долучається до навчання та впроваджує проєкти із енергозбереження. Спільно з GIZ встановлено сонячні колектори для освітлення пішохідних переходів. Також місто долучилось до швейцарсько-українського проєкту DESPRO «Підтримка децентралізації в Україні», метою якого є покращення водопостачання на території міста та зменшення втрат води в мережах. Вартість проєкту складає близько 3 млн. грн.

Цікавою виявилася співпраця з Асоціацією велосипедистів Києва над проєктом «Розвиток велотранспорту задля добробуту громад» за підтримки Європейської федерації велосипедистів. Перші результати роботи в проєкті підтвердили статус Миргорода як найвелосипеднішого міста України. На початку року у тісній співпраці з громадою міста розроблено та сесійно затверджено Концепцію розвитку велосипедного руху та облаштування велосипедної інфраструктури в м. Миргород до 2020 р. (Офіційний сайт Миргородської міської ради, 2016).

Місто Миргород працює і з Проєктом «Партнерство для розвитку міст» (ПРОМІС), який реалізується за кошти канадського уряду і спрямований на написання стратегії розвитку міста та її реалізації, допомога малому і середньому бізнесу, сприяння більшій відкритості влади та кращому діалогу влади-

бізнесу-громадськості. А, оскільки Проект працює в 16 містах із чотирьох областей України, то відбуватиметься постійний обмін кращими практиками сучасного управління міськими територіями.

Фінансування проектів здійснюється як із традиційних джерел (місцеві бюджети), так і з донорських та приватних коштів. У процесі сталого розвитку застосовуються за можливості методики та принципи Європейського Союзу. Наведемо джерела фінансування проектів сталого розвитку м. Миргород за участю міжнародних, державних та приватних донорів у 2013-2015 рр. в табл. 3.

Таблиця 3 – Джерела фінансування проектів сталого розвитку м. Миргород, 2013-2015 рр., млн. грн.

Показники	Роки			2015 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	
Загальна вартість проектів:	47,5	69,0	86,0	181,1
у т. ч. міською радою	34,3	37,0	44,2	128,9
громадою	0,2	0,6	1,3	в 6,5 р. б.
залучені кошти	13,0	31,4	40,5	в 3,1 р. б.

Джерело: побудовано авторами на основі даних (Офіційний сайт Миргородської міської ради, 2016).

Отже, в цілому можна зробити висновок, що в 2015 р. загальна вартість реалізованих проектів становила 86 млн. грн., що на 81,1 % більше, ніж у 2013 р. Збільшення використання коштів, що направлені на розвиток міста було здійснено за рахунок залучення 40,5 млн. грн. залучених коштів (в 3,1 рази більше, ніж у 2013 р.) та активізації діяльності громад – 1,3 млн. грн. (в 6,5 рази більше, ніж у 2013 р.).

Унікальним у житловій сфері м. Миргород є участь у Проекті ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Два міста Полтавської області Миргород і Горішні Плавні у 2015 р. були відібрані для участі в проекті «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Проект фінансується Європейським Союзом, співфінансується і впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні. Угоди про співпрацю з містами підписані на 2015-2017 роки.

Метою Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в містах є створення сприятливих умов для активного розвитку об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та підтримка соціальних проектів. Вартість фінансування мікро-проектів від міжнародного фонду складала близько 1,32 млн. грн. У 2016 р. проект продовжує залучати більше 2,36 млн. грн.

Розмір фінансової участі Проекту ЄС/ПРООН у спільному фінансуванні проектів громад ОСББ – до 50 % від кошторисної вартості проекту. Розмір фінансової участі громади, яка ініціює проект, повинен становити не менше 5 % від кошторисної вартості проекту. У 2016 р. було долучено соціальний компонент – виділялись кошти на ремонти закладів освіти 75 % МРГ, 20 % міська рада, 5 % громадське об'єднання.

Основними цілями Угоди м. Миргорода та Проекту ЄС/ПРООН є:

- сприяти покращенню якості основних послуг, що надаються на рівні міської ради;
- допомогти жителям у створенні організацій громад для розвитку та вирішення соціально-економічних питань громад;
- покращити управління в органах місцевого самоврядування, створити ефективну децентралізовану систему;
- удосконалити систему бюджетних відносин на місцевому рівні та мобілізувати фінансові ресурси для реалізації програм та проектів, спрямованих на забезпечення соціальної рівності та партнерства в громадах;
- заохотити організації громад до участі в процесі прийняття рішень, реалізації, експлуатації та обслуговуванні результатів проектів, що покращують життя членів громад.

Наведемо основні заходи, які були здійснені за сприяння проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в табл. 4.

Таблиця 4 – Проекти ЄС/ПРООН в м. Миргород, 2015-2016 р.

Назва проекту	Загальна сума коштів, млн. грн.	Питома вага коштів, %		
		Міської ради	Проекту ПРООН/ЄС	громади
Виконано у 2015 р.	2574512,0	37,2	51,4	11,4
Капітальний ремонт мереж	380805,2	42,0	48,8	9,2

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

опалення, відмостки, заміна вікон та дверей місць загального користування на енергозберігаючі в ОСББ «Козацький 2014»				
Капітальний ремонт даху в ОСББ «Прогрес»	185730,0	27,5	40,8	31,6
Утеплення фасадів, дахів вентиляційних шахт, капітальний ремонт відмостки в ОСББ «Солов'їний загишок»	411719,0	44,6	50,1	5,2
Заміна проводки у під'їздах, заміна вікон місць загального користування, ремонт у під'їздах в ОСББ «Троїцьке, 57»	401140,0	42,4	50,1	7,5
Капітальний ремонт чотирьох ліфтів в ОСББ «Хорол»	677188,0	38,6	44,4	17,0
Капітальний ремонт групи у ДНЗ № 2 ГО «Оленчина родина»	267325,7	32,4	62,5	5,1
Заміна вікон на енергоефективні у ЗОШ №1 ГО «Діємо разом» та ЗОШ № 1	250604,0	17,9	74,3	7,8
Заплановано на 2016 р.	2574512	38,5	51,4	10,1
Капітальний ремонт даху в ОСББ «Мирний, 22»	779291,0	51,8	41,7	6,5
Капітальний ремонт даху в ОСББ «Омріяний дворик»	580438,0	45,0	50,0	5,0
Капітальний ремонт даху в ОСББ «Слави, 59 А»	609106,0	44,9	50,0	5,1
Капітальний ремонт даху та ливневої каналізації в ОСББ «Старосвітська, 3»	832136,0	54,2	39,1	6,7
Капітальний ремонт даху, відмостки, утеплення фасадів в ОСББ «Старосвітська, 8»	635669,0	45,0	50,0	5,0

Капітальний ремонт даху в ОСББ «Миргородська Калина-2016»	552723,0	44,5	50,1	5,4
Smart City Myrhorod	654840,0	20,0	80,0	x

Джерело: побудовано авторами на основі даних (Офіційний сайт Миргородської міської ради, 2016).

Отже, в 2015 р. за рахунок діяльності Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтовний на громаду» в м. Миргород було залучено 1,32 млн. грн., в 2016 р. планується 2,36 млн. грн. Позитивним наслідком співпраці з проектом є те, що у багатьох власників квартир та нежитлових приміщень формується усвідомлення співвласника спільного майна та зобов'язання його утримувати. Активність громади виявляється в тому, що визначаються проблеми (житлові, екологічні тощо), обговорюються шляхи їх вирішення та на основі конкурсного відбору мають можливість отримати кошти на фінансування проектів.

Також 2016 р. Проектом ЄС/ПРООН введено новий компонент – Smart city. В рамках цього компоненту в м. Миргород плануються заходи з покращення прозорості, підзвітності роботи міської ради. Заплановані роботи – введення поіменного голосування на сесіях міської ради, онлайн-трансляції сесій та інших засідань, оптимізація пошуку сесійних рішень на сайті для громадян.

Миргородська міська рада і надалі розвиватиметься та прийматиме участь у різних конкурсах. Зокрема, подані заявки щодо участі у проектах: «Підтримка спроможності державного управління у сфері побудови та розвитку системи управління кризовими явищами в Україні» від Громадської організації «Агенція європейських інновацій»; на конкурс Громадські ініціативи України – заявка «Співпраця влади і громади у розробці веломережі міста»; «Комплексна енергозберігаюча санація житлових будинків» від німецького агентства DENA на 8 будинків Миргорода; від Кліматичного Альянсу «Кліматична зірка» та VIA –Горизонт 2020; запит до міністерства екології та природних ресурсів про виділення коштів для здійснення природоохоронних заходів; конкурс «Відповідальне місто»; програму ЄБРР «Підтримка інвестицій у систему сталого

управління ТПВ та їх переробки в Україні»; запити народним депутатам щодо розподілу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку; до Мінрегіонбуду щодо участі в «Програмі розвитку муніципальної інфраструктури України» Європейського Інвестиційного Банку; до державного фонду регіонального розвитку; до обласного конкурсу та інші (Офіційний сайт Миргородської міської ради, 2016).

Отже, влада м. Миргород постійно намагається стимулювати розвиток економіки та удосконалити соціальну політику, що передбачає формування місцевих бюджетів з урахуванням пріоритетності цілей і завдань сталого розвитку міста. У цілому, доцільно забезпечити подальшу активну взаємодію органів місцевого самоврядування і громадськості щодо сталого розвитку міста на основі сприяння залученню коштів у реалізацію стратегічних проєктів, направлених на розвиток міста, реалізацію політики енергозбереження та енергоефективності та налагодження відносин з вітчизняними та іноземними партнерами міста в сфері муніципального розвитку, з метою спільної реалізації екологічних, економічних та соціальних проєктів.

2.3. Організаційні засади залучення інститутів громадянського суспільства до формування соціально-економічної політики місцевого розвитку (Ю.М. Петрушенко, м. Суми).

У традиційному розумінні суб'єктами фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад вважаються органи державної та місцевої влади, тоді як партисипативна концепція її реалізації ґрунтується на ідеології ефективного використання наявних та потенційних фінансових ресурсів за рахунок участі в управлінні ними не тільки органів влади, але й неурядових стейкхолдерів, які фактично перетворюються на суб'єктів цієї політики.

Виходячи з цього, в своїй роботі ми розглядаємо більш широке коло суб'єктів фінансової політики соціально-

економічного розвитку територіальних громад, яких ми розділили на різні змістовні рівні в залежності від спрямованості їх економічних інтересів та повноважень (мікрорівень – індивідуальні інтереси, локальний рівень – інтереси територіальних громад, мезорівень – інтереси регіону, макрорівень – інтереси держави, глобальний рівень – інтереси міжнародної спільноти). Перелік суб'єктів фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку узгоджується з висновками Г. Монастирського, який у своїх дослідженнях визначив перелік суб'єктів, що можуть чинити управлінський вплив на діяльність територіальних громад базового рівня (Монастирський Г. Л., 2006, 2010).

Із метою характеристики організаційного механізму партисипативної фінансової політики місцевого розвитку на рис. 1 представлено систему фінансових та нефінансових зв'язків між суб'єктами фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку на різних рівнях їх взаємодії. В рамках системного-структурного підходу цей механізм представляється, з одного боку, певною системою, а з іншого – сукупністю структурних елементів, здатних взаємодіяти як в рамках досліджуваної системи, так і з зовнішнім середовищем.

Наведена на рис. 1 система фінансових та нефінансових зв'язків між потенційними суб'єктами фінансової політики, дозволяє визначити напрями та форми їх впливу на результативність фінансової політики місцевого розвитку. Фінансові посередники, представлені на цьому рисунку, можуть функціонувати на всіх рівнях окресленої системи, але зазвичай найбільший вплив вони чинять на регіональному рівні.

Так, визначено перелік найбільш дієвих інструментів у межах вітчизняних реалій, які повинні забезпечувати соціально-економічний розвиток територіальної громади:

- податки;
- бюджетне фінансування;
- субсидії, дотації;
- податкові пільги;
- цільове фінансування (у т.ч. гранти);
- інвестиції;
- кредити;

- партисипативне фінансування;
- лобіювання інтересів;
- експертна допомога;
- адміністративний вплив / супроводження;
- впровадження стандартів фінансування.

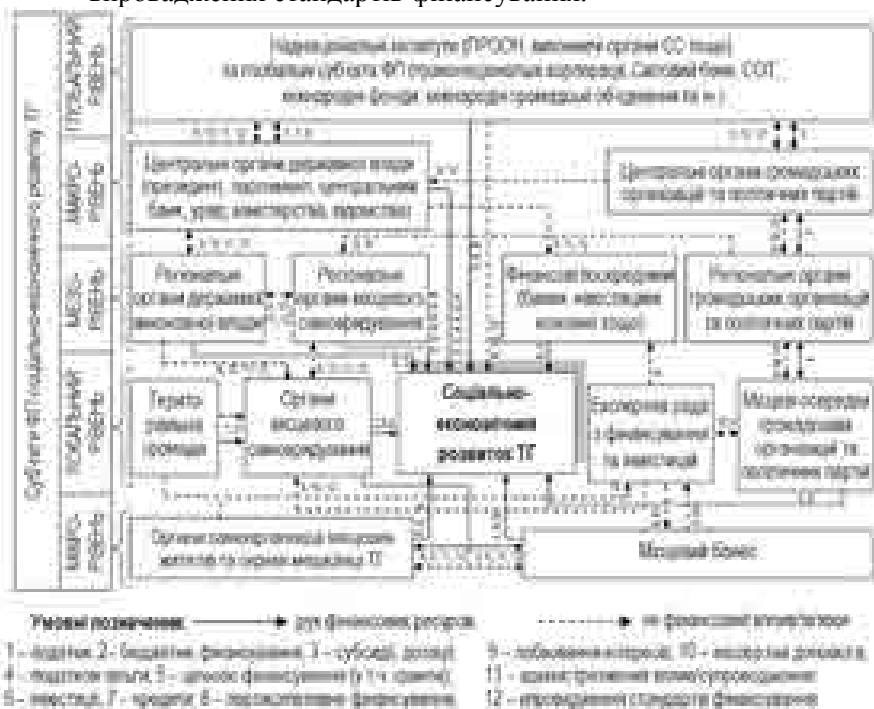

Рис. 1 – Система зв’язків між урядовими та неурядовими суб’єктами фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад

Дія більшості з представлених інструментів є предметом аналізу наступного розділу цієї роботи. Як видно з рис. 1, кожен зі змістовних рівнів забезпечує наявність нефінансового впливу та зв’язків між громадою та владою, що підсилює позитивний ефект від руху фінансових ресурсів.

Інституційним майданчиком для узгодження інтересів всіх суб’єктів фінансової політики (з урахуванням пріоритетності інтересів територіальних громад), а також координації їх

фінансової та організаційної діяльності може виступити експертна рада з фінансування та інвестицій. До складу цієї експертної ради мають входити представники усіх стейкхолдерів місцевого розвитку, що забезпечить легітимність і статусність її рішень.

Її створення при органах місцевої влади дозволить вирішити головне завдання фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад по узгодженню інтересів та завдань суб'єктів місцевих фінансових відносин для оптимізації їх сумісно-роздільної діяльності по забезпеченню та стимулюванню соціально-економічного розвитку територіальних громад. Як засвідчує досвід функціонування різних громадських рад при органах виконавчої влади в Україні, саме питання бюджетного планування та розподілу громадських фінансових коштів викликають найбільший інтерес у представників інститутів громадянського суспільства та інших неурядових стейкхолдерів місцевого розвитку.

Крім того, створення експертної ради з фінансування та інвестицій сприятиме залученню додаткових коштів стейкхолдерів та більш ефективному використанню фінансових ресурсів місцевого розвитку.

До складу експертної ради з фінансування та інвестицій повинні ввійти представники усіх стейкхолдерів фінансової політики місцевого розвитку, тільки так можна забезпечити представлення усіх інтересів та легітимність її рішень.

Механізм функціонування такої експертної ради був апробований під час створення та функціонування громадських експертних комісій при Сумській міській раді та громадської ради при міськвиконкомі м. Суми, до складу яких входить автор цієї статті.

Відповідно до Положення про громадські експертні комісії Сумської міської ради VI скликання від 05 листопада 2014 року № 3679 – МР концептуальні засади їх існування представлені в табл. 1.

Окремо варто зазначити про повноваження Комісій (Про громадські експертні комісії, 2014):

– брати участь у засіданнях постійних комісій із правом дорадчого голосу;

– ініціювати розгляд питань на засіданнях постійних комісій, брати безпосередню участь у підготовці проектів рішень міської ради з питань, віднесених до їх компетенції;

– вивчати діяльність підзвітних і підконтрольних міській раді органів та їх посадових осіб;

– заздалегідь розглядати проекти рішень міської ради з питань, які вносяться у встановленому Регламентом роботи Сумської міської ради порядку на розгляд міської ради (на сайті www.sumy.ua у розділі – Документи / Проекти документів / Проекти порядків денних сесій);

– здійснювати громадський контроль за виконанням рішень міської ради.

Таблиця 1 – Концептуальні засади функціонування громадських експертних комісій (Про громадські експертні комісії, 2014, Про громадську раду, 2013)

Ознака	Експертна комісія	Громадська рада
склад комісії	представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших невідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства України, вищих навчальних закладів і члени громади міста Суми, крім представників депутатського корпусу міської ради, міського голови, секретаря міської ради та посадових осіб виконавчих органів ради.	
кількість членів	кількісний склад Комісій не повинен перевищувати 10 осіб, мінімальний склад – 5 осіб.	визначається установчими зборами
винагорода за членство	на громадських засадах	
необхідні документи для створення	– заява у визначеній формі; – рішення керівника інституту громадянського суспільства, якщо інше не передбачено його установчими документами, про делегування представника для участі в	– заява у визначеній формі; – рішення керівника інституту громадянського суспільства, якщо інше не передбачено його установчими документами, про

	<p>установчих зборах, посвідчене печаткою (у разі наявності);</p> <ul style="list-style-type: none"> – біографічна довідка кандидата; – копії документів, що підтверджують легалізацію інституту громадянського суспільства 	<p>делегування представника для участі в установчих зборах, посвідчене печаткою (у разі наявності);</p> <ul style="list-style-type: none"> – біографічна довідка делегованого представника інституту громадянського суспільства; – копії документів, що підтверджують легалізацію інституту громадянського суспільства; – інформація про результати діяльності інституту громадянського суспільства протягом останніх двох років
терміни	<ul style="list-style-type: none"> – не пізніше ніж за 15 календарних днів до проведення установчих зборів Сумська міська рада в обов'язковому порядку оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та в інший прийнятний спосіб підготовлене ініціативною групою повідомлення про дату, час, місце, порядок проведення установчих зборів, – за 5 календарних днів до проведення установчих зборів приймання заяв для участі у них припиняється. 	<ul style="list-style-type: none"> – за 10 календарних днів до проведення установчих зборів приймання заяв для участі у них припиняється; – строк повноважень складу Ради – два роки
організаційна форма	засідання	
правомочність засідання	повинні брати участь не менше половини від загального складу Комісії / Ради	

Щодо повноважень Громадської ради, то вони є дещо схожими на повноваження Експертних комісій, єдина відмінність полягає у можливості члену Ради бути членом декількох Комісій.

Поряд із цим Положенням закріплено можливість роботи експертних комісій у наступних напрямках:

- експертна громадська комісія з питань законності, взаємодії з правоохоронними органами, місцевого самоврядування, депутатської етики, регламенту та регуляторної політики;

- експертна громадська комісія з питань житлово-комунального господарства, благоустрою, надзвичайних ситуацій та екології;

- експертна громадська комісія з питань архітектури, будівництва, регулювання земельних відносин;

- експертна громадська комісія з питань охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення;

- експертна громадська комісія з питань освіти, культури, спорту, сім'ї та молоді;

- експертна громадська комісія з питань контролю за використанням об'єктів комунальної власності та приватизацією;

- експертна громадська комісія з питань планування соціально-економічного розвитку, бюджету, фінансів, обліку, цін та інвестиційної політики;

- експертна громадська комісія з питань транспорту, зв'язку, промисловості, енергозбереження, підприємництва, торгівлі та побутових послуг.

Створення експертних комісій при органах місцевої влади можливе за тільки за активної участі, а часто за ініціативи місцевих інститутів громадянського суспільства, тому одним із завдань фінансової політики місцевого розвитку є стимулювання розвитку місцевих громадських організацій.

Активне громадянське суспільство сьогодні є активним рушієм змін у всьому світі. Історичний розвиток багатьох країн світу у ХХ столітті дозволив науковцям і політикам дійти однозначного висновку про те, що громадська активність і соціальні зв'язки є важливими факторами покращення життя місцевих спільнот. Тому, в країнах із розвинутою демократією інститути громадянського суспільства виступають рівноправним

партнером держави у вирішенні питань соціально-економічного розвитку.

У країнах із розвинутою демократією громадянське суспільство виступає рівноправним партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і політичних завдань.

Організації громадянського суспільства забезпечують:

– надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації (переважно способом вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг);

– організацію громадян для самостійного задоволення їхніх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат із боку держави;

– поширення благодійництва і надання адресної та оперативної благодійної допомоги;

– неpolітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, представлення та просування інтересів різних груп населення і серед безпосередньо громадян, і в комунікації з політичними акторами;

– участь в ухваленні рішень і забезпечення таким чином більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп;

– здійснення громадського контролю за владою та боротьби з корупцією.

Діючи таким чином, інституції громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності (Вінніков О. Ю., 2012).

На жаль, на практиці навіть створення ефективних інститутів громадянського суспільства ще не гарантує вирішення проблем територіальної громади. Адже часто громадські організації при взаємодії з місцевою владою не знаходять взаєморозуміння. Це відбувається через брак знань у населення, конфліктність відносин із владою та недовірою до неї. Саме державна політика, як в центрі, так і на місцях, має створювати передумови для налагодження соціального партнерства на

місцевому рівні. Фінансова політика на місцевому рівні має стимулювати економічних суб'єктів до ефективного господарювання.

Як відомо, фінансова політика є потужним інструментом політичного впливу на усі ланки громадських відносин, де основне місце належить забезпеченню грошовими ресурсами державних програм економічного та соціального розвитку. Ефективність фінансової політики визначається, перш за все, тим, на скільки вона відповідає інтересам всіх основних суб'єктів економічних відносин (безпосередньо держави, економіки та населенню країни) та, відповідно, на скільки вона сприяє вирішенню питань у будь-якій сфері суспільної діяльності (Арсаханова З. А., 2014).

У новітній історії незалежної України розуміння необхідності активного розвитку громадянського суспільства та стимулювання мешканців громад об'єднуватися для вирішення проблем, які вони не в змозі вирішити самотужки, з'явилося на рівні державної політики досить пізно. Перша Концепція сприяння органами державної влади розвитку громадянського суспільства була затверджена Розпорядженням Кабінету міністрів України №1035-р від 21.11.2007 року і практично не призвела до вагомих результатів. Її спадкоємцем став Указ Президента України № 212/2012 від 24.03.2012 року «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» (Про Стратегію державної політики, 2012). Згідно з цим Указом протягом 2012–2013 років у всіх областях України були розроблені та затверджені регіональні програми сприяння розвитку громадянського суспільства. Проте зміст цих програм, процедури їх прийняття та закладені механізми фінансування при практичному застосуванні часто не дозволяють ефективно досягати поставлених завдань.

У цілому національні інтереси України у сфері розвитку громадянського суспільства визначаються наступними пріоритетами:

- раціональний і збалансований розвиток потужних, незалежних інститутів громадянського суспільства;
- зростання громадської активності;

- інтенсифікація діалогу між громадянським суспільством і державою;
- відкритість та відповідальність інститутів громадянського суспільства та органів державної влади;
- удосконалення правового поля діяльності громадянського суспільства;
- існування громадських ЗМІ;
- розвиток самоврядних територіальних громад;
- вдосконалення політичної системи з акцентом на її структурні елементи – політичні партії;
- цілісна та системна діяльність інститутів громадянського суспільства тощо (Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку України, 2009).

Можна навести такі дані, що засвідчують ефективність реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства:

- неурядові організації формують 3-9% ВВП розвинених країн (5% – у Бельгії, 7,9% – у Канаді);
- у громадському секторі країн Європейського Союзу працевлаштовано від 4,4% до 14% працездатного населення, або принаймні п'ять осіб із кожних ста;
- у громадському секторі країн Європейського Союзу працює у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості;
- у країнах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають втричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні та комунальні установи соціального спрямування;
- внесок неурядових організацій у ВВП країн Європейського Союзу зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої промисловості;
- громадянське суспільство в сукупності – це сьома економіка світу за ВВП (1,3 трлн долл. США, що дорівнює ВВП Франції або Великої Британії);
- громадянське суспільство створило у світі понад 25 млн. оплачуваних робочих місць (найбільша транснаціональна корпорація створює 3,5 млн. робочих місць);

– 60% представників громадянського суспільства (включно із волонтерами) зайняті у сфері надання послуг, 40% із них – зосереджені на соціальних, медичних та освітніх послугах (Державна політика, 2013).

Враховуючи зазначене, спробуємо обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення політики фінансового забезпечення розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні.

Аналітичною базою дослідження є звіти виконання проекту ОБСЄ «Сприяння розробці інституційної бази фінансування громадянського суспільства в Україні», звіт Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД) щодо моніторингу практики розподілу коштів для фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів на національному та регіональному рівнях у 2012 році та звіти щодо виконання програм сприяння розвитку громадянського суспільства в областях України за 2012 та першу половину 2013 року.

В Україні фінансування громадських організацій забезпечують переважно місцеві благодійники та іноземні донори (75–85%). Обсяг їх підтримки за умов фінансової кризи стрімко скорочується, що заважає виконанню статутних завдань організацій. Річний бюджет пересічної української громадської організації становить близько 50–60 тис. грн. З цієї суми лише 2–3% припадає на державне фінансування. За цим показником Україна близька до Філіппін, Пакистану та Кенії. До прикладу, річний бюджет пересічної громадської організації у країнах Східної Європи – членах ЄС еквівалентний 560–670 тис. грн. При цьому держава формує 40–60% цієї суми (Вінніков О. Ю., 2010).

У європейських країнах існують два основні механізми фінансування громадських організацій із боку держави: пряма підтримка з бюджету та непряма фінансова підтримка (табл. 2).

Таблиця 2 – Механізми державної фінансової підтримки громадських організацій

Вид державної підтримки	Інструменти
Пряме фінансування	<ul style="list-style-type: none"> – державні субсидії; – гранти; – перерахування частини податкових надходжень; – державні конкурсні та неконкурсні закупівні (контрактування); – нормативна підтримка (лобіювання оплати послуг третьою стороною)
Непряме фінансування	<ul style="list-style-type: none"> – звільнення або пільги з податку на доходи організації; – податкові пільги для донорів (грантодавців, спонсорів, меценатів, благодійників); – звільнення або пільги з податку на доходи бенефіціарів

Групою громадських організацій (Український незалежний центр політичних досліджень, Мережа розвитку європейського права, Фондація регіональних ініціатив, Лабораторія законодавчих ініціатив) у 2010 році було проаналізовано українську практику державного фінансування проектів громадських організацій на конкурсних та позаконкурсних засадах. Також було розглянуто акти уряду і міністерств, які затверджують умови конкурсів проектів для громадських організацій, порядок їх фінансування і виконання, контролю та оцінки; проаналізовано правове регулювання державних закупівель консультативних та експертних послуг інститутів громадянського суспільства в Україні. Було вивчено практику проведення державних закупівель і участь у них громадських організацій.

У результаті було підготовлено *Білу книгу* реформування системи державної фінансової підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства. Документ пропонував систему заходів із запровадження «європейської» моделі фінансування інститутів громадянського суспільства, яка передбачає:

- переважно конкурсне фінансування діяльності інститутів громадянського суспільства;

– проведення конкурсів проектів для всіх типів інститутів громадянського суспільства;

– можливість отримання фінансування на адміністративні витрати;

– створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства;

– спрощені процедури державних закупівель послуг і робіт для інститутів громадянського суспільства (Вінніков О. Ю., 2010).

Для досягнення цього пропонувалися такі першочергові кроки:

– ухвалити постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку державної фінансової підтримки діяльності громадських організацій», яка запровадить загальні правила проведення конкурсів проектів для всіх органів виконавчої влади;

– внести зміни до Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10.04.2014 № 1197-VII, якими усунути дискримінаційні обмеження для громадських організацій брати участь у тендерних процедурах;

– внести зміни до Бюджетного кодексу України і розширити перелік громадських організацій, яким надано право на отримання державної фінансової підтримки;

– внести зміни до Закону України «Про державні цільові програми», якими передбачити необхідність залучення громадських організацій до виконання заходів у межах державних цільових програм;

– створити державний Національний фонд розвитку громадянського суспільства, який би проводив щорічні конкурси проектів на підтримку розвитку громадянського суспільства. До складу правління фонду залучити представників інститутів громадянського суспільства;

– розробити Методичні рекомендації для органів виконавчої влади щодо кращих практик державної підтримки діяльності громадських організацій.

У кінці 2011 року фахівцями проекту ОБСЄ «Сприяння розробці інституційної бази фінансування громадянського суспільства в Україні» був проведений аналіз чинного

українського законодавства щодо фінансування інститутів громадянського суспільства. Результати аналізу засвідчили, що існуючі законодавчі норми переважно відповідають критеріям, які застосовуються при наданні фінансової допомоги неурядовим організаціям в Європейському Союзі (Державна політика, 2013), а саме:

– державна фінансова підтримка має надаватися для виконання проектів, програм та заходів, спрямованих на реалізацію завдань державної (регіональної/місцевої) політики;

– пріоритети надання фінансової допомоги повинні розроблюватись при безпосередній участі місцевих громад;

– кошти фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства мають розподілятися через прозорі конкурсні процедури, в ході яких буде визначено найбільш ефективні проекти.

Такі вимоги до фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства були закладені у Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання яких надається фінансова підтримка, затвердженому Постановою Кабінету міністрів України № 1049 від 12.10.2011 року.

Проте, як і підтвердив польовий етап дослідження (Національні та міжнародні механізми, 2011), між теорією і практикою застосування законодавства на національному та місцевому рівнях існує значна розбіжність, яку можуть виправити відповідні зміни в законодавстві, державній політиці, яка забезпечуватиме сталий розвиток інститутів громадянського суспільства, сприятиме налагодженню партнерських стосунків із владою усіх рівнів та підтримуватиме незалежний громадський контроль за процесами фінансування громадських організацій.

Виконавці проекту ОБСЄ «Сприяння розробці інституційної бази фінансування громадянського суспільства в Україні» виділяють такі проблеми у сфері фінансування громадських організацій органами державної влади та місцевого самоврядування:

– дискримінаційне положення частини 3 статті 8 Закону України «Про об'єднання громадян» про те, що підтримку

статутної діяльності з Державного бюджету громадська організація може отримати тільки у разі, якщо вона має всеукраїнський статус;

– недостатні обсяги фінансування органами державної влади та місцевого самоврядування для інститутів громадянського суспільства, недостатня кількість конкурсних програм на фінансування проектів, обмеженість довгострокового фінансування;

– державне фінансування проектів для громадських організацій значно відрізняється від передбачених законодавством процедур та має «відомчу» специфіку стосовно таких важливих питань, як графік платежів, вимоги до власних внесків громадських організацій;

– існує невизначеність у законодавстві цілей та критеріїв державного фінансування громадських організацій, відсутня відповідна єдина державна методика відбору конкурсних програм;

– суми бюджетних асигнувань мають у цілому доволі умовний характер, тобто передбачені бюджетом суми фактично можуть зменшуватися, авансові платежі, як правило, не практикуються, фінансування здійснюється нерівномірно в часі;

– жодне міністерство не фінансує 100% витрат громадських організацій, обов'язково вимагаючи власного внеску, який часто має бути лише у грошовій формі;

– державна підтримка програм і проектів громадських організацій не відноситься до захищених статей бюджетних витрат, тому Державне казначейство може затримувати виплати громадським організаціям на доволі тривалий час. Існує чимало безпідставних обмежень щодо напрямів використання коштів;

– упереджене ставлення на конкурсах до новостворених громадських організацій, що не мають досвіду виконання проектів або отримання державного фінансування;

– відсутнє «єдине» вікно при оформленні документів на бюджетне фінансування;

– існують значні розбіжності у відомчих практиках звітності, контролю, моніторингу та оцінки проектів громадських організацій;

– необґрунтовані вимоги щодо необхідності внесення змін до установчих документів громадських організацій, прямо не передбачені законом; вимоги спеціальних державних дозволів (ліцензії, включення в спеціальні реєстри, погодження тощо), якщо це прямо не передбачено законом;

– стягнення податку із доходів фізичних осіб з отримувачів цільової допомоги у формі соціальних послуг;

– оподаткування реклами, яка інформує громадськість про соціальні послуги, що надають громадські організації;

– нерідко доступ до бюджетного фінансування має обмежена кількість «кишенькових» громадських організацій або громадські організації, які демонструють прихильність до чинної влади та лояльність до окремих посадовців, і, як правило, коли громадська організація стає для влади незручною, вона перестає отримувати державне фінансування (Національні та міжнародні механізми, 2011).

Відповідно, були запропоновані такі пропозиції щодо вирішення зазначених проблем:

– розширити перелік інститутів громадянського суспільства, котрі можуть отримувати допомогу від держави;

– у Бюджетному кодексі України необхідно розширити перелік інститутів громадянського суспільства, що можуть отримувати пряме фінансування з державного бюджету;

– переглянути обсяги державного фінансування (як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях) шляхом збільшення кількості конкурсних програм із фінансування проектів для громадських організацій;

– розробити та затвердити для Державного казначейства чітку процедуру фінансування проектів або послуг, які виконуються організаціями громадянського суспільства за бюджетні кошти, спростити процедуру відкриття казначейських рахунків зазначених організацій;

– задля вирішення проблеми обмеженого доступу громадських організацій до довгострокового фінансування необхідно внести зміни до бюджетного законодавства, які дозволять довгострокове державне фінансування громадських організацій, наприклад, через спеціально створені фонди;

– затвердити єдину для всіх міністерств методичку організації та проведення конкурсів для громадських організацій, яка має ґрунтуватися на єдиних затверджених пріоритетах, проте запобігти дублюванню відомчих функцій;

– цільова допомога у формі соціальних послуг у межах державних стандартів і нормативів має бути звільнена від податку з доходів фізичних осіб для бенефіціарів цієї допомоги як від бюджетних установ, так і від громадських організацій;

– передбачити право органів місцевого самоврядування встановлювати додаткові послуги, що можуть фінансуватися на нормативних засадах із власних надходжень місцевих бюджетів;

– розробити механізм, що забезпечить місцевим громадським організаціям, особливо дитячим та молодіжним, однаковий (по відношенню до новостворених громадських організацій, які не мають досвіду виконання проєктів або отримання державного фінансування, проте мають відповідний потенціал і можуть це підтвердити) доступ до державного фінансування;

– враховуючи низьку поінформованість суспільства та зважаючи на іншу (порівняно з комерційною рекламою) функцію, віднести до соціальної реклами інформування громадськості про ті соціальні послуги, які надають громадські організації;

– розробити державну навчальну програму з підвищення кваліфікації керівників та членів громадських організацій із метою підвищення їхнього професійного рівня щодо спроможності надавати необхідні державі та суспільству послуги (Державна політика, 2013, Національні та міжнародні механізми, 2011).

Частина цих пропозицій була врахована у Законі України «Про громадські об'єднання» (від 22.03.2012 № 4572-VI), проте, як засвідчило дослідження Українського незалежного центру політичних досліджень, залишилось чимало проблем, які роблять неефективною державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства. В процесі аналізу виконання регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства було визначено, що інтерес громадських організацій до конкуренції за бюджетні кошти обмежують наступні фактори:

– незначний обсяг фінансування, який можна отримати (мінімальний зафіксований обсяг фінансування одного проекту – 1,3 тис. грн., максимальний – 30 тис. грн., середній – 7 тис. грн.);

– неможливість у багатьох випадках забезпечення матеріальної винагороди виконавцям проектів;

– складність казначейського обслуговування та відсутність чітких готових рекомендацій щодо порядку здійснення такого обслуговування;

– відсутність авансових платежів для реалізації проектів переможців конкурсів;

– ризик невиконання або виконання не в повному обсязі зобов'язань розпорядника коштів щодо фінансування переможців конкурсів та складність визнання і відшкодування заборгованостей розпорядників коштів перед інститутами громадянського суспільства (Державна політика, 2013).

Були розроблені такі рекомендації для покращення існуючої ситуації:

– органам місцевого самоврядування та розпорядникам коштів для підтримки інститутів громадянського суспільства, передбачаючи кошти для фінансової підтримки громадських організацій, відмовитися від штучного обмеження кола потенційних учасників конкурсів територіальними статусами та типами організацій (молодіжні, дитячі, жіночі, організації інвалідів) для забезпечення конкуренції між різними організаціями. Для збереження територіального фокусування підтримки за рахунок коштів місцевих бюджетів послуговатися вимогою щодо відповідності проектів, що подаються для участі у конкурсах, адміністративно-територіальному рівню організатора конкурсу;

– організаторам конкурсів забезпечувати широке оприлюднення оголошення про проведення конкурсу та інформації про перебіг конкурсу, його переможців та виконання ними проектів за рахунок бюджетних коштів, зокрема оприлюднювати таку інформацію на громадських вебресурсах;

– органам місцевого самоврядування та організаторам конкурсів визнавати суми невиконаних зобов'язань щодо фінансування проектів-переможців конкурсу заборгованістю розпорядників коштів та передбачити можливість відшкодування

таких заборгованостей із бюджетів року, наступного за роком виникнення заборгованості;

– органам місцевого самоврядування та організаторам конкурсів використовувати конкурентні процедури розподілу коштів для підтримки громадських організацій в усіх випадках здійснення такої підтримки (Державна політика, 2013).

Також варто відмітити, що сьогодні спостерігається ситуація, коли органи місцевої влади, зацікавлені у більш інтенсивному розвитку громадських організацій, починають самостійно удосконалювати процеси фінансування громадських організацій на місцях. Як приклад, Одеська обласна державна адміністрація з 2013 року почала проводити конкурси проектів для підтримки громадських організацій до початку бюджетного року, в якому планується надання такої підтримки. Крім того, було розроблено механізм, коли конкурс проектів для підтримки оголошується у листопаді місяці, що дозволяє організаціям-переможцям конкурсу реалізовувати підтримані проекти вже у першому кварталі бюджетного року, що, відповідно, збільшує їх шанси вчасно отримати кошти через систему державного казначейства.

Серед нетрадиційних, але досить дієвих форм фінансування громадських організацій, які відбуваються за участі місцевих громад, слід відзначити практику використання для цих цілей перерахування певного відсотку податку від доходів фізичних осіб.

Відсоткова схема для фізичних осіб є «винаходом» Угорщини (Державне фінансування громадських організацій, 2015). Ця схема дозволяє платникам податку на дохід фізичних осіб перераховувати 1% сплачуваного ними податку будь-якій суспільно-корисній громадській організації. Позитивним є те, що така практика допомагає налагодити зв'язки між громадськими організаціями та місцевими спільнотами. Громадяни підтримують ті громадські організації, користь від діяльності яких вони безпосередньо відчувають.

Із досвіду стажування в громадських організаціях за межами України нам відомо, що можливість перерахувати 1% з податку на доходи фізичних осіб, базова ставка якого складає 19%, існує і в Польщі.

Згідно з прийнятим законодавством спочатку громадяни Польщі могли перераховували цей відсоток зі своїх коштів на рахунок громадської організації, а потім по квитанції їм повертали ці кошти з бюджету. Але пізніше було введено зміни: на сьогодні податкова служба самостійно перераховує цей відсоток обраній платником податків громадській організації.

Цей відсоток може отримати не будь-яка громадська організація, а організація, що має статус «суспільно корисної», для отримання якого необхідно пройти відповідну процедуру.

Досвід Польщі засвідчує, що не всі громадські організації намагаються отримати цей статус, оскільки порівнюють вигоди від можливих надходжень із витратами на додаткову звітність і контроль, які зростають.

Громадські організації в Польщі, що хочуть отримати ці кошти від населення, почали створювати при собі різні види засоби масової інформації, щоб популяризувати свою діяльність. Громадські організації, пов'язані зі ЗМІ, отримують більші кошти. Це також збільшує прозорість у діяльності громадських організацій.

У Польщі безпосередньо податкова служба рекламує можливість громадян взяти участь у витрачанні своїх податків, оскільки, щоб скористатися цією можливістю, необхідно заповнити податкову декларацію, де зі списку вибрати відповідну громадську організацію. Це збільшує кількість осіб, які заповнюють декларації, оскільки обов'язково мають робити це тільки особи, які мають владні повноваження.

Враховуючи усе вище зазначене, можна стверджувати, що під час розробки фінансової політики держави територіальні громади, які представлені активними осередками громадських організацій мають один з вирішальних впливів на фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку країни на різних рівнях їх компетенцій, впливу та економічних інтересів.

В Україні станом на кінець 2013 року інституційне забезпечення процесів фінансування громадянського суспільства перейшло в фазу, коли подальші позитивні зрушення у цій сфері неможливі без вирішення системних проблем функціонування державних та місцевих фінансів (конкурсний розподіл коштів, удосконалення казначейських процедур та ін.). Подальшому

прогресу може завадити політизованість процесів розвитку громадянського суспільства в Україні. Яскравим прикладом впливу політичних процесів на розвиток громадянського суспільства є прийняті в Російській Федерації закони щодо надання статусу іноземних агентів громадським організаціям, які отримують фінансування із-за кордону. Ці закони передбачають збільшення оподаткування громадських організацій – іноземних агентів, що значно зменшує їх фінансову спроможність. Подібні ризики існують і в Україні.

Проаналізувавши позитивні приклади фінансової підтримки ініціатив інститутів громадянського суспільства станом на кінець 2013 року, були виділені такі здобутки у цій сфері:

- надання на конкурсних засадах фінансової підтримки для реалізації соціальних проектів громадським, благодійним організаціям, творчим спілкам за напрямками: соціально-економічний розвиток, аналітична робота та соціологічні дослідження, культурницька та просвітницька діяльність, екологічна безпека, допомога соціально незахищеним верствам населення (відповідно до Порядку, затвердженого Постановою КМУ від 12.10.2011 №1049);

- проведення моніторингу груп осіб, яким згідно із соціальними проектами надавалися відповідні соціальні послуги;

- проведення конкурсу проектів серед інститутів громадянського суспільства щодо організації вивчення громадської думки з питань оцінки діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- створення банку суспільно-значущих ініціатив серед інститутів громадянського суспільства регіону та територіальних громад;

- приклади передачі повноважень разом із фінансовими ресурсами комунальних підприємств громадським організаціям;

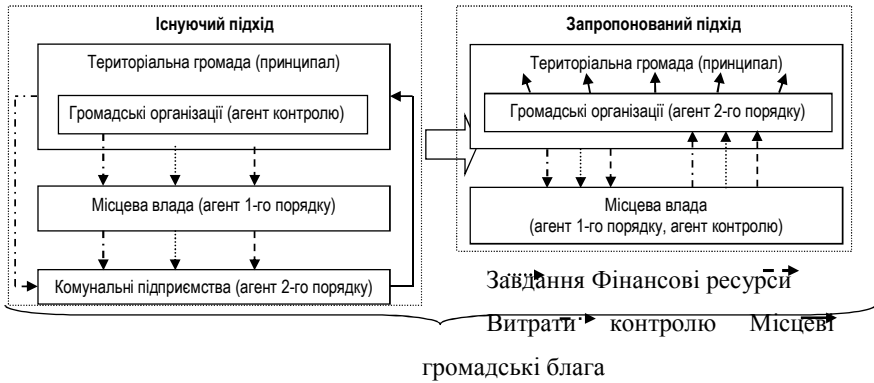
- проведення моніторингу проектів та програм серед інститутів громадянського суспільства, для виконання яких надається підтримка за рахунок коштів відповідного бюджету (Державна політика, 2013).

Підводячи проміжний підсумок у дослідженні організаційних засад залучення інститутів громадянського суспільства до формування фінансової політики місцевого

розвитку, зазначимо, що розглянута у попередньому розділі партисипативна концепція формування фінансової політики соціально-економічного розвитку дозволяє долучатися територіальним громадам до прийняття надважливих рішень по їх розвитку. З одного боку, це забезпечує подвійний контроль за реалізацією завдань та використанням грошових ресурсів, а з іншого, дозволяє диверсифікувати перелік питань соціально-економічного розвитку.

Так, варто зауважити, що в межах партисипативної концепції фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад важливою є роль громадських організацій як самостійного неурядового суб'єкта цієї політики, що пов'язано зі зростанням їх значення в життєдіяльності територіальних громад, тому їх функції не повинні обмежуватися лише контролем за використанням коштів місцевих бюджетів (як це відбувається зараз в Україні), а мають бути значно більш широкими, зокрема, щодо формування диверсифікованого (з залученням до коштів місцевих бюджетів додаткових коштів бенефіціарів, громадських коштів та інших стейкхолдерів) кошику ресурсів та управління ним для надання соціальних послуг місцевому населенню.

Зокрема, підвищити ефективність використання фінансових ресурсів місцевого розвитку можливо за рахунок зміни пріоритетів у фінансуванні місцевих громадських організацій: кошти місцевих бюджетів, за рахунок яких фінансується створення місцевих громадських благ, мають розподілятися на конкурсній основі громадським організаціям (а не виділятися поза конкурсом комунальним підприємствам), а місцева влада (а не громадські організації) повинна виконувати функції контролю за ефективністю їх використання. Переваги цього підходу можна показати на основі використання моделі «принципал – агент», яка аналізує ієрархічні відносини між суб'єктами (рис. 2).

Переваги впровадження запропонованого підходу: 1) більш ефективного використання коштів місцевих бюджетів; 2) залучення додаткових коштів для розвитку територіальних громад; 3) підвищення якості і кількості місцевих суспільних благ; 4) зниження транзакційних витрат за рахунок зменшення транзакцій; 5) більш дієвий механізм контролю та зменшення ризиків корупції; 6) наявність транзакційних вигод через зростання соціального капіталу та розвиток громадянського суспільства в територіальних громадах.

Рис. 2 – Трансформація механізму взаємодії місцевої влади та громадських організацій в процесі фінансування виробництва місцевих громадських благ (модель «принципал – агент»)

Представлена на рис. 2 модель демонструє трансформацію поглядів на участь територіальної громади у розподілі фінансових ресурсів на її соціально-економічний розвиток. Так, у відповідності до традиційної моделі взаємодії місцевої влади та громадських організацій у процесі фінансування виробництва місцевих громадських благ роль громадських організацій полягає виключно у контролі за якістю наданих послуг територіальним громадам комунальними підприємствами.

Розглянемо умовний приклад дії традиційної (поточної) моделі взаємодії вказаних суб'єктів. Припустимо, існують два індивіди: довіритель (принципал) і виконавець (агент). Довіритель (principal) делегує певні права (наприклад, на використання ресурсу) агенту, який зобов'язаний відповідно до формальних і неформальних контрактів представляти інтереси довірителя в обмін на певну винагороду. Агент вибирає один із можливих видів дій, що впливають і на його власний добробут, і

на добробут принципала. Принципал самостійно не може стежити за діями агента і бачить тільки їх результат. Однак, майбутній результат залежить не тільки від дій агента, але й від випадкових подій, обумовлених змінами в навколишньому середовищі. У результаті принципал не може зробити жодних конкретних висновків щодо ефективності дій агента просто на основі даних про фактичні результати. Проблема принципала і агента – це загроза виникнення маніпуляції з боку агента під час виконання доручень принципала. Агент може вводити принципала в оману завдяки асиметрії інформації та високим витратам контролю за його діяльністю. Тим не менше, за певних припущень (наявності інформації про переваги агента і функції розподілу шоків) принципал може встановити для агента схему винагороди, яка залежить від результатів. Крім того, може скластися ситуація, в якій агент максимізує не тільки власну корисність, а й корисність принципала.

У контексті зазначеного, слід зауважити, що функціональне навантаження на громадські організації за традиційної моделі є дещо обмеженим, оскільки на сьогоднішній день не існує дієвого інструментарію по контролю з боку громади за витрачанням фінансових ресурсів на реалізацію та виробництво конкретних благ. Саме тому запропоновано переглянути наявний підхід до взаємодії місцевої влади та громадських організацій. Так, пропонується обрати агентом другого порядку не комунальні підприємства, а громадські організації, які будуть отримувати фінансові ресурси на конкурсній основі і, відповідно, реалізовувати заплановані заходи. Держава ж в особі місцевої влади повинна стати агентом контролю за ефективністю використання громадськими організаціями фінансових ресурсів, оскільки має значно більше дієвих інструментів для виконання цієї функції.

Переваги впровадження запропонованого підходу полягають у наступному:

- 1) більш ефективне використання коштів місцевих бюджетів;
- 2) залучення додаткових коштів територіальних громад;
- 3) підвищення якості і кількості місцевих суспільних благ;

4) зниження трансакційних витрат за рахунок зменшення трансакцій;

5) більш дієвий механізм контролю та зменшення ризиків корупції;

6) наявність трансакційних вигод через зростання соціального капіталу та розвиток громадянського суспільства в територіальних громадах.

Пропозиції щодо залучення громадських організацій до надання суспільних послуг у територіальних громадах знайшли своє відображення в Сумській обласній програмі сприяння розвитку громадянського суспільства на 2013-2015 рр., співавтором якої є автор.

Так, зокрема, основними завданнями цієї програми є:

– подальший розвиток громадянського суспільства в Сумській області, забезпечення співпраці та взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні місцевої політики та їх залучення до її реалізації, зокрема, взаємодія з консультативно-дорадчими органами при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, сприяння розвитку та діяльності інститутів громадянського суспільства, підтримка та популяризація ініціатив суб'єктів громадянського суспільства;

– розвиток суспільно значущої добровільної громадянської активності молоді, взаємодія з молодіжними громадськими організаціями;

– активізація участі громадськості в благодійних заходах, розвиток волонтерської діяльності;

– вивчення громадської думки;

– проведення публічних та інформаційних заходів щодо реалізації державної та регіональної політики за участі місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадськості;

– підвищення професійного рівня представників органів влади та інститутів громадянського суспільства (Про обласну програму, 2012).

Загальна вартість реалізації Програми становить 2296,19 тис. грн. Програмою передбачено виконання конкретних напрямків діяльності, які забезпечуються відповідними

фінансовими ресурсами з обласного бюджету, в тому числі залучення громадських організацій до надання соціальних послуг населенню та проведення щорічних конкурсів проектів серед громадських організацій за фінансування з обласного бюджету.

Виконання Сумської обласної програми сприяння розвитку громадянського суспільства на 2013-2015 рр. передбачає:

- встановлення ефективного зворотнього зв'язку між владою й громадськістю області, урахування пропозицій інститутів громадянського суспільства та думки громадськості при вирішенні завдань соціально-економічного і культурного розвитку території;

- забезпечення конструктивної співпраці місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства;

- активізацію участі громадськості у формуванні і реалізації державної та регіональної політики;

- забезпечення розвитку суспільно-значущої добровільної громадянської активності молоді;

- забезпечення відкритості та прозорості у діяльності місцевих органів влади;

- активізацію та розвиток благодійництва та волонтерської діяльності (Про обласну програму, 2012).

Підводячи підсумок, зазначимо, що усі запропоновані заходи позитивно впливають на місцевий соціально-економічний розвиток територіальних громад, що, у свою чергу, позитивно стимулює провадження фінансової підтримки розвитку громадських організацій з боку держави. Додатковим стимулом є те, що за допомогою фінансового стимулювання діяльності громадських організацій місцеві органи влади звільняють себе від реалізації окремих надмірно обтяжливих соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення. Завдяки залученню громадських організацій держава може заощаджувати значну частину вартості таких послуг. Досвід підтримки проектів громадських організацій Донецькою обласною радою засвідчив, що підтримка громадських організацій дозволяє на кожному 1 грн. вкладених бюджетних коштів отримувати послугу вартістю 4 грн. Як наслідок, протягом останніх років організації громадянського суспільства

демонструють здатність надавати якісні та економічно ефективні соціальні послуги, у тому числі такі, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації. Досить часто це відбувається шляхом упровадження інноваційних підходів до забезпечення таких послуг.

Крім того, правильно побудована співпраця місцевої влади та інститутів громадянського суспільства підвищує якість публічно-правових рішень через більш повне врахування потреб населення, альтернатив та можливих наслідків рішень. При врахуванні інтересів територіальних громад місцеве населення більш охоче долучається до фінансування проектів місцевого соціально-економічного розвитку. Цей аспект часто не враховується органами влади як при напрацюванні пріоритетів фінансування громадських організацій, так і при безпосередній реалізації проектів місцевого розвитку. Тому, головним завданням фінансової політики сприяння розвитку громадянського суспільства як на державному, так і на місцевому рівнях має стати мотивація ефективної взаємодії між органами влади, громадськими організаціями та місцевими громадами у відповідності до представлених пропозицій.

2.4. Соціальна відповідальність муніципалітетів та партисипативні практики як інструменти доброго врядування (Бутурлакiна Т.О., Ужгород)

Концепція соціальної відповідальності зародилася в практиці діяльності бізнес-компаній, але поступово охопила і державний сектор. На початку 2000-х років почала активно поширюватися практика впровадження політики соціальної відповідальності в діяльність муніципалітетів.

Відповідно до Керівництва із соціальної відповідальності ISO 26000 соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив її рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка: сприяє сталому розвитку, у т. ч. здоров'ю та добробуту суспільства; враховує очікування заінтересованих сторін; відповідає чинному законодавству та співвідноситься з міжнародними нормами

поведінки; інтегрована у діяльність усієї організації та практикується в її відносинах з іншими (Керівництво).

Впровадження політики соціальної відповідальності (або, як частіше говорять зараз, політики сталого розвитку) є добровільним вибором організацій. Проте в сучасних умовах дедалі більше організацій почали активно її втілювати. Таке стрімке поширення ідей і принципів соціальної відповідальності пояснюється перевагами, які отримує організація, а саме:

- зростає довіра до неї та покращується її репутація;
- організація дотримується законодавства, оскільки уряди країн активно приймають національні стратегії або програми розвитку корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).

Європейська Комісія розглядає соціальну відповідальність як частину внеску у сталий розвиток та Стратегію європейського економічного зростання і зайнятості. Приділяється значна увага питанням підвищення прозорості та підзвітності, інтеграції екологічних і соціальних критеріїв у державних закупівлях, підкреслюється важливість національних і місцевих політик соціальної відповідальності.

У багатьох країнах світу існує державна політика з підтримки і просування соціальної відповідальності. Вона є одним з інструментів підвищення конкурентоздатності економіки країни, збільшення її інвестиційної привабливості, зміцнення міжнародного брэнда. Механізми цієї підтримки різні – від керівництв щодо впровадження соціальної відповідальності до прийняття законодавчих норм, які стимулюють розвиток соціальної відповідальності. В багатьох країнах уряди починають саме з державних компаній та органів.

Соціальна відповідальність державних органів виявляється в трьох аспектах (CSR Compass):

- вони створюють нормативно-правові акти і формують культуру дотримання правових норм;
- підтримують соціальну відповідальність організацій, створюючи систему вимог і заохочень;
- впроваджують політику соціальної відповідальності в своїй діяльності.

Соціальну відповідальність інтегровано у публічну політику таких країн, як Данія, Франція, Фінляндія, Швеція тощо.

Демократична держава повинна діяти в інтересах людей. Ці дії будуть ефективними за умови дотримання наступних принципів:

- вони створюють нормативно-правові акти і формують культуру дотримання правових норм;
- підтримують соціальну відповідальність організацій, створюючи систему вимог і заохочень;
- впроваджують політику соціальної відповідальності в своїй діяльності.

Українське суспільство, переживши події останніх років, очікує від влади більшої прозорості та підзвітності. Суспільний запит на такі принципи соціальної відповідальності, як підзвітність і прозорість, відповідність правовим нормам, у т. ч. нормам міжнародного права, дотримання прав людини та врахування інтересів заінтересованих осіб, сьогодні високий як ніколи. Питання соціальної відповідальності актуалізуються й у світлі євроінтеграційних зусиль України. Відповідно до Угоди про асоціацію України та ЄС, дія якої почалася 01.11.2014 р., в Україні розпочалися задекларовані реформи у сфері юстиції, боротьби зі злочинністю та корупцією, охорони навколишнього середовища, дотримання прав споживачів тощо.

Соціальну відповідальність муніципалітетів можна розглядати як відповідальність муніципалітетів за вплив їхніх рішень і дій на громаду, довкілля і суспільство, яка будується на основі діалогу з громадою задля її сталого розвитку і добробуту.

Муніципалітети, які впроваджують соціальну відповідальність, мають ряд переваг:

- відповідність очікуванням громадськості, врахування їхніх думок та інтересів;
- запобігання конфліктам із громадськістю;
- підвищення рівня довіри громадськості до муніципалітетів;
- поліпшення порозуміння і взаємодії з бізнес-структурами;
- збільшення ресурсоефективності: використовується менше енергії, води, паперу тощо.

Експерти прогнозують, що у майбутньому значення соціальної відповідальності тільки зростатиме в умовах підвищення вимог заінтересованих сторін, кліматичних змін, глобалізації й урбанізації країн (CSR Compass). За таких обставин

впровадження соціальної відповідальності в практику діяльності муніципалітетів набуває актуальності.

Розробляючи політику соціальної відповідальності, слід дотримуватися головних принципів соціальної відповідальності (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи соціальної відповідальності муніципалітетів (Зінченко А., 2015)

Принцип	Значення для муніципалітету
<i>Підзвітність</i>	Відповідальність перед громадою, в т. ч. за заподіяння шкоди, усунення її наслідків і недопущення її надалі; оприлюднення результатів своєї діяльності у формі звітів, розміщення узагальненої інформації на веб-сайтах, підготовка публікацій тощо
<i>Прозорість</i>	Відкритість рішень і діяльності, готовність обмінюватись інформацією зрозуміло, точно, своєчасно та в повному обсязі
<i>Етичність поведінки</i>	Сформульовані цінності та принципи поведінки муніципалітету; прийняття і виконання кодексів/правил етичної поведінки; створення системи стимулювання працівників, керівництва, постачальників, підрядників дотримання етичних норм; наділення повноваженнями контролю за дотриманням етичних норм одного зі структурних підрозділів муніципалітету; створення системи інформування про випадки неетичної поведінки
<i>Врахування інтересів заінтересованих сторін</i>	Повага, врахування і реагування на потреби заінтересованих сторін (осіб або груп осіб, організації, на які впливає або від яких залежить діяльність муніципалітету); участь громадськості у розробці та реалізації рішень органів
<i>Дотримання правових норм, у т. ч. міжнародних</i>	Відмова від безпідставного застосування влади, інформованість про норми закону та політику його неухильного дотримання; додержання міжнародних норм поведінки і права, особливо у випадках, коли

	національні правові норми не створені
<i>Дотримання прав людини</i>	Визнання прав людини, їх захист без отримання при цьому вигоди (користі)

Тут слід відмітити, що прозорість муніципалітетів, як і всіх органів влади в країні, залишається проблемним питанням. Дослідження веб-сайтів, які належать органам місцевого самоврядування у ста найбільших містах України, та опитування їхніх працівників показало, що значній частині інформації про діяльність органів місцевого самоврядування та життя міста приділяється недостатньо уваги. Так, на більшості сайтів відсутні: порядок денний сесій ради, плани роботи, розклад, протоколи та стенограми засідань ради, порядок денний, розклад, протоколи, рішення, звіти комісій; оголошення про земельні аукціони і конкурси та їх результати, відомості щодо державних програм у частинах, які стосуються міста; генеральний план міста та правила забудови; щорічні звіти про виконання регіональних і місцевих програм (100 міст, 2014).

Заінтересовані сторони муніципалітетів - це коло стейкхолдерів, якими є інші органи влади; бізнес-організації (в т. ч. постачальники і субпідрядники); громадські організації, політичні осередки або ініціативні групи, які презентують інтереси громади; об'єднання працівників; інші організації (освітні, медичні заклади тощо); ЗМІ; мешканці міста.

Політика соціальної відповідальності муніципалітетів має свої особливості, а саме:

- найважливішим є принцип урахування потреб заінтересованих сторін у діяльності муніципалітетів, оскільки останні забезпечують якість життя в громаді, а це стосується всіх мешканців;
- муніципалітети надають послуги, які можна віднести до послуг першої необхідності. Організації та компанії, що їх постачають, повинні забезпечити споживачам можливість сплатити борги, не відключаючи їх від цих послуг, передбачати пільгові тарифи для малозабезпечених, надавати повну інформацію про тарифи і штрафи, здійснювати технічну модернізацію інфраструктури, щоб запобігати аварійним ситуаціям;

- одним із пріоритетів соціальної відповідальності муніципалітетів є екологічні питання, оскільки з-поміж головних забруднювачів довкілля – побутові відходи та стічні води.

Аналіз міжнародної практики соціальної відповідальності муніципалітетів дозволяє виокремити основні тенденції її розвитку:

- підвищення прозорості й підзвітності муніципалітетів;
- дотримання принципу прозорості державних закупівель і включення соціальних стандартів до правил їх проведення;
- акцент на політиці ресурсоефективності міст і захисту довкілля;
- забезпечення мешканців якісними послугами першої необхідності (постачання води, електроенергії, переробки побутових відходів, озеленення міст тощо).

Відповідно до ISO 26000 соціальна відповідальність має сім головних аспектів: (1) права людини; (2) відносини з клієнтами; (3) ділові практики; (4) трудові відносини; (5) організаційне управління; (6) відносини з громадою; (7) охорона навколишнього середовища (Керівництво). Усі вони взаємопов'язані, тому організаціям не слід зосереджуватися на вирішенні проблем тільки одного з них.

Безумовно, для кожного типу організації (бізнес, урядова, неурядова) залежно від сфери її діяльності (надання побутових або адміністративних послуг, електроенергетика чи легка промисловість) пріоритетність аспектів буде різною.

Інтеграція принципів і головних аспектів соціальної відповідальності в діяльність муніципалітетів здійснюється через організаційне управління.

Організаційне управління – система, за допомогою якої організація приймає та реалізує рішення для досягнення своїх цілей (Керівництво).

Це можуть бути як формальні механізми управління – підрозділи або особи, відповідальні за впровадження політики соціальної відповідальності, – так і неформальні, що базуються на цінностях і корпоративній культурі.

Цей аспект соціальної відповідальності пов'язаний не тільки з механізмом управління. Вкрай важливим є:

- розробити місію та цінності організації, кодекси етичної поведінки;
- розробити і прийняти стратегію соціальної відповідальності (інтегрувати питання соціальної відповідальності в стратегічні плани роботи муніципалітетів);
- забезпечити реалізацію принципів прозорості й підзвітності шляхом створення системи двосторонньої комунікації з громадськістю (сайт, сторінки в соціальних мережах, підготовка звітів, громадські слухання, власні ЗМІ (газети, теле-, радіоканали), зустрічі з мешканцями, громадські приймальні тощо);
- враховувати принцип гендерної рівності, залучати представників національних меншин до керівних посад муніципалітетів;
- сприяти активності й більшому залученню працівників муніципалітетів до формування і реалізації політики соціальної відповідальності;
- аналізувати прийняті рішення й інформувати громадськість про них і результати їх втілення, демонструючи не тільки позитивні досягнення, а й помилки та ризики, на які наражаються муніципалітети.

Частина зазначених положень не нова для муніципалітетів, вони є обов'язковими і закріплені в нормативно-правових актах.

Форми участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики:

- вивчення громадської думки (опосередкована форма);
- публічні громадські обговорення: громадські слухання, конференції, семінари, форуми, круглі столи, збори, зустрічі з громадськістю, громадські приймальні, теле- або радіодебати, дискусії, діалоги, інтерв'ю, телефоні гарячі лінії, використання засобів електронного врядування, громадські ради тощо.

Саме тому одним із важливих кроків для муніципалітетів є інтеграція соціальної відповідальності у стратегії та плани роботи.

При цьому слід вважати, що безпосередньо процес інтеграції має декілька етапів:

1. Розробка місії та цінностей муніципалітету, включивши до них елементи своєї відповідальності за сталий розвиток. Місію та цінності можна також прописати у *кодексі етики*.

2. Ідентифікація групи заінтересованих сторін, їхніх потреб та інтересів і налагодження систематичного діалогу з ними, з метою залучення їх до процесу прийняття рішень.

3. Аналіз діяльності муніципалітету з точки зору дотримання принципів соціальної відповідальності.

4. Створення комісії/комітету із соціальної відповідальності (або сталого розвитку), куди увійдуть представники департаментів/ відділів і який очолить голова міськради або його заступник.

5. Аналіз головних аспектів соціальної відповідальності (організаційне управління, права людини і трудові відносини, охорона навколишнього середовища, ділові практики і відносини з громадою) відповідно до діяльності муніципалітету та сфери його повноважень, а також очікувань як працівників муніципалітету, так і заінтересованих сторін. Одне з головних завдань цього аналізу – виявити як негативний, так і позитивний вплив діяльності на суспільство або навколишнє середовище і запланувати заходи зниження негативного впливу.

6. Розробка стратегічного плану сталого розвитку муніципалітету, враховуючи його можливості та ресурси.

7. Чітке визначення цілей стратегічного плану сталого розвитку муніципалітету, відповідальних за його реалізацію структурних підрозділів та формування бюджету його реалізації.

8. Визначення згідно з цілями показників результативності (вимірних індикаторів) та плану оцінювання й моніторингу.

Тут доречно звернутися до аналізу кращих світових практик, зокрема досвіду Канади, де кожний муніципалітет готує комплексний план сталого розвитку громади (*Integrated Community Sustainability Plans - ICSP*). Це довгостроковий план розвитку, розроблений у тісній співпраці з членами громади для встановлення стійких цілей її діяльності щодо навколишнього середовища, культурної, соціальної та економічної сфер.

Крім того, було визначено, що для забезпечення сталості муніципалітетів вони повинні: управляти і представляти інтереси своїх громад шляхом їх підтримки і забезпечення активної участі

усіх членів громади у процесі становлення цілісності муніципалітетів; виконувати всі зобов'язання з надання муніципальних послуг, у т. ч. з управління відходами та водопостачання; забезпечувати доступну для громади вартість послуг; активно сприяти демографічному, соціальному, культурному, екологічному та економічному благополуччю громади (Municipal).

Комплексний план сталого розвитку громади (ICSP) – це, крім того, що є планом і стратегічним документом, є також процесом. Кінцевим результатом цього процесу є більш ніж просто документ; це тривалий процес залучення зацікавлених сторін в громаді, спільне створення бачення сталого майбутнього, реалістичного планування і спільних дій сьогодні (Karl-Henrik Robert, 2012).

Такі ICSP плани підкреслюють необхідність довгострокового планування, співпраці між відділами і між секторами, залучення зацікавлених сторін громади, встановлення партнерських відносин, а також постійний моніторинг і оцінку.

Сталий розвиток є чітко пов'язаним з імплементацією *концепції доброго місцевого врядування*. Основний фактор, який може загрожувати сталому розвитку, – слабкі інституції, що проводять програми та заходи через непрозору систему прийняття рішень. Наслідком таких рішень є те, що пріоритети та використання ресурсів не відображають справжні потреби міських мешканців. Якщо рівень схвалення міської політики мешканцями низький, то їх мотивація буде включена у процес прийняття рішень і, відповідно, буде мінімальною. Більше того, закритий процес прийняття рішень є основою *поганого управління ("mismanagement")* та корупції (Дурас, 2014, с.24). Істотні вигоди досягаються завдяки побудові прозорості, підзвітності та участі всіх зацікавлених сторін у процесі прийняття рішень. На цьому шляху темпи розвитку ростуть та ведуть до активної участі та партнерства з приватним сектором, сектором громадянського суспільства та з громадою. Все це веде до сталого розвитку.

Таким чином, важливим інструментом в забезпеченні реалізації стратегій соціальної відповідальності на муніципальному рівні є партисипація.

Термін «партисипація» запозичено із зарубіжної теорії і практики управління; він означає залучення найманих працівників до прийняття управлінських рішень. Концепція партисипативного управління вважає, що участь працівника в діяльності організації, яка виходить за межі його функціональних обов'язків, сприяє підвищенню ефективності організаційно-управлінських рішень, реалізації певних вторинних потреб працівника, коли він отримує задоволення від роботи і працює якісніше і продуктивніше. Отже, партисипативне управління — це один із сучасних методів менеджменту, що передбачає його демократизацію, участь найманих працівників в управлінні виробництвом. Спочатку партисипативне управління пов'язувалося тільки із запровадженням нових методів мотивації праці. Проте нині його розглядають як ефективний засіб використання потенціалу людських ресурсів (не лише в організації, але й у громаді), його розвитку та управління ним.

Сьогодні зазначені інструменти участі громади в управлінських процесах є складовими так званої вищої форми демократії - «партисипативної демократії» чи «демократії участі» – коли громадяни беруть участь (*participate*, від *англ.* – «*брати участь*») в процесі прийняття управлінських рішень, зокрема й на місцевому рівні (Посібник, 2011, с.7).

Вітчизняні реалії свідчать, що міські ради через свій мізерний у порівнянні з приватними компаніями рівень оплати службовців мають обмежені можливості найняти висококваліфікованих спеціалістів для ефективного вирішення проблемних питань місцевого значення.

У зв'язку з цим вдале залучення до опрацювання можливих рішень найбільш актуальних проблем інтелекту громади дозволить знайти потрібних фахівців із будь-якої тематики. Пенсіонери, які мають неоціненний виробничий та життєвий досвід, практичні фахівці, що працюють у приватній компанії, викладачі місцевого ВНЗу, ці та багато інших кваліфікованих фахівців радо віддадуть своїй громаді свої знання, тим більше, що це не вимагатиме від них занадто багато часу. Одночасно саме залучення до прийняття рішення великої кількості людей, які не є депутатами або службовцями (посадовими особами органів місцевого самоврядування), також має свої позитивні

сторони з метою ідентифікації оптимального варіанту вирішення проблеми розвитку громади.

Наступною перевагою партисипації, що свідчить на користь її ефективності як управлінського інструменту, є розбудова громади та свідомої колаборації. Значна частина громадян, подекуди переважна більшість, впевнені в тому, що місцева влада приймає рішення керуючись командами «згори», власними міркуваннями, вигодами впливових людей у місті, але ні в якому разі не міркуваннями добробуту громади. Залучення громадян допомагає руйнувати «стіни» між владою та громадою.

Тут слід також відмітити важливий феномен – так зване «критиканство» та постійне незадоволення більшості в процесі просування чи реалізації будь якого муніципального проекту.

Основні виклики і проблеми під час реалізації такого проекту стосуються самого формату співпраці: влада – не пасивна, однак не результативна (вона “чує” – “сприймає” – “підтримує”, відтак - “діє”), а громадськість – активна, однак мало ефективна (вона “вимагає” – “критикує” – “не вірить” – однак “діє”). Основними проблеми залишаються наступні:

- результативність процесів низька чи разова (відсутність сталості, перспективного розвитку, стратегічного мислення, проблема стратегічного та операційного менеджменту);
- відсутність довіри і сатисфакції всіх стейкхолдерів;
- відсутність скоординованості і кооперації між самими учасниками.

При цьому, у більшості випадків, коренем проблеми залишається низька поінформованість і обмін інформацією (а часто й небажання визнавати ці факти чи взагалі щось змінювати); не вистачає фаховості і досвіду менеджменту (некомпетентність, непрофесіоналізм, низький рівень фахових знань, навичок і досвіду, нових знань і технологій у структурі міської влади).

Це є не суто українським феноменом, але загальним психологічним стереотипом поведінки, який є властивим для багатьох держав. Американські автори підручника з питань партисипації зазначають, що в США більшість великих громадських проектів щонайменше «суттєво затримуються з

виконанням, якщо не зриваються взагалі, саме через активну позицію «незадоволених» громадян (Citizen, 1990).

Тому нейтралізація впливу такої активності є однією з цілей політики розвитку партисипативної демократії. Ідеалом у цій роботі є перехід від активно негативістської позиції до позиції «поінформованої згоди»: «Я знаю, що те, що задумала влада може бути шкідливим для мене. Я знаю, яким чином зірвати їхні плани. Проте, знаючи, що задумане є необхідним для моєї громади в цілому, і знаючи, що вони зробили все, щоб мінімізувати шкоду для мене, я не буду їм заважати». Конкретна людина починає відчувати свою відповідальність за громаду, поділяти цю відповідальність із владою за долю розвитку громади (Citizen, 1990).

Звичайно, за будь-яких умов юридична відповідальність за прийняте рішення лежить на посадовій особі місцевого самоврядування, за якою закріплено право прийняття рішення, або на відповідному органі місцевого самоврядування. Проте моральна відповідальність, особливо у випадках прийняття непопулярних рішень, може бути перенесена на громаду чи на той її сектор, який був залучений до прийняття рішення. Одна річ, коли громадяни прочитають про чергове, часом досить неприємне рішення ради в газеті. Зовсім інше, коли ще задовго до самого рішення в громаді буде створено комітет для розв'язання якоїсь проблеми, причому до роботи в цьому комітеті будуть запрошені всі бажаючі (хоча запрошення всіх не означає, що у складі цього комітету будуть працювати дійсно всі бажаючі), і комітет, розглянувши всі можливі варіанти рішення, рекомендував раді зупинитись саме на тому, яке й було прийняте (Посібник, 2011, с.9).

Рекомендаціями сталого розвитку є також розробка та впровадження порядку денного та акцій, необхідних для покращення навколишнього середовища світу, які були б адаптовані до місцевих умов. Цей порядок денний був названий *місцевий порядок денний 21*, де зазначено: "Кожна місцева влада має вступити у діалог з громадянами, місцевими організаціями та приватними підприємствами та прийняти місцевий порядок денний 21" (Municipal, 2002)

Із метою запровадження в Україні доброго управління та місцевого порядку денного 21 треба вирішити певні протиріччя та реформувати місцеві державні адміністрації, а саме запровадити реальні механізми для децентралізації влади та розподілу повноважень.

При цьому слід враховувати сім базових принципів ПРООН, побудованих з урахуванням міжнародного досвіду та погоджених міжнародними конвенціями:

- *сталість/сталий розвиток* (баланс між соціальними, економічними потребами та потребами щодо навколишнього середовища сучасного та майбутнього поколінь, який може бути реалізований через консультації з громадою зацікавлених сторін щодо побудови стратегічного бачення міста, консультації щодо планування навколишнього середовища та процесу управління, фінансової самодостатності, через участь громадян в економічному житті їхніх міст);
- *субсидіарність* (стосовно повноважень та ресурсів, які можуть бути реалізовані через розвиток спроможності врядування на рівні міста; визначені обов'язки та ресурси на рівні міста; прозорі фіскальні трансферти та фінансове вирівнювання для підтримки слабких місцевих громад);
- *безпристрасність* (щодо надання послуг населенню органами влади та стимулювання економічного розвитку, який може бути реалізований через партнерство з приватним сектором та громадянським суспільством, чіткі та передбачувані межі регулювання; вдосконалення обсягу місцевих доходів; чіткі завдання та цілі щодо забезпечення населення послугами, які надають органи влади);
- *прозорість та підзвітність* (керівників та всіх зацікавлених сторін, що може бути реалізоване через партисипативне бюджетування ("*Participatory Budgeting*"), активне залучення громадян та зацікавлених сторін до складання бюджету; прозоре проведення тендерів та процедур; боротьба з корупцією та службовою етикою; побудову механізмів зворотного зв'язку щодо публічного управління; відкрите обговорення міських питань у ЗМІ);

- залучення громадян (визнання того, що люди є головним багатством міста і одночасно об'єктом та сутністю сталого людського розвитку, може бути реалізовано через культурну та громадянську солідарність, побудовану на взаємній повазі та розвитку; забезпечення повної та рівної громадянської участі; міські молодіжні парламенти, місцеві референдуми);
- безпека індивідуумів та їхнього життєвого середовища, яка може бути реалізована через консультативний процес, побудований на верховенстві права, солідарності та запобіганні масштабних помилок; обізнаність та підготовленість до природних лих та інших ризиків; управління міськими ресурсами; підтримка мультикультуралізму та толерантності до різноманітності (Public, 2003).

Також необхідно прийняття, з важливими змінами, враховуючи внутрішні обставини, технологій доброго врядування, які вже використовуються у країнах Європейського Союзу, а саме методу аналізу участі ("*participatory analysis*"), що використовується Міністерством закордонних справ Королівства Нідерланди (Public, 2003)

Водночас, процес реформування включає кілька особливостей та/або загроз, які потрібно взяти до уваги:

- ідеї, направлені на зміну політики, що беруть початок від людей із практичним досвідом, а не від верхівки ієрархічної державної установи;
- може бути небезпечно починати використання підходів нового публічного управління ("*New Public Management*") в ситуації, коли елементи "старої системи державного управління" не працюють або існує необхідна умова щодо збереження старого публічного управління для запровадження компонентів нового публічного управління;
- управління якістю ("*Quality management*") може працювати, якщо споживачі добре поінформовані. Організаціям публічного сектора дається завдання бути підзвітними громадськості відповідно до їх стандартів та якостей.

Одночасно дослідники визначають певні загрози (або певні складнощі), що можуть існувати в процесі залучення громадян до справ місцевого самоврядування, а саме:

Перша загроза – *відкритість дії влади та неможливість приховати існуючі недоліки в муніципальному менеджменті*.

Ніхто не може уникнути помилок в своїй діяльності. Вирішальною тут є кількість помилок. При закритій діяльності можливе пояснення навіть абсолютно непродуманих вчинків та некомпетентності: «Тільки я маю повну картину і повну інформацію, тому те, що здається вам невірним, насправді має пояснення вищого порядку».

Така заява неможлива, коли громада достатньо ознайомена з передісторією і метою певного рішення. Слово «компрометація» за основним значенням означає виставлення самого себе, власними діями у непривабливому світлі. Певною протиотрутою проти цієї загрози є більш широке залучення громадян, не тільки інформування, але й запрошення до пошуку правильного рішення. Однак, остаточне рішення все ж таки приймається владою, і на ній лежить вся відповідальність.

Друга загроза – *популізм*. Для того, щоб одержати певні переваги в майбутньому, сьогодні потрібно чимось поступитись. На це не завжди згодні громадяни, особливо, якщо переваги обіцяють у занадто далекому майбутньому, або якщо населення не має значної довіри до влади. Тому слід чекати, що часто на прохання «затягнути паски» громада дасть рішуче негативну відповідь. Особливо висока небезпека того, що громадяни будуть вимагати сьогоденного проїдання ресурсів, якщо влада не буде спроможною переконливо довести свою правоту (Дурас, 2014, с.24).

Третя загроза – *розмивання відповідальності*. Це подальший можливий розвиток переваги «розподіл відповідальності». При занадто розвиненому залученні громадян до процесу прийняття рішення виникає ситуація, коли влада втрачає ініціативу, коли зникає самий сенс політики, політичного рішення. Хоча передача ініціативи громаді не завжди означає популізм, проте громада, навіть розумно використовуючи громадські ресурси, як правило, не може приймати рішень, які докорінним чином змінюють ситуацію, громада починає рухатись до стагнації. Неодноразово американські фахівці розказували про те, що доводилось витратити роки, а часом десятиліття для того, щоб переконати громаду у необхідності змін.

Четверта загроза – *витрати часу*. В умовах командно-адміністративної системи політик приймає рішення, і виконавці негайно приступають до його виконання. В посадових інструкціях час чиновника розрахований саме таким чином. Спілкування з громадою віднімає багато часу і сил як чиновників, так і політиків. Як правило, у посадових інструкціях посадовців демократичних країн спілкування з громадянами є обов'язковим елементом, а у деяких категорій посадовців таке спілкування взагалі займає більшу частину робочого часу, причому в години, які є зручними для громадян, а не для чиновників – вечорами після роботи, у вихідні тощо (Дурас, 2014, с.24). Широке використання механізмів залучення громадян і партисипативних практик може подекуди призвести до збільшення штатної чисельності працівників органів місцевого самоврядування.

Висновки і рекомендації. З метою імплементації доброго місцевого врядування для органів місцевих влад варто сконцентрувати увагу на:

- створенні приватного сектора;
- стратегічному поєднанні інструментів;
- використанні інноваційних підходів до фінансування;
- формуванні спільного адміністративного партнерства;
- проведенні спільних програм щодо адміністрування;
- приєднанні до місцевого порядку денного 21 (Municipal, 1999).

Важливими рекомендаціями для місцевої влади з метою імплементації муніципальних стратегій соціальної відповідальності на засадах доброго місцевого врядування, що ґрунтуються на вітчизняному та міжнародному досвіді, є запровадження переліку заходів, які включали б:

- навчальну роботу та громадську участь;
- створення системи інформаційних служб, які мали б опікуватися питаннями удосконалення системи врядування, рад із питань навколишнього середовища та комітетів із питань місцевого порядку денного 21;
- використання індикаторів як одного з критеріїв для органів місцевих влад для отримання додаткових субсидій від центрального уряду.

Імплементація доброго місцевого врядування безпосередньо вимагає сприяння політиці децентралізації у країні. Прийняття рішень через делегування влади та децентралізації обов'язків завдяки участі та представництву, вимагає чіткої політичної стратегії. Це вимагає роботи в партнерстві з приватним сектором і надання повноважень НУО (неурядові організації) та органами самоорганізації населення. Таке уповноваження має бути гарантовано механізмами та стратегіями, які мають забезпечити місцеві інституції можливість імплементації власних рішень через відповідне та ефективне управління.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Соціальний вимір сталого розвитку країн світу в умовах глобалізації (М.В. Литвин, м. Дніпропетровськ).

Дослідження проблеми сталого розвитку є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку світового господарства. Для досягнення цілей сталого розвитку людства глобалізація стала головним інструментом подолання проблем нерівномірності розвитку та довкілля. Особлива увага Порядком денним 2030 передбачається саме для країн, що розвиваються, але сучасні глобалізаційні процеси – індивідуальні і мають різні результати для кожної країни. Хоча новий порядок денний і передбачає залучення світових ресурсів, усе ж економічний і соціальний розвиток є пріоритетним завданням кожної країни, що виражається в національній політиці та стратегії розвитку.

Значний вплив на формування наукових уявлень про сталий розвиток, стабільність, глобалізацію формують праці класиків теорії і методології розвитку економічних систем; розробників теорії циклів та криз; дослідників теорії глобалізації. Методологічним підґрунтям дослідження стали наукові праці українських та зарубіжних авторів: О. Білоруса, М. Блауга, Б. Боулінга, В. Гейця, В.П. Залуцький, М. Кондратьєва, В. Коллонтая, Р. Коуза, П. Кругмана, Д. Лук'яненка, А. Аллама, Дж. Стіглітца, Ж-П Фітуссі, А. Сена, М. Штегера, Д. Хелда. Не дивлячись на суттєву наукову основу, низка проблемних питань залишається недослідженою, зокрема, невизначеними залишаються методи ефективного дослідження сталого розвитку в умовах глобальних трансформацій, що забезпечували б необхідну світову підтримку реалізації національних стратегій, створюючи, таким чином, максимально можливу корисність сучасних глобалізаційних процесів.

Головною рушійною силою суспільства та соціалізації, в найширшому сенсі, є створення можливостей для задоволення своїх потреб (Hartmut Bossel Indicators for Sustainable Development, 1999). У загальному сенсі, соціальна система

забезпечує умови для людського життя, можливо, навіть добробуту, аналогічно тому, як екосистема забезпечує умови для життя загалом. Виходячи з цього, сталість – це граничні умови, за яких система може продовжувати функціонувати і розвиватися, відповідно за межами – не може.

На фундаментальному рівні всі люди мають потреби, які вони прагнуть задовольнити. Людські потреби описують вимоги, котрі мають бути задоволені для того, щоб людина залишалася здоровою (фізично, емоційно і ментально). При цьому, якщо одна з людських потреб є у систематичному дефіциті, це призводить до «бідності», незалежно від того, наскільки добре задовольняються інші потреби.

Очікувана тривалість життя при народженні часто використовується для оцінки загального стану здоров'я населення (див. рис. 1). Зміна рівня очікуваної тривалості загалом описує тренди смертності. Очікувана тривалість життя – це середня кількість років із народження, котрі людина може прожити за умов збереження відповідних трендів смертності.

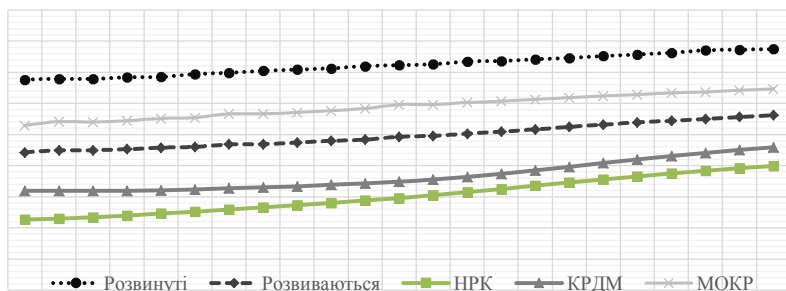

Рис. 1 – Очікувана тривалість життя при народженні протягом 1991-2013 рр., років

Рисунок побудовано за даними(The World Bank Database, 2016).

Уперше в історії та необоротно, більше половини населення світу живе в містах: 54% в 2014 році, при цьому очікується ріст цього відношення (66% до 2050 р.). Відповідно до оцінки Світового Банку від 2011 р. більш ніж 90% росту міст припадає на країни, що розвиваються, що відповідає 70 млн. нових резидентів до міських регіонів щорічно (див. рис. 2). Протягом наступних двох десятиліть у двох найбідніших регіонах

(Південна Азія та Суб-Сахарська Африка) прогнозується ріст населення вдвічі. У зв'язку з цим, дослідження частки населення що живе в нетрях має особливе місце в сталому майбутньому кожної країни та серед ЦРТ (The Millennium Development Goals Report, 2013).

Приблизно чверть світового міського населення живе в нетрях, що серед країн, що розвиваються, дорівнює 863 млн. чол., на тлі 760 млн. чол. в 2000 р. та 650 в 1990 р. Це означає, що третина міського населення країн, що розвиваються живе в нетрях. В Африці, більше половини міського (61,7%) населення живе в нетрях. В Азії, 30% міського населення розміщуються в нетрях, що є значним показником, якщо врахувати, що на даний момент цей континент є домом для половини міського населення світу. В регіоні Латинської Америки та Кариб, де історичний розвиток пов'язаний із запровадженням стратегій, котрі цілеспрямовано вирішували житлову проблему, проблема досі домінує із 24% значенням. В абсолютних величинах, Китай є країною з найбільшою часткою жителів нетрів у світі (180 млн.), потім виділяється Індія (104 млн.), в той час, як найбільше співвідношення міського населення, що живе в нетрях зафіксоване в Центральній Африканській Республіці із значенням в 96% (The official United Nations site for the MDG Indicators, 2016).

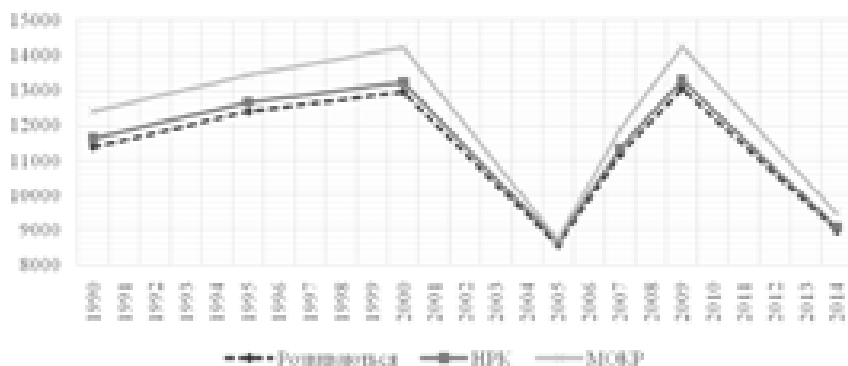

Рис. 2 – Міське населення що живе в нетрях протягом 1990-2014 рр., тис. чол.

Рисунок побудовано за даними (Youth Unemployment Major Cause of Crime in Kenya Slums, 2014)

Одним із найбільш критичних аспектів життя в нетрях у рамках сталого міського розвитку є проблема юридичного статусу мільйонів домогосподарств, адже жителі нетрів в більшості випадків не мають юридичного зв'язку з відповідними земельними наділами, через що виникають додаткові проблеми при дослідженні та вирішенні цього питання. Також ця специфіка життя в нетрях без захисту від виселення обмежує можливості відповідного населення в рамках доступу до кредитів, що створило б можливість розвитку їхніх домівок та часткового вирішення проблеми міських нетрів (The official United Nations site for the MDG Indicators, 2016).

Нетрі є явним представником нерівності в охороні здоров'я, що ґрунтується на статистиці, котра свідчить що серед 20% частки жителів міських нетрів рівень смертності більш ніж вдвічі більший за значення серед багатших верств міського населення. Таким чином, бідніше міське населення має нижчу тривалість життя від народження, ніж багатші верстви населення. Наприклад, найбідніші 20% населення в кращих випадках досягають 55 років, найбагатші 40% спокійно переживають межу в 70 років (The Millennium Development Goals Report, 2013).

Розрахунки ЮНЕСКО свідчать про те, що молоде населення в міських регіонах більше, ніж коли-небудь було, зростає. При цьому, в кожній п'ятій країні, молоде бідне міське населення має нижчу освіту, ніж в сільських регіонах. Найнижчі рівні грамотності зареєстровані в суб-Сахарській Африці та в Південній і Західній Азії, що одночасно відповідає регіонам із найбільшою в світі концентрацією нетрів. Південна та Західна Азія є домом для більш ніж половини світового неграмотного населення (52%), в той час, як 22% неграмотного дорослого населення живе в суб-Сахарській Африці, 13% в Східній Азії, 6,5% серед арабських країн та 4,7% в Латинській Америці та Карибах (The official United Nations site for the MDG Indicators, 2016).

Виходячи із рівня освіти серед жителів міських нетрів, відповідна ситуація складається й у напрямку праці. Безробіття, неповна зайнятість, неформальна зайнятість та в деяких випадках робота за спеціальними програмами складають список можливих

варіантів для робочої сили нетрів. Як вже було сказано при розгляді економічної складової, в багатьох країнах, що розвиваються створення робочих місць запроваджується неформальною економікою, на котру припадає 60% робочої сили. Але в умовах неформальної економіки присутня низька ступінь захищеності, нижчі доходи, відсутність доступу соціальних переваг та менше можливостей участі у формальних освітніх та тренувальних програмах. Через це, більш ніж чверть молодого міського бідного населення заробляє трохи більше, ніж 1,25 доларів США в день (The official United Nations site for the MDG Indicators, 2016).

Зокрема, на прикладі Кенії, проведені дослідження свідчать, що безробіття серед молодшої частини населення нетрів є головною причиною росту злочинності. Найпопулярнішими злочинами були крадіжки (35%), пограбування (15%), крадіжки зі зломом (10%) та пограбування з використання насильства (23%). Також нетрі є осередком формування банд, на чотири осередки нетрів припадає 21 бандитське формування, що звинувачуються в вимаганнях, зборах плати за захист, пограбуваннях, контрабандою наркотиків та викраденнях (United Nations Office on Drugs and Crime, 2016).

Багато соціологів стверджують, що довіра, як тканина, котра пов'язує суспільство разом (Luhmann N., 2000). Як соціальний вид, люди об'єднуються в різні форми організацій (або суб-систем), але, щоб зробити організацію ефективною, вони мають координувати свої взаємодії (Arnaud, 2012). Тим не менш, координація стає важчою в системі, як соціальному комплексі. В такій системі майже неможливо для одного або декількох індивідуумів розуміти або повністю контролювати всю систему. Більше того, чим складніша система, необхідно все більше і більше довіри між її членами для того, щоб робити рішення та вибирати альтернативи. Для подолання ризиків та невизначеності відповідно до складності системи необхідна довіра.

Більше того, довіра розглядається як якість зв'язків, що дозволяють системі залишатися цілісною попри рівень складності. В даній частині довіра набуває свого вираження в явці виборців на парламентських та президентських виборах (див. рис. 3 та 4).

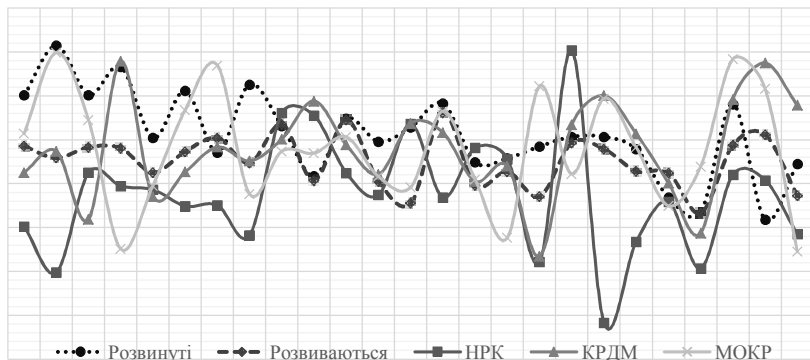

Рис. 3 – Оборот виборців на виборах до парламенту протягом 1991-2015 рр., %

Рисунок побудовано за даними (*Education and Employment, 2015*)

Стабільна висока явка виборців свідчить про здорову демократію, так як низька явка виборців зазвичай пов'язана з відсутністю політичної цілісності розвитку країни, у зв'язку з чим голосування за кандидата чи партію не принесе необхідних результатів у суспільній політиці. Багатство та освіта мають вплив на оборот виборців, хоча і не значний, так, наприклад, у випадку європейських країн, кожен додатковий рік навчання підвищує явку на 1%, а якщо до цих даних додати статистику США, то показник збільшується вдвічі. Явка також залежить від демографічної структури населення, адже статистика свідчить про те, що країни із більшим середнім віком, тобто тривалістю життя мають вищу явку (Arnaud, 2012).

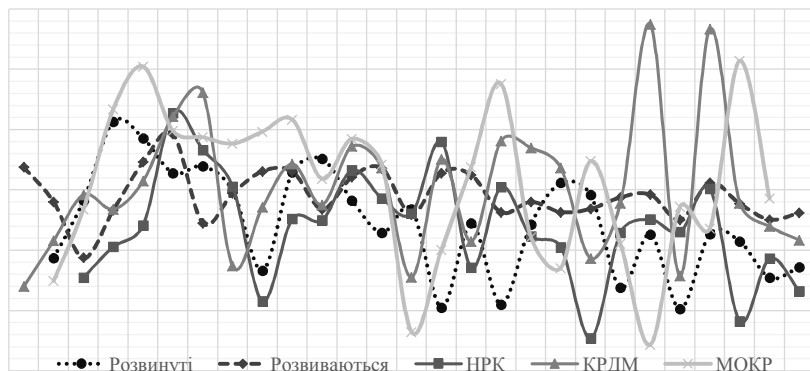

Рис. 4 – Оборот виборців на президентських виборах протягом 1991-2015 рр., %

Рисунок побудовано за даними (*Education and Employment, 2015*)

Отже, виходячи з даних, відображених на рисунках, на даний момент можна говорити про присутність глобального тренду до зниження явки виборців на парламентських виборах серед розвинутих країн, подібний тренд не можна назвати актуальним у випадку країн, що розвиваються без доступу до моря.

Хоча цей показник і виділяється в науковій літературі як показник сталого розвитку, все ж, для реального оцінювання змін, пов'язаних із його динамікою є необхідність у залученні додаткових показників, не обов'язково пов'язаних із добробутом населення та безпосередньо сталим розвитком, адже причиною зменшення явки виборців може бути як зменшення, так і зростання довіри до уряду. У зв'язку з цим, даний показник на поточний момент представляє відносно меншу практичну цінність, аніж інші запропоновані показники, адже потребує більш глибокого розгляду безпосередньо на рівні кожної країни, що в свою чергу, навіть попри великий об'єм доступних даних серед країн світу, буде стримувати необхідний за поточного рівня глобалізації темп розвитку глобально-гармонізованої статистичної оцінки сталого розвитку.

Показник поширення освіти, що був включений до набору показників сталого розвитку, набуває нового значення у поєднанні з даними явки виборців (див. рис. 5).

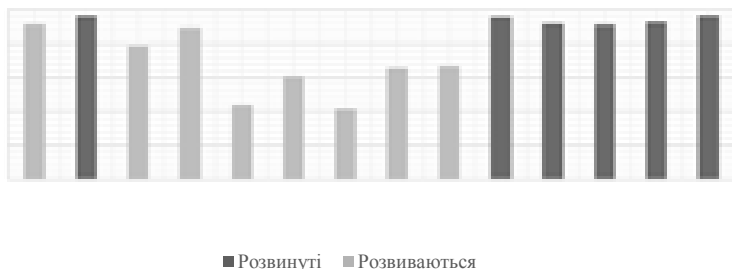

Рис. 5 – Частка населення з мінімальним початковим рівнем освіти серед населення старше 25 років протягом 2000-2013 рр., %
Рисунок побудовано за даними (World Database of Happiness, 2016)

Показник поширення освіти також дає змогу судити про економічне майбутнє населення, адже дослідження засвідчують взаємозв'язок між рівнем освіти та вірогідністю бути найнятим (серед країн ОЕСР вірогідність бути найнятим із вищою освітою складає 80-90%, а із середньою освітою – 30-70%); виходячи з цього, можна робити попередні висновки про відповідний рівень оплати праці, нерівність доходів, багатства, споживання (International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2016).

Попри багатогранний вплив показника, відображені на малюнку дані є достатньо точними лише за останні п'ять років. Попередні дані ж ґрунтуються на значно меншій кількості даних, в деяких випадках лише на даних з однієї країни. Виходячи з цього, необхідно зазначити про важливість глобалізаційного впливу на розвиток статистичних норм в цьому напрямку для більш точної оцінки.

Щастя, або суб'єктивний добробут через вплив зовнішніх і внутрішніх факторів впливає на поведінку людини та її фізіологічний стан. Таким чином, суб'єктивний добробут – це не просто приємний результат, але й важливий чинник у майбутніх успіхах. Три ключових типи щастя: високе задоволення життя,

часті позитивні відчуття та рідкі негативні відчуття (Jon Clifton and oth., 2011). «Суб'єктивний добробут» - це термін, розроблений науковцями для різних форм щастя взятих разом. Хоча є ще інші форми суб'єктивного добробуту, три названі вивчались найбільш широко. В рамках політики, дослідження суб'єктивного добробуту є важливим показником прогресу, адже він відображає не властивий соціально-економічним показникам бік проблеми (див. рис. 6).

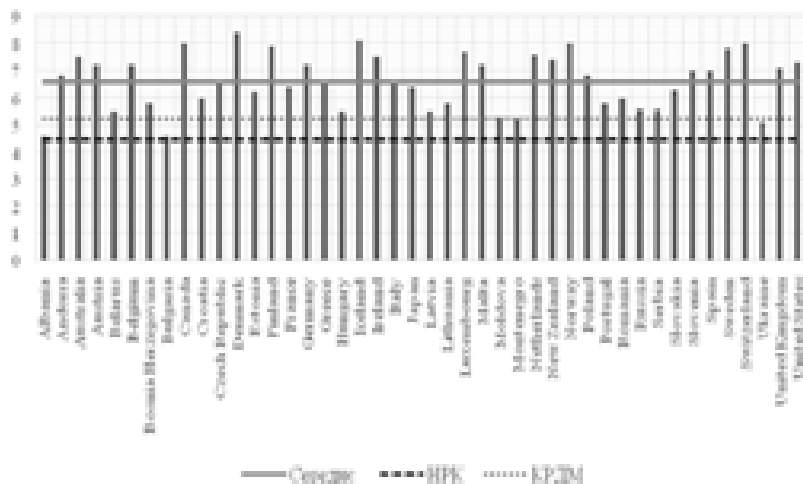

Рис. 6 – Середній рівень суб'єктивного задоволення життям серед розвинутих країн протягом 2005-2014 рр., від 0 до 10
Рисунок побудовано за даними відчуття (Jon Clifton and oth., 2011).

Один з останніх прикладів, де дослідження суб'єктивного добробуту ясно демонструє можливості відображення важливих елементів добробуту, є приклад Єгипту та Тунісу в роки, що передували 2011 р. Так, реальний ВВП на душу населення Тунісу збільшився від 8891 дол. США до 9489 дол. США в 2010 р., 7% приросту. Тим не менше, частка населення з високим рівнем задоволення життям знизилась від 24% до 14% за аналогічний період відчуття (Jon Clifton and oth., 2011). Єгипет мав аналогічну ситуацію з 2005 по 2010 рр., з ростом реального ВВП на душу населення близько 34% і скороченням частки відповідних респондентів майже вдвічі. Таким чином, суб'єктивне сприйняття

надає інформацію про значні суспільні результати, котрі не відображають інші показники (Global Material Flows` Database, 2016).

Необхідно відмітити значно більший розрив між найвищими та найнижчими показниками, що у поєднанні з оцінкою управління суспільним сектором підтверджує важливість державних функцій у цьому напрямку. Виходячи з цього, суспільні інституції та їх розвиток мають особливе значення для країн, що розвиваються, але важливою особливістю в цьому взаємозв'язку є реальна необхідність участі розвинутих країн у розвитку саме цього напрямку. Одна із ключових причин міграції до розвинутих країн є саме соціальна захищеність, котра, як можна спостерігати на рисунках, хоч і описується як середнього рівня відносно інших, але, на жаль має негативний тренд, що змушує людей замислитися про доцільність подальшого перебування в тій чи іншій країні. Таким чином, суспільне майбутнє розвинутих країн у значній мірі залежить від їхньої подальшої співпраці з країнами, що розвиваються.

Отже, можна зробити висновок, що не дивлячись на відносно підвищену увагу дослідників на соціальний вимір сталого розвитку протягом останніх десятиліть, методика оцінки залишилася майже незмінною. Пропоновані показники цього виміру сталого розвитку дозволили дослідити ключові тренди суспільного розвитку двох десятиліть. Хоча загалом у світі очікувана тривалість життя від народження характеризується ростом, усе ж ці цифри коригуються нерівністю розвитку та розподілу доходів. Вагомий вплив у цю корекцію мають міста, особливо гостро в менш розвинутих регіонах, де кількість людей, що живуть у недостатніх для сталої життєдіяльності умовах, що значно обмежує можливості їхнього розвитку.

Пропоновані показники соціальної складової сталого розвитку також відображають необхідність розвитку методик дослідження суб'єктивного суспільного сприйняття запроваджуваних урядами політичних мір для їх більшої ефективності. Така необхідність ґрунтується на трендах явки виборців в світі, що може бути пов'язане із зменшенням ефективності проваджуваних політичних мір, а також зі змінами довіри виборців, від котрої залежить подальший розвиток

суспільства. Більш детальне дослідження суб'єктивної оцінки необхідне для підвищення ефективності всіх вимірів сталого розвитку. У випадку економічної та екологічної складової для реалізації поставленої порядком денним 2030 задачі забезпечення сталості споживання для підвищення ефективності політик, що піддали зміні ринкову пропозицію для реалізації цілей сталого екологічного розвитку.

3.2 Потенціал розвитку України в контексті основних цінностей громади (А.В. Світлична, м. Полтава).

Проблема цінностей завжди гостро постає в перехідні періоди суспільного розвитку. Саме такий час переживає сьогодні Україна, її розвиток пов'язаний із нестабільністю, ризиками соціальними зрушеннями, дезорієнтацією і дезидентифікацією особи. Все це знаходить своє відображення в процесі переоцінки цінностей. При цьому слід мати на увазі, що за запереченням старих цінностей ховається заперечення старих форм життя суспільства і особистості. Цінність – це властивість соціуму і його складових компонентів. Вона невіддільна і від самої людини.

Згідно з енциклопедією культурології (Губман, 1998), цінності є найважливішим компонентом людської культури, наряду з нормами та ідеалами. Вони є основними елементами людської моралі, ними ми керуємося в повсякденному житті: вдома і на роботі.

Цінності – це те, що є особливо важливим для людини. Як зазначають С. Ковалевський, О. Медведєва, Г. Хаєт (Ковалевський та ін., 2009), соціологи та культурологи вживають поняття цінності у двох значеннях, говорячи про те, що:

- 1) людина особливо цінує в житті чи, зокрема, у праці (трудова цінність) і тому є одним із джерел мотивації поведінки;
- 2) виступає незалежним еталоном (високі цінності, «загальнолюдські цінності») й тому коригує поведінку.

Цінності виступають джерелом мотивації трудової діяльності. Вони визначають трудову поведінку, а отже, і результати роботи будь-якої організації чи громади. Цінності

окремо взятих осіб формують цінності громади та її культуру. Тому вивчення індивідуальних «загальнолюдських» цінностей і створення умов для їх реалізації є найважливішою умовою забезпечення сталого розвитку громади.

Як зазначає Т.І. Сила (Сила, 2015), у переважній більшості досліджень виділяють чотири обов'язкові критерії громади-спільноти:

- 1) населення/спільність людей (історична, культурна, сусідська і т.д.);
- 2) місце (територія), простір у межах певних кордонів (географічних, адміністративних, економічних, інформаційних і т.д.), середовище проживання;
- 3) соціальна взаємодія (сусідські відносини, загальні правила і норми поведінки, спільні владні структури, соціальні послуги, організації, взаємозв'язок у виробничій діяльності і т.д.);
- 4) почуття приналежності, психологічна ідентифікація з громадою/психологічне почуття громади (спільність цінностей, відчуття приналежності до подій у громаді, почуття відповідальності перед громадою тощо).

Отже, місцева громада (спільнота) розглядаються як «група людей у природному середовищі, наділена географічними, політичними і соціальними межами і розвиненим міжособистісним спілкуванням, в яких люди взаємодіють на певній території для досягнення спільних цілей та ідентифікують себе з цією спільнотою» (Сила, 2015).

Основною цінністю будь-якої спільноти (громади) чи суспільства вцілому є людина. В більшості політичних систем, як зазначає Л. Чупрій (Чупрій, 2016) значна роль відводиться саме особистості, її участі в розбудові й розвитку як громадянського суспільства, так і держави. Лише в тоталітарних системах роль людини як вільної особистості нівелюється, вона перетворюється у гвинтик, який повинен виконувати тільки певні функції. Нормальне громадянське суспільство повинно насамперед прагнути до створення умов, за яких можлива реалізація людиною усіх своїх задатків і потенціалу. Тому основними цінностями, які панують у такому суспільстві є:

- 1) свобода – це основоположна риса людини як творчої особистості. Вона дає кожній людині можливість вибору: вибору певних можливостей, певного шляху, добра чи зла. Свобода тісно пов'язана з такими поняттями як необхідність та відповідальність;
- 2) солідарність – це насамперед уміння правильно жити у суспільстві, допомагати іншим, усвідомлювати свою єдність із власним народом. Вона базується на розумінні людиною самої себе як частинки певної спільноти, даного народу чи світової цивілізації взагалі;
- 3) із солідарністю тісно пов'язані такі цінності як справедливість та рівність. Кожна людина повинна мати рівні можливості для реалізації своїх задатків: навчатися, займатися тією чи іншою діяльністю, брати участь у громадському і політичному житті. Справедливість – це, насамперед, розуміння людиною своєї відповідальності перед суспільством, перед іншими людьми;
- 4) демократія – це така форма організації суспільства, де кожній особі гарантовані громадянські та політичні свободи, а індивід сприймається як політична цінність, вища за державу та її інститути. Піднісши окрему особу до рангу найвищої політичної цінності, демократичний принцип базується на тому, що розвиток і розквіт суспільства залежить від рівня розвитку індивідуальності її громадян. Тому найважливішими ознаками демократії є свобода та політична рівність, які забезпечуються політичним плюралізмом; свободою вибору громадянами своїх представників до органів державної влади; свободою преси та інших засобів масової інформації; міцним правовим захистом громадян від свавілля державних органів влади, інших політичних структур і посадових осіб; реальним функціонуванням принципу поділу влади.

Ми схильні поділяти точку зору Л. Чупрія (Чупрій, 2016), який однією з причин нинішніх кризових явищ у державі вважає ще недостатньо розвинуту суспільну мораль, яка ще до цього часу базується на радянських тоталітарних цінностях, що мають ввійти в минуле. Тому саме в нинішніх умовах для України є дуже важливим становлення нової системи морально-духовних

цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Духовні, моральні релігійні цінності – основа суспільства, його живе коріння. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей – ніякі кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в умовах і серцях. Економіка і політика вторинні відносно культури, духовності та моралі. Спочатку потрібно відродити і сформуванати національну культуру, «дух народу», а потім уже на основі цього розвивати економіку.

Багато століть у житті українського народу, як зазначає В. Лисак (Лисак, 2009), важливе місце займала релігійна віра як один із компонентів традиційних цінностей. Вона пронизувала все буття людини і трансформувалася в поняттях світосприйняття, норм поведінки, практичної діяльності, культури. Основними складовими релігійності українців виступала релігійна свідомість і релігійна поведінка. Отже, справжня релігійність проявлялася тоді, коли мотивами вчинків виступала релігійна віра.

В'ячеслав Липинський, український мислитель, історик і соціолог, стверджував, що «любов до землі є основною динамічною силою як української, так і всіх осілих націй». Він називав любов до землі однією з характерних рис українського світогляду. Нашому селянинові завжди було притаманне особливо дбайливе, добротне ставлення до землі. Своєю працею численні покоління вдосконалювали землю, створювали такі багаті ґрунти, що згодом вони стали унікальним здобутком української агрокультури. Найкращий у світі чорнозем сформувався в результаті взаємодії хлібороба із землею. Обробіток землі супроводжувався численними засторогами і обрядами, пов'язаними великою мірою з природними циклами, із сільськогосподарським календарем (Апанович, 1999).

Згідно з дослідженнями, проведеними О.А. Стасевською (Стасевська, 2014), українська культура належить до західного типу, в якому традиційно в тих чи інших модифікаціях вищою цінністю визначались особистість та її свобода. Орієнтація на особистість в українській культурі є істотною, має глибоке історичне коріння. Дослідники історії української культури

протягом декількох століть відмічали такі риси менталітету українців, як індивідуалізм та неприйняття насильства влади. Проте ціннісними орієнтирами культурного відродження мають стати і держава, і нація. Відсутність міцної державної влади пояснює становище української культури сьогодення, яка значну частину своїх творчих сил повинна витратити на збереження національної самобутності. Тільки сильна, демократична, правова держава, яка є виразником волі всього народу України, може забезпечити становлення сучасної системи цінностей шляхом узгодження загальнолюдського та національного.

Зв'язки між економікою, політикою і цінностями мають не причинно-наслідковий характер, а радше характер кореляції, стверджує Я. Грицак (Грицак, 2016). Однак простежуючи ціннісні зміни, можна зробити висновок, в який бік рухається суспільство. З одного боку, цінності складаються історично, а тому міняються дуже поволі. З іншого боку, вони такі підлягають змінам – головним чином через те, що у більшості людей вони формуються у підлітковому та юнацькому віці і носять неминучий відбиток часу, на який цей вік припадає. Скажімо, цінності у суспільстві, де немає загальної середньої освіти, суттєво різняться від тих, де така освіта є – а ще більше від того суспільства, де значна, якщо не більша, частина молоді має університетську освіту (це якраз описує українську ситуацію останніх 100 літ).

Дослідження 2000-х років показали, що Україна, на відміну від сусідніх Білорусі й Росії, рухається до цінностей самовираження (Грицак, 2016).

Соціолог, фахівець із досліджень цінностей, керівник аналітичного центру експертної компанії pro.mova В. Бриндза зазначає: «Якщо прораховувати розташування країн на осі цінностей, то безперечно найвище знаходяться ті країни, які між цінностями виживання і самореалізації обирають останні. Лише прагнучи до вдосконалення, представлення своїх можливостей суспільству, можна досягти помітного прогресу. На жаль, Україна все ще орієнтується на цінності виживання, але вже з кінця 2000-х років помітні значні зрушення в наданні переваги цінностям самореалізації. Ми здійснюємо перехід від однієї ціннісної рамки до іншої. Дуже часто в нашому повсякденному

житті ми змушені застосовувати практики, які стосуються ціннісної рамки виживання – це корупція, перемоги за допомогою сили, але наше прагнення до протесту, те, що сталося на Майдані – це вже свідчення руху по траєкторії до цінностей самовираження» (Панельна, 2016).

Соціологічне опитування СОЦІС, проведене в 2015 році, виявило, що в Україні продовжується рух у напрямку до самовираження. Іншими словами: суспільна атмосфера щодо проведення реформ назагал залишається сприятливою. Це ж дослідження допомогло виявити і групи/кластери українського населення, в яких найсильніше виражені цінності самовираження. Ними є мешканці метропольних міст (Львів, Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Харків), молодь (18-35 років), люди з вищою освітою та середній клас. Значною мірою, ці групи переплітаються між собою: молоді з вищою освітою, яка тяжіє до середнього класу (хоча не конче цим класом може стати), найбільше є власне у метропольних центрах, котрі, за означенням, мають найбільше вишів (Грицак, 2016).

Самовираження стосується аспектів, що характеризують постіндустріальне суспільство. Один із центральних компонентів стосується поляризації між матеріалістичними і постматеріалістичними цінностями. Численні дані свідчать, що ці цінності починають перехід поколінь від акценту на економічній та фізичній безпеці до посилення акценту на самовираженні, суб'єктивному добробуті та якості життя. Такий культурний перехід відбувається у провідних індустріальних суспільствах, він починається від покоління, що виросло за умов, в яких виживання сприймається як очевидне. Ці цінності пов'язані із усе більшою увагою до захисту довкілля, руху жінок і зростаючих вимог участі в процесі прийняття рішень у політичному й економічному житті. За останні двадцять п'ять років ці цінності істотно поширилися у всіх провідних індустріальних країнах. Суспільства, які наголошують на цінностях самовираження, є більш стабільними демократіями, ніж ті, які наголошують на цінностях виживання (Інглгарт, 2000).

Економічний розвиток призводить до двох типів змін, що є сприятливими для демократії:

1) він має схильність трансформувати соціальну структуру суспільства, спричиняючи урбанізацію, масову освіту, спеціалізацію зайнятості, розвиток мереж організацій, більшу рівність доходів та різноманіття розвитку, що мобілізує масову участь у політиці. Ріст спеціалізації зайнятості та освіти зумовлює формування трудових ресурсів із незалежним мисленням і спеціалізованими вміннями, що посилює силу їх впливу на еліту;

2) економічний розвиток також сприяє культурним змінам, що допомагають стабілізувати демократію. Він має схильність розвивати міжособистісну довіру і толерантність. Він також веде до поширення пост-матеріалістичних цінностей, що надають більшого пріоритету самовираженню й участі у прийнятті рішень. Таким чином, економічний розвиток несе вищий рівень добробуту, він «одаровує» режим легітимністю, що допомагає підтримувати демократичні інституції у часи труднощів. Легітимність – це активи будь-якого режиму, проте вона є критичною для демократії. Репресивний авторитарний режим може залишатися при владі, навіть тоді, коли йому бракує масової підтримки, проте демократія повинна мати підтримку мас, інакше голосуванням припиниться її існування (Інглгарт, 2000).

Отже, на сьогодні для успішного проведення реформ у державі існують значні передумови, про що свідчить рух українського суспільства у напрямку цінностей самовираження. Проте в нинішніх умовах для України є дуже важливим становлення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу.

3.3. Розвиток соціального капіталу як передумова надання якісних соціальних послуг у місцевих громадах (А. Воронцова. м. Суми).

Структурна криза в усіх сферах життя суспільства в Україні спонукає до детального аналізу можливих шляхів її вирішення. Соціальна сфера не є виключенням, адже в ній спостерігається низька якість надання соціальних послуг, висока бідність та інші

суспільні проблеми. Враховуючи, що соціальна сфера взаємопов'язана з іншими, то розвиток соціального капіталу як ресурсу, яким володіє суспільство, може ефективно вплинути і на соціально-економічний розвиток, і на політичну ситуацію.

Концепція соціального капіталу не є новою, вона виникла ще в 90-х роках минулого століття, проте значного поширення набула нещодавно. Основоположниками даної концепції вважаються П. Бурдьє (Bourdieu), Дж. Колеман (Coleman) та Р. Путнам (Putnam). Пропонуємо розглянути в таблиці 1 їх підходи до визначення поняття соціального капіталу, а також визначення інших науковців.

Таблиця 1 – Дефініції поняття «соціальний капітал»

Автор	Дефініція
Бурдьє П. (Bourdieu P., 1992)	Сума ресурсів, фактичних або потенційних, які отримують індивіди чи групи на основі володіння міцною мережею з більш або менше інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання
Колеман Дж. (Coleman J., 1998)	«Різноманітність різних сутностей», певний тип ресурсу, доступний учасникам соціально-економічної діяльності, що виникає у соціальних структурах та полегшує дії їх учасників
Путнам Р. (Putnam R., 1993)	Включає в себе різні форми міжособистісних мереж (зв'язки на робочому місці і неформальна соціалізація), соціальну активність (політична, громадська і релігійна участь), норми і цінності (взаємність, довіра і альтруїзм)
ОЕСР (OECD, 2015)	Мережі, поєднані спільними нормами, цінностями і уявленнями, які сприяють співробітництву в рамках певних груп
Світовий банк (Social Capital, 2015)	Інститути, відносини і норми, які формують якість і кількість соціальних взаємодій у суспільстві.
Вінтер І. (Winter I., 2000)	Соціальні відносини взаємної вигоди, що характеризуються нормами довіри і взаємності
Партс І. (Parts E., 2009)	В широкому сенсі, відноситься до внутрішньої соціальної та культурної узгодженості суспільства на основі довіри, норм і цінностей, які визначають взаємодію між людьми, мережами та установами, в яких вони задіяні
Фукуяма Ф.	Інституціональна неофіційна норма, що сприяє

(Better Life Index, 2015)	співробітництву між двома або більше особами
Ханіфан Л. (Keeley B., 2007)	Матеріальні активи, на які люди переважно розраховують у повсякденному житті, а саме: доброзичливість, спілкування, співчуття та інші соціальні відносини серед окремих соціальних одиниць

Таким чином, можна виділити декілька узагальнених підходів до трактування сутності соціального капіталу:

- ресурсний підхід, що передбачає розгляд соціального капіталу як сукупність певних ресурсів, якими володіють суб'єкти;

- мережевий підхід, що досліджує соціальний капітал у формі мереж, що існують між окремими суб'єктами;

- інституційний підхід, згідно якого соціальний капітал є інституційним об'єктом суспільства.

Звернемо увагу, що щодо другого підходу носієм соціального капіталу є певна «мережа». Її можна визначити як певні відносини, які накопичуються, коли люди взаємодіють один з одним у формальних та неформальних групах (сім'я, робота, групи по інтересам, тощо).

Деякі вчені розглядають соціальний капітал через види мереж:

- в'язучі мережі – зв'язки між людьми, засновані на почутті спільної ідентичності («люди, як ми»), такі, як в сім'ях, між близькими друзями і людьми, які поділяють нашу культуру або етнічну приналежність («bonds»);

- об'єднуючі мережі – зв'язки, які виходять за межі почуття ідентичності, наприклад, для віддалених друзів, колег і однодумців («bridges»);

- зв'язуючі мережі – зв'язки між людьми, що знаходяться на різних соціальних рівнях («linkages») (Keeley B, 2007).

Крім цього, зв'язки в певних мережах можна поділити на вертикальні та горизонтальні. Під горизонтальними маються на увазі зв'язки між людьми в певних мережах на одному рівні, а під вертикальними – відносини між людьми та різними інституціями на різних ієрархічних рівнях.

Деякі вчені розрізняють структурну та когнітивну складову соціального капіталу. Структурна складова включає в себе різні

форми соціальної організації, у тому числі ролі, правила, прецеденти і процедури, а також різні мережі, які сприяють співпраці. Пізнавальна складова соціального капіталу включає в себе норми, цінності, погляди і переконання (Parts E., 2009, Parts E., 2013).

Детермінанти соціального капіталу можна розділити на дві загальні групи:

- психологічні та соціально-економічні характеристики осіб, такі як особистий дохід і освіта, сім'я і соціальний статус, власні цінності та досвід, а також стать, вік, тощо, які визначають мотивацію осіб інвестувати в соціальний капітал;

- контекстні або системні чинники на рівні співтовариства та нації, такі як загальний рівень розвитку, якість формальних інститутів, розподіл ресурсів і поляризація суспільства та різні форми співпраці і довіри (Parts E., 2009).

За даними Світового банку в контексті соціально-економічного розвитку можна виділити такі джерела соціального капіталу:

- сім'ї – в якості основного джерела економічного та соціального добробуту для своїх членів, сім'я є першим будівельним блоком соціального капіталу;

- спільноти – соціальна взаємодія між сусідами, друзями і іншими групами, що сприяє розвитку здатності працювати разом для загального блага;

- компанії – будівництво та підтримка ефективних організацій вимагає довіри і здорового розуміння мети, тобто соціальний капітал;

- громадянське суспільство – надає можливості для участі всіх зацікавлених осіб і сприяє позитивним змінам у суспільстві;

- державний сектор – держава та її інститути є центральним для функціонування і благополуччя будь-якого суспільства (Social Capital, 2015).

Тобто, соціальний капітал існує в різних джерелах у рамках спільноти.

Узагальнивши наведені вище дані, соціальний капітал можна розглядати у вигляді наступної схеми (рис. 1).

Більшість науковців розглядають соціальний капітал через його складові. Проте у науковій літературі і щодо цього питання немає однозначного трактування.

Рис. 1 – Узагальнена концепція соціального капіталу

Джерело: розроблено автором.

На нашу думку, найбільш загальною та обґрунтованою методикою поділу соціального капіталу є методика ОЕСР, яка включає чотири складові (табл. 2).

Таблиця 2. – Складові соціального капіталу відповідно методики ОЕСР

	Мережева структура та діяльність	Виробничі ресурси
Індивідуальний рівень	Особисті відносини	Мережа соціальної підтримки
Колективний рівень	Громадська активність	Довіра і суспільні норми

Джерело: (Scrivens K., 2013).

Особисті відносини розглядаються через структуру і характер особистих людських мереж. Не всі мережі складаються з людей, які знають один одного особисто, фізично люди можуть належати до мереж, що охоплюють кілька ступенів поділу, такі

як географічна диверсифікація або на основі інтересів, добровільних чи професійних організацій.

Мережа соціальної підтримки є прямим наслідком характеру особистих відносин людей і відноситься до ресурсів, які доступні для кожної людини. Сила і якість підтримки соціальної мережі можуть мати величезний вплив на окремі соціальні і економічні результати. Тобто, основна відмінність від «особистих відносин» полягає в тому, що підтримка соціальних мереж визначає запас соціального капіталу людини з точки зору обсягу ресурсів або підтримки, які людина може отримати зі своїх соціальних контактів, а не з точки зору масштабу або складу соціальних мереж особи (тобто їх особистих відносин).

До видів мереж, що людина може потенційно отримати, відносять:

- інформація та консультації (наприклад, можливості для бізнесу, пошук роботи, для вирішення життя);
- емоційна підтримка (наприклад, у випадку розлучення або втрати члена сім'ї);
- фінансова підтримка (наприклад, можливість запозичувати певну суму грошей у разі надзвичайної ситуації);
- практична допомога (наприклад, допомагаючи з роботою по дому, догляд або технічне обслуговування будинку);
- матеріальна підтримка (наприклад, отримання будинку, запозичуючи автомобіль) (Scrivens K., 2013).

Мережа соціальної підтримки грає чітку роль у ряді факторів, відображених в звіті ОЕСР *How's Life?*, а саме щодо стану здоров'я, освіти, суб'єктивного благополуччя, робочих місць і доходів тощо. Наприклад, науково доведено, що люди з підтримкою родиною і друзями мають міцніше психічне здоров'я, менш страждають від стресу і живуть довше в цілому (OECD, 2015).

До речі, мережа соціальної підтримки є одним із складових індексу кращого життя (Better life index) ОЕСР, згідно даних 2015 року країни можна проранжувати наступним чином (рис. 2).

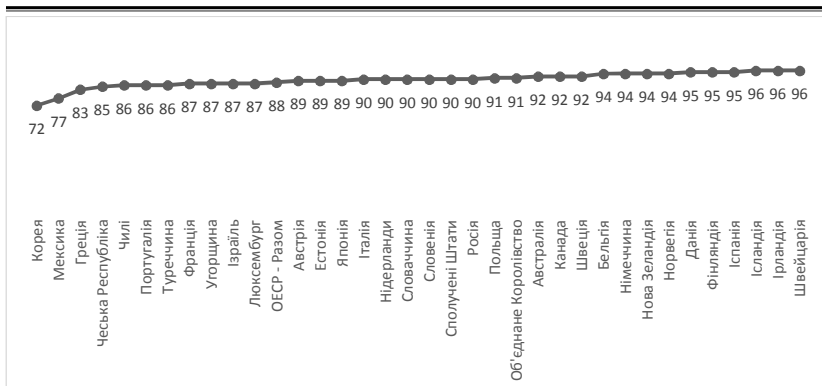

Рис. 2 – Якість мереж соціальної підтримки в країнах ОЕСР та Росії за 2015 рік

Джерело: (Better Life Index, 2015).

Оцінка даного показника відбувалася на основі опитування людей. Основним питанням було: «Чи є у вас родичі чи друзі, на допомогу яких ви можете розраховувати, якщо ви потрапите в складне становище чи у вас будуть проблеми?». Найбільша якість мереж соціальної підтримки спостерігається в Швейцарії (96%), Ірландії (96%) та Ісландії (96%), найменша – в Кореї (72%), Мексиці (77%) та Греції (83%). Середній показник для країн групи ОЕСР – 88%, а показник для Росії складає 90%.

Громадська активність включає діяльність, за допомогою якої люди вносять вклад у цивільне і суспільне життя і яка сприяє досягненню таких позитивних результатів: зміцнення довіри і співпраці; підвищення ефективності формальних інститутів; має безпосередній вплив на індивідуальне благополуччя (громадянсько-активні люди, як правило, є щасливішими, повідомляють про поліпшення стану здоров'я і мають більше почуття визначення мети в житті (OECD, 2015).

Доцільно зазначити, що громадянські права також включені до індексу кращого життя (Better life index) ОЕСР. Пропонуємо розглянути цю компоненту за 2015 рік на рис. 3.

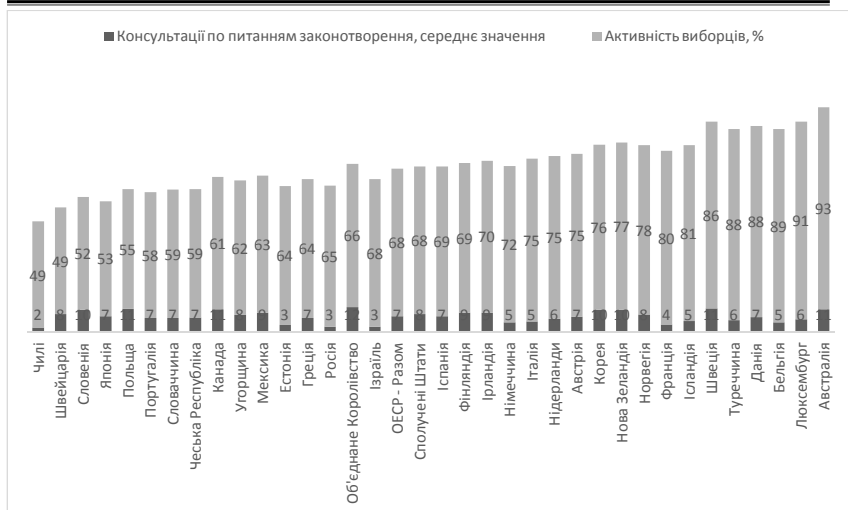

Рис. 3 – Компоненти показника громадянських прав (консультації по питанням законотворення та активність виборців) в країнах ОЕСР та Росії за 2015 рік

Джерело: (Better Life Index, 2015).

Дані показники також отримані як результат опитування громадян досліджуваних країн. Найвища активність виборців спостерігається в Австралії (93%), Люксембурзі (91%) та Бельгії (89%), найменша – в Чилі (49%), Швейцарії (49%) та Словенії (52%). Середній показник по країнам ОЕСР – 68%, а в Росії – 65%. Щодо консультацій громадян з питань законотворення, то найвищі показники в Великобританії Швеції, Польщі, Австралії та Канаді, найменші – в Чилі, Росії, Ізраїлі та Естонії

Довіра і суспільні норми включають у себе когнітивні фактори, які формують поведінку людей щодо один до одного і в якості членів суспільства, що сприяє взаємовигідному співробітництву.

Ця категорія розглядає питання про те, які елементи неформальної структури і функціонування суспільства відіграють «продуктивну роль», де термін продуктивним розглядається як в економічному, так і соціальному плані. Ця категорія обумовлює ряд важливих результатів державної політики, таких, як

економічне зростання, ефективність уряду, охорона навколишнього середовища та соціальна згуртованість.

Розглянемо ключові характеристики кожної окремої складової соціального капіталу у таблиці 3.

Таблиця 3 – Ключові характеристики складових соціального капіталу

Складова соціального капіталу	Ключові характеристики
Особисті відносини	<ul style="list-style-type: none"> – джерела, тобто місця і контекст, через який люди зустрічаються один з одним (наприклад, за рахунок добровільних чи спортивних заходів, або через веб-сайти соціальних мереж, тощо); – склад: «сильні зв'язки» описують відносини індивіда з їх найближчим оточенням родичів і друзів; «слабкі зв'язки» описують відносини зі знайомими, наприклад, колегами по роботі або сусідами; «комплексні зв'язки» – відносини людини з іншими, що мають вищий статус, або належать до органів влади; – розмір мережі людей для різних типів відносин, наприклад, число близьких друзів; – різноманітність: частка друзів різного віку, статі, релігії, етнічної групи, рівня освіти і доходу; – тип контакту: особистий, по телефону, листом або електронною поштою, через соціальні медіа; – частота контакту; – якість (або сила) особистих відносин людей і почуття людей про нього
Мережа соціальної підтримки	<ul style="list-style-type: none"> – сприйнята підтримка, яку люди можуть сприйняти з їх відносин; – отримана підтримка, у тому числі емоційна, практична або фінансова підтримки, поради та рекомендації, спілкування; – надана підтримка, у тому числі у вигляді неоплачуваної роботи або волонтерства, яка надається іншим (наприклад, догляд за людьми похилого віку, за дитиною, тощо); – частота підтримки (доступна в необхідний час або в період кризи)
Громадська активність	<ul style="list-style-type: none"> – формальне волонтерство, тобто витрачання свого часу, навичок або послуг у певній асоціації (наприклад, участь у політичних партіях чи профспілках, професійних асоціаціях, релігійних організаціях, спортивних, культурних або

	<p>соціальних заходах);</p> <ul style="list-style-type: none"> – політична участь, що відноситься до активної політичної ангажованості (наприклад, участь у демонстрації, політичних зустрічах, підписаннях певних петицій, тощо); – частота офіційного волонтерства та політичної активності; – інші суспільно-корисні види діяльності: пожертви для благодійних організацій чи некомерційних організацій; донорство крові; участь у громадських заходах, таких як свята, шоу і т.д.); – інші суспільні погляди і переконання
Довіра і суспільні норми	<ul style="list-style-type: none"> – довіра державним чи місцевим владним установам, таким як уряд, парламент, поліція, судова система, преса і т.д.; – загальна довіра іншим людям, їх словам та діям; – наявність соціальних норм і цінностей, необхідних для співпраці: солідарність, готовність допомогти, чесність, щедрість, ввічливість, справедливість, терпимість і відсутність дискримінації або інші подібні характеристики

Джерело: розроблено автором на основі (Scrivens K., 2013; Siegler V., 2014).

Фактично, на основі цих показників слід визначати загальний інтегрований показник соціального капіталу. Проте, окремих даних щодо вимірювання такого показника соціального капіталу між країнами майже не наведено. Більшість науковців досліджують окремі його складові.

На нашу думку, на якість надання соціальних послуг в Україні впливає довіра соціальним інституціям та громадська активність.

Пропонуємо розглянути дані соціологічної служби Центру Разумкова щодо довіри суспільства до різних соціальних інституцій в таблиці 4.

Таблиця 4 – Довіра суспільства України до різних соціальних інституцій за 2015 рік*

Соціальна інституція	Зовсім не довіряю, %	Скоріше не довіряю, %	Скоріше довіряю, %	Цілком довіряю, %	Важко сказати, %
Президентіві України	25,2	24,8	35,6	8,0	6,5
Верховній Раді України	30,9	36,0	25,5	1,7	5,9
Уряду України	31,9	33,5	26,1	2,6	5,9

Міліції	31,6	37,6	22,4	2,2	6,1
Службі безпеки України	24,7	32,0	29,4	4,7	9,2
Місцевій владі	18,8	33,7	34,9	5,7	6,9
Церкві	10,3	12,3	44,5	21,7	11,2
ЗМІ України	17,0	26,6	44,5	5,7	6,2
Громадським організаціям	16,6	23,7	40,9	4,8	14,0
Політичним партіям	34,8	40,4	12,1	0,6	12,1
Банкам	50,7	34,1	7,5	0,8	7,0
Середнє значення	26,59	30,43	29,40	5,32	8,27

**Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95. Джерело: (Соціологічне опитування, 2015).*

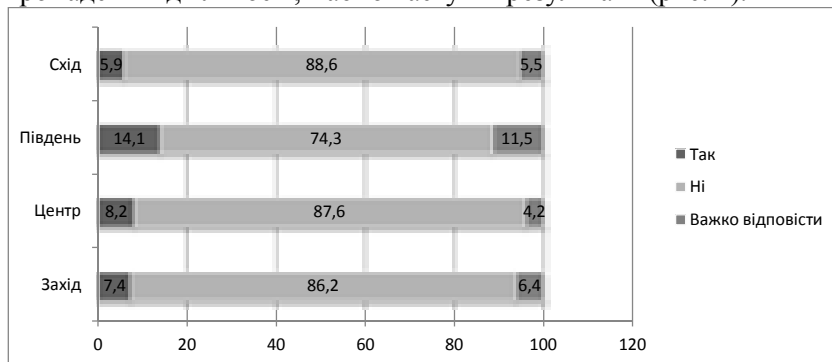
Тобто, рівень довіри до основних соціальних інституцій скоріше негативний серед українців (середній показник «Скоріше не довіряю» складає 30,43%). Слід звернути увагу на показник довіри до громадських організацій за графою «Скоріше довіряю» на рівні 40,9%, що є на нашу думку позитивним фактором, розглядаючи громадські організації як можливі провайдери соціальних послуг.

Отже, найбільший рівень довіри в Україні має Церква та ЗМІ України, найменший рівень – банки та політичні партії.

У звіті UNDP Human Development Report 2015 (The Human Development Report, 2015) загальний показник довіри до національної влади в Україні в 2014 році складає 24%. Для порівняння в Російській Федерації аналогічний показник складає 64%, в Грузії – 53%, в Польщі – 25%, а в країнах великої сімки: Німеччина – 60%, Франція – 25%, США – 35%, Канада – 52%, Великобританія – 42%, Японія – 38%, Італія – 31%.

Не менш важливим є показник, що характеризує громадянську активність населення, що можна розглядати через участь в громадських об'єднаннях, політичних партіях та інших формах виявлення громадянської думки.

Відповідно соціологічного дослідження щодо громадянської активності громадян, а саме участі респондентів в активній громадській діяльності, маємо наступні результати (рис. 2).

* Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з 17 по 22 травня 2013 року. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Рис. 4 – Відповідь респондентів на питання «Чи можете Ви сказати, що Ви залучені до активної громадської діяльності?»

Джерело: (Соціологічне опитування, 2015).

Отже, більшість респондентів не приймають участі в активній громадській діяльності (середній показник складає 85,2%). При чому, якщо проаналізувати осіб, які відповіли позитивно, то найбільшу питому вагу складає участь у профспілкових організаціях (4,6%), громадських організаціях (4,2%) та політичних партіях (3,2%).

Слід звернути увагу, що в європейських країнах ситуація дещо інша. Загалом, активну громадянську діяльність можна назвати неформальним волонтерством. Згідно звіту How's Life? 2015 (OECD How's Life?, 2015) у середньому сім із десяти осіб працездатного віку свідчать про періодичне надання неформальної допомоги іншим (особам, що не входять у склад родини). Наприклад, в Німеччині такий показник складає приблизно 70%, проте в країнах південної і східної Європи він дещо нижчий.

Враховуючи те, що громадські організації мають найбільшу питому вагу в об'єднаннях громадян, порівняємо кількість громадських організацій в Україні за період 2010 – 2014 роки.

Зазначимо, що статистичні дані по цьому показнику диференціюються залежно від джерела, що підтверджують багато дослідників. Так, згідно статистичного збірника «Україна у цифрах» кількість громадських організацій, що легалізовані Міністерством юстиції України коливалась наступним чином (рис. 2).

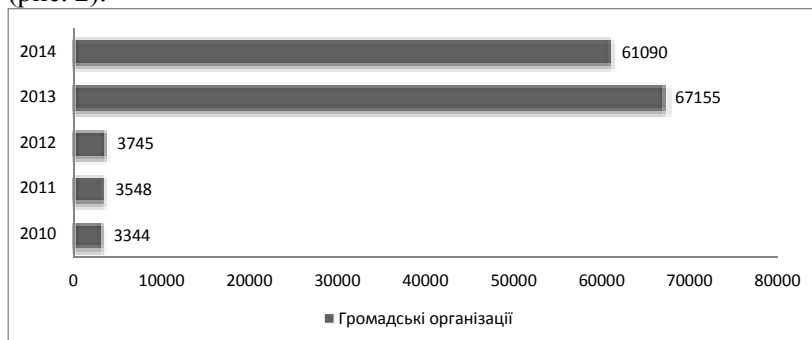

Рис.5 – Кількість громадських організацій в Україні за 2010-2014 роки згідно статистичного збірника «Україна в цифрах»

Джерело: розроблено автором на основі (Статистичний збірник, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014).

На даному графіку спостерігається поступова тенденція до збільшення кількості об'єднань громадян за аналізований період, а у 2013 році відбулося майже сімнадцятикратне зростання показника (становить 67 354 одиниць об'єднань).

Зважаючи на ці показники, соціальний капітал в Україні починає розвиватись. Громадська активність значно зросла, хоча в суспільстві панує недовіра до державних та недержавних інституцій.

Важливість соціального капіталу зумовлена його впливом на всі сфери життя суспільства. Соціальний капітал сприяє:

1) в економічній сфері:

- скороченню транзакційних витрат, створенню нових форм обміну та поширення інформації і вихованню групових норм поведінки, що є основою для розвитку інновацій. Це в свою чергу впливає на економічне зростання;

- зменшенню витрат на протидію та запобігання випадків шахрайства;

- створенню привабливого інвестиційного клімату та зменшенню інвестиційного ризику;
- виникненню можливості ведення більш ризикованої і в той же час прибуткової діяльності (Шаповалова Т. В., 2013);
- підвищенню ринкової вартості організації, ефективності її діяльності через привілейований доступ до ресурсів і ринків збуту, меншу плинність кадрів, велику організованість дій завдяки стабільності та взаєморозумінню між її членами;
- отриманню легшого доступу до кредитних ресурсів;
- побудові партнерських відносин у бізнесі, впровадженню корпоративної етики і соціальної відповідальності (Кочума І. Ю., 2014);

2) у політичній сфері:

- підвищенню ефективності діяльності державних інститутів;
- розвитку демократичних свобод і місцевого самоврядування;
- формуванню розвиненої громадської свідомості, яка породжує високий рівень громадсько-політичної і налагодженню партнерських відносин держави та громадських рухів.

3) у соціальній сфері:

- підвищенню добробуту суспільства та стабілізації існуючого соціального порядку;
- зміцненню родинних та дружніх відносин;
- розвитку в суспільстві відносин довіри, взаємодопомоги, справедливості тощо;
- створенню основи для самоорганізаційних осередків.

Це все позитивні наслідки соціального капіталу, тобто позитивного соціального капіталу.

Позитивний соціальний капітал пов'язують із відкритими соціальними мережами, відносини в яких спрямовані на примноження суспільного блага. Негативний соціальний капітал пов'язують із закритими соціальними мережами, члени яких переслідують вузькі, особистісно-корпоративні цілі. У закритих соціальних мережах не виробляють суспільних благ і цінностей, а створюють «кулуарні» блага, якими їх члени користуються. Такі мережі не тільки не приносять ніякої користі суспільству, але й завдають йому шкоди, оскільки їх члени недобросовісно

конкурують за обмежені ресурси, спотворюють умови ринку та конкуренції, дискримінують економічних агентів, вступають у суперечність із макроекономічними та соціально значущими інтересами. Експерти Світового банку доводять, що закриті соціальні мережі справляють негативний вплив на економічний розвиток. Зв'язки та взаємодії в таких мережах можуть набувати ознак корупційних угруповань і схем, які не тільки уповільнюють економічне зростання, але й призводять до деформацій у всіх сферах суспільного життя (Woolcock M., 2000).

Підводячи підсумки, зазначимо, що соціальний капітал є комплексною категорією, яку можна розглядати через ресурсний, мережевий та інституційний підхід, що сприяє розвитку соціальних відносин в окремих групах. Загальноприйнятими складовими соціального капіталу можна вважати особисті відносини, підтримка в соціальній мережі, громадянську активність і довіру та інші суспільні норми.

Розглядаючи окремі показники соціального капіталу в Україні, можна зробити висновок, що його розвиток є суперечливим. Було виявлено низький показник довіри до державних та недержавних соціальних інституцій серед населення. На нашу думку, це спричинено кризовим станом економіки, відсутністю дієвих реформ у всіх сферах господарства, низьким рівнем соціальних послуг тощо. Проте це зовсім не впливає на громадянську активність населення, адже більшість не приймає активної участі у громадському житті.

Іншим показником була громадська активність, що мала надзвичайно позитивну тенденцію в останні роки. Це свідчить про активізацію громадської свідомості, розвитку ініціативності та небайдужості серед населення, яке прагне впливати на життя на рівні власної територіальної громади.

Аналізуючи значення соціального капіталу, а особливо його позитивного показника, можна зробити висновок, що він сприяє загальноекономічному розвитку, політичній та соціальній стабільності тощо. Загалом, соціальний капітал можна розглядати як один із показників соціально-економічного розвитку. В Україні вкрай необхідно підтримувати розвиток соціального капіталу, адже він принесе позитивні зміни і стабільність як на державному, так і на локальному рівнях.

РОЗДІЛ 4. ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

4.1. Соціально-екологічно відповідальний бізнес у галузі теплоенергетики: позитивний досвід та роль у місцевому розвитку громади та забезпеченні сталого розвитку суспільства (Д.О. Смоленніков, м. Суми).

Наразі в країнах Західної Європі сформоване екологічне право. Законодавство ЄС передбачає дотримання виробничими підприємствами екологічних норм (Микієвич та ін., 2004). ЄС ратифікувало Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату у 1993 році. А в 1997 році прийнято Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Додатково було прийнято декілька програм дій із навколишнього середовища.

Крім того, в більшості країн ЄС у різній формі розроблені та функціонують державні програми підтримки і стимулювання соціальної (у т.ч. соціально-екологічної) відповідальності бізнесу. Завдяки цим програмам держава визначає бажану поведінку для бізнесу, долучає компанії приватного і державного секторів до спільного виконання соціально важливих завдань, матеріально стимулює бізнес до соціально відповідальної діяльності. Так, на міжнародній арені діє Глобальний договір ООН, яким було затверджено основні принципи соціальної відповідальності бізнесу (UN Global Compact).

При цьому під «соціальною відповідальністю бізнесу» розуміють відповідальність організації, компанії за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, у т.ч. здоров'ю і добробуту суспільства; зважає на очікування зацікавлених; відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах (Стратегія). Існує багато визначень поняття «соціальна відповідальність бізнесу», починаючи від наголосу на екологічно-орієнтованих практиках до підходу організації бізнесу, заснованому на громаді (Abeysuriya та ін., 2007). Крім того, зазначений термін використовують, щоб виказати намір

підприємства взяти до уваги і екологічний, і соціальний аспекти при веденні бізнесу (це соціально-екологічна відповідальність бізнесу) (SER, 2000), при цьому метою такого бізнесу є прискорення переходу до соціально та екологічно сталого майбутнього (Lambooy, 2011).

Соціальна відповідальність бізнесу (та соціально-екологічна відповідальність бізнесу як його складова) досить поширена серед країн Західної Європи. В одних країнах вона інтегрована в громадську політику (Данія, Франція, Фінляндія, Швеція), в інших соціально відповідальні практики запроваджуються виключно за ініціативою самих компаній (Греція, Ірландія, Нідерланди, Словенія). В ЄС основна роль соціально відповідального бізнесу полягає у підтримці сталого розвитку компаній, що призводить до покращення ситуації на ринку праці (Стратегія). При цьому соціальна відповідальність бізнесу сприяє місцевому розвитку через підвищення якості товарів та послуг, які надаються підприємствами.

Крім того, в країнах Західної Європи досить вагомий рух організацій «зеленого спрямування», які вимагають від підприємств запровадження природоохоронних заходів і дотримання лімітів на викиди. Цей потужний рух здатний зменшити вартість акцій компанії через падіння її іміджу і невідповідності стратегічним цілям місцевого розвитку та розвитку країни, у тому числі принципам соціально-екологічної відповідальності бізнесу.

Так, підприємства теплоенергетики в країнах ЄС запроваджують принципи соціально-екологічної відповідальності бізнесу. Це надзвичайно важливо не лише з огляду на зменшення негативних наслідків їх виробничої діяльності, але й з огляду на досягнення економічного, екологічного та соціального ефектів (стратегії потрійного впливу), що можуть розглядатися як основа підвищення конкурентоспроможності компаній, регіону та національної економіки загалом (Стратегія).

Варто зазначити таких «гігантів» у сфері теплоенергетики, як Engie, Австралія; J-Power, Японія; Adani Power, Індія; Thermal Powertech Corporation India Limited, Індія; Fortum, Фінляндія; а також Gas Natural Fenosa, Іспанія, які наразі запровадили

принципи соціально-екологічної відповідальності бізнесу у своїй діяльності.

Компанія Engie з часів перших інвестицій, зроблених ще в 1996 році, стала однією з найбільших Австралійських енергетичних компаній, яка сьогодні забезпечує робочими місцями 152 900 працівників з усього світу. Це перший незалежний виробник електроенергії в світі, четвертий найбільший в Європі. Engie розвиває свій бізнес на моделі, заснованій на відповідальному зростанні з урахуванням необхідності застосування енергозберігаючих та енергоефективних технологій та раціонального використання природних ресурсів. З огляду на те, що ТЕС виробляє багато CO₂, компанія проводить відповідні заходи щодо зниження негативного впливу на навколишнє середовище, зокрема наступні заходи по скороченню викидів оксидів Карбону на своїх вугільних теплових електростанціях:

- використання біомаси з метою спільного спалювання для видобутку енергії;
- впровадження технології по зниженню вмісту діоксиду Сульфуру;
- інвестиції в технології очищення (Engie).

А новостворені теплоелектростанції, які працюють на вугіллі, застосовують новітні технології, завдяки чому мають можливість отримати більш високий вихід електричної потужності за більш низького споживання вугілля. Крім того використовуються нові технології щодо уловлювання викидів в атмосферне повітря на вже існуючих електростанціях. Так, наприклад на електростанціях Токопілья і Мехільонес (Чилі) було встановлено рукавний фільтр, що дозволило значно скоротити викиди вуглекислого газу на цих підприємствах. Найближчим часом планується запуск системи сіркоочищення, що дозволить зменшити викиди SO₂ і NO_x. У результаті зазначених заходів, електростанції компанії Engie стануть більш екологічно чистими (Engie).

Крім того, розвиток новітніх технологій дозволяє стабільно підвищувати якість мазуту з метою економії енергії і збереження навколишнього природного середовища.

Для досягнення цілей як сталого місцевого розвитку, так і сталого розвитку суспільства загалом компанія Engie намагається модернізувати свої електростанції шляхом об'єднання кількох видів палива, зокрема поєднання традиційних видів палива з біомасою (Engie).

У силу своєї діяльності, Engie несе відповідальність і відіграє важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки та охорони навколишнього середовища, що є глобальними цілями на шляху суспільства до сталого соціо-еколого-економічного розвитку.

Компанія J-Power має 60-річну історію в якості постачальника енергії. За цей час компанія побудувала та наразі оперує 66 електростанціями загальною потужністю близько 17 000 МВт і мережею близько 2400 кілометрів ліній електропередач (J-Power).

Компанія J-Power наголошує, що її місія – «задовольняти потреби людей в енергії без збоїв та сприяти сталому розвитку Японії і всього світу» шляхом зведення до мінімуму впливу на навколишнє середовище, зниження екологічних ризиків (таких, як глобальне потепління), а також підвищення екологічної ефективності шляхом досягнення більш високої продуктивності за умови більш низького навантаження на навколишнє середовище, тим самим сприяючи підвищенню екологічної відповідальності при одночасному збільшенні економічних результатів (J-POWER, 2015).

J-Power визнає, що захист місцевого навколишнього середовища, включаючи збереження біорозмаїття, а також забезпечення безпеки місцевих жителів є основою для гармонійного співіснування з місцевими громадами, і, таким чином, прагне функціонувати в гармонії з місцевим навколишнім середовищем через запровадження заходів щодо мінімізації впливу своєї виробничої діяльності на навколишнє середовище (J-POWER, 2015). Так, із метою скорочення викидів CO₂ від виробництва електроенергії на вугіллі J-Power підтримує роботу з високим коефіцієнтом корисної дії і здійснює інші заходи, включаючи розширення застосування змішаного горіння біомаси. Крім того, планується заміна застарілого обладнання теплових електростанцій, а також розгортання нового покоління вугільних електростанцій із високою ефективністю (J-POWER, 2015).

У своєму звіті зі сталого розвитку, підприємство вказує, що воно прагне об'єднати свій досвід і технології у використанні широкого спектра джерел енергії, в тому числі паливних корисних копалин, атомної енергії та відновлювальних джерел енергії, з метою забезпечення ефективної і безперебійної поставки енергії у тій потужності, яка необхідна для нормальної життєдіяльності та функціонування економічної діяльності (J-POWER, 2015).

Компанія Adani Power – найбільша за площею приватна теплоенергетична компанія, яка додатково ще виробляє сонячну енергію (Adani). Згідно звіту про корпоративну соціальну відповідальність компанія Adani Power застосовує екологічно чисті технології та прагне до економії енергії та захисту навколишнього середовища (Adani group). Компанія інвестує 3% свого прибутку на ініціативи громади. Adani Power створює зелені зони не лише з метою скорочення CO₂, а й з метою корпоративної відповідальності перед громадянами, з метою створення іміджу «зеленого» підприємства (Adani). Так, компанія проводить масове озеленення території. Результати зелених ініціатив наразі становлять 1538 га. Більше того, екологічні аспекти розглядаються як важливі на всіх стадіях реалізації проекту, від концептуалізації до реалізації проекту. При цьому йдеться не лише про відповідність екологічним цілям сьогодення, але й про вплив на навколишнє середовище в майбутньому (Adani foundation). У більшості проектів застосовуються новітні технології, які дозволяють зменшити використання викопних паливних ресурсів та зменшити викиди парникових газів (Adani group).

Thermal Powertech Corporation India Limited – це теплоенергетична компанія, яка здійснює свою діяльність відповідно до Цілей Розвитку Тисячоліття ООН (Thermal). Компанія вирішила внести свій внесок у сталий розвиток енергетики через запровадження стратегії соціально-екологічної відповідальності бізнесу. Мета зазначеної компанії полягає у забезпеченні достойного рівня життя місцевих спільнот, особливо постраждалих внаслідок придбання земельних ділянок для побудови підприємства, що викликало певні соціально-економічні зміни та внесло певні зміни в спосіб життя місцевого

населення. Тому політика соціально-екологічної відповідальності компанії полягає в розвитку її діяльності таким чином, щоб вона не загрожувала навколишньому середовищу і, крім того, сприяла повазі та захисту прав людини та її культурної самобутності.

Компанія запроваджує наступні заходи, що сприяють екологічній стійкості:

- заходи, які мають відчутний позитивний вплив на навколишнє середовище;
- проекти / заходи в галузі управління водними ресурсами, поводження з відходами, раціонального використання енергії;
- розвиток відновлюваних джерел енергії, збереження біорозмаїття
- озеленення (програми в галузі лісництва та озеленення міст);
- надання допомоги організаціям та установам, які займаються проблемами збереження екологічної рівноваги;
- організація семінарів / конференцій / симпозіумів із питань забезпечення здоров'я, безпеки та збереження навколишнього середовища.;
- заходи, направлені на збереження енергії, підвищення енергоефективності тощо (Thermal).

Компанія Fortum – фінський постачальник електроенергії, що здійснює свою діяльність у скандинавських та балтійських країнах, Росії та Польщі, а також здійснює обслуговування електростанцій у Фінляндії, Скандинавії, Німеччині, Великій Британії та у багатьох країнах південно-східної Азії та Середнього Сходу. Fortum здійснює обслуговування електростанцій загальною електричною потужністю у 18 370 МВт та тепловою у 27 430 Мвт.

Для виробництва електроенергії і тепла Fortum використовує велику кількість як відновлюваних, так і невідновлюваних видів палива. Fortum намагається долучитися до побудови сталого енергетичного майбутнього. Енерго- та ресурсоефективність, зменшення впливу на навколишнє середовище, пом'якшення наслідків зміни клімату проголошені основою екологічної відповідальності зазначеного підприємства.

Теплоелектроцентралі Fortum є високоефективними з ККД до 90%. Комбіноване виробництво тепла та електроенергії з низьким енергоспоживанням призводить до значного зниження викидів CO₂ та інших шкідливих викидів в атмосферу порівняно з роздільним виробництвом електричної та теплової енергії.

Робота теплоелектроцентралі заснована на спалюванні палива, в результаті основні екологічні наслідки виробничої діяльності пов'язані з викидами димових газів і побічних продуктів, таких як зола. При цьому до 50% золи в Європі використовується у виробництві будівельних матеріалів, в земляних роботах і для заповнення шахт. Виробництво ТЕЦ Fortum має лише незначний вплив на водні ресурси. Стічні води очищуються перед скиданням у навколишнє середовище (Fortum).

Заміна викопного палива на відновлювані види палива дає змогу знизити вплив виробництва компанії Fortum на навколишнє середовище.

Enel Group – найбільша італійська енергетична компанія, одна з найбільших енергетичних компаній світу. Компанія працює більш ніж в 30 країнах світу на 4 континентах зі встановленою потужністю близько 90 ГВт. Enel Group налічує 67000 працівників і має більш ніж 61 мільйон споживачів по всьому світу.

До складу Enel Group входять теплоелектростанції, гідроелектростанції, вітрові, геотермальні, сонячні та атомні електростанції. Майже половина енергії, що виробляється компанією Enel Group, виробляється з нульовим рівнем викидів вуглекислого газу, що робить компанію одним із провідних виробників екологічно чистої енергії в світі. При цьому компанія планує до 2050 року повністю перейти на відновлювальні джерела енергії.

Enel Group розглядає мету охорони навколишнього середовища поряд із бізнес-стратегією і ставить екологічну, соціальну та економічну стійкість у центрі корпоративної культури компанії. Так, наразі компанія бере участь у 160 проектах по збереженню біорозмаїття в 14 країнах світу.

Ще одним цікавим прикладом є компанія **Gas Natural Fenosa**, яка є піонером у поєднанні видобутку газу та

виробництва електроенергії. Це багатонаціональна компанія, яка працює в більш ніж 30 країнах світу і з більш ніж 23 млн. клієнтів. У 2014 році було досягнуто 144 екологічні цілі, націлені на екологічну стійкість. Крім того, компанія більше 10 років працює над пошуком альтернативних рішень неядерного палива (Gas, 2014). Компанія запроваджує інноваційні проекти, пов'язані з відновлювальними джерелами енергії та сталим розвитком. Компанія Gas Natural Fenosa здійснює свою діяльність, приділяючи особливу увагу захисту навколишнього середовища та ефективному використанню природних ресурсів, які потрібні компанії для задоволення попиту клієнтів на електроенергію. Компанія заохочує постачальників та клієнтів використовувати енергію відповідально.

Серед основних принципів своєї діяльності керівництво Gas Natural Fenosa зазначає:

- сприяння сталому розвитку через екологічну ефективність, раціональне використання природних і енергетичних ресурсів, зведення до мінімуму впливу на навколишнє середовище, заохочення інновацій із використанням найкращих доступних технологій і процесів;
- внесення вкладу в зменшення наслідків зміни клімату за допомогою зниження викидів парникових газів і використання відновлюваних джерел енергії, стимулювання енергоефективності, застосування нових технологій та уловлювання вуглецю;
- інтегрування екологічних критеріїв у бізнес-процеси, в нові проекти, заходи, продукцію та послуги, а також урахування даних критеріїв при виборі постачальників;
- мінімізація негативного впливу на екосистеми та сприяння збереженню біорозмаїття;
- забезпечення запобігання забрудненню навколишнього середовища через постійне вдосконалення за рахунок оптимізації управління навколишнім середовищем, мінімізації екологічних ризиків і активне залучення співробітників до цього процесу.

Gas Natural Fenosa планує і здійснює свою діяльність із впевненістю, що ніщо не є більш важливим, ніж здоров'я і безпека (Gas, 2014).

Усі зазначені компанії публікують звіти не лише з фінансової діяльності, а й з нефінансових результатів – соціальної відповідальності бізнесу та / або сталого розвитку.

У результаті вони отримують ситуацію подвійного виграшу, адже, кошти, витрачені на природоохоронні заходи та на соціальну відповідальність, у результаті повертаються позитивним відношенням до компанії з боку споживачів та громадськості, збільшенням клієнтів, і фактично вкладаються в репутацію компанії, її бренд, що збільшує вартість нематеріальних активів компанії.

Наразі в Україні ряд компаній також почали замислюватися над даним питанням, хоча соціальна відповідальність бізнесу в Україні перебуває на стадії становлення. Найбільш активними у цій сфері є, насамперед, представництва іноземних компаній, які переносять на українське підгрунття сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також великі та малі вітчизняні підприємства й організації, які протягом останніх 15 років удосконалюють свою діяльність на засадах концепцій Загального управління якістю (Стратегія). Разом із тим, соціально-екологічну відповідальність, як і просто соціальну відповідальність підприємств, можна розглядати як винятково їх власну ініціативу. Наразі офіційно правовий аспект питання соціальної відповідальності досі не врегульований. З 2006 року в Україні існує місцева мережа Глобального договору ООН. У 2010 році Україна разом із багатьма іншими країнами світу підтримала прийняття міжнародного стандарту ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності». Підставою для розробки стандарту із соціальної відповідальності стало визнання значення ролі соціальної відповідальності у сталому розвитку організації на Всесвітньому Саміті з навколишнього середовища у Ріо-де-Жанейро у 1992 році та на Всесвітньому Саміті зі сталого розвитку у Південній Африці у 2002 році. Наразі підготовлено проект Стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 року (Стратегія).

Але, незважаючи на нерозвиненість законодавства України в питанні соціальної (та соціально-екологічної зокрема) відповідальності бізнесу, така компанія, як **ДТЕК Енерго** здійснює діяльність у відповідності до принципів корпоративної

соціальної відповідальності. ДТЕК Енерго – це операційна компанія, що відповідає за видобуток вугілля, генерацію та дистрибуцію електроенергії в структурі енергетичного холдингу ДТЕК, який здійснює управління операційними компаніями з активами у вуглевидобутку, тепловій енергетиці і дистрибуції, а також в альтернативній енергетиці та у видобутку газу. Чисельність співробітників ДТЕК – 118 тисяч чоловік, які обслуговують 4,4 млн. клієнтів. ДТЕК щорічно подає інтегрований звіт про фінансові та нефінансові показники, який включає розділ про корпоративне управління та сталий розвиток, в тому числі показники щодо енергозбереження та енергоефективності, захисту навколишнього середовища. Так, компанія у 2013 році повністю перейшла від «точкових» проєктів до системного підходу в розв'язанні завдань з енергоефективності та енергозбереження. Для підготовки до його впровадження компанія провела масштабний енергетичний аудит, який охопив 14 пілотних підприємств (4 шахти, 3 ЦЗФ, 3 ТЕС, 4 дистрибуційних компанії). Крім того, відповідно до вимог міжнародного стандарту з впровадження систем енергетичного менеджменту ISO 50001, у 2014 році сформовано комісії з енергозбереження на підприємствах. У 2015 році ДТЕК Енерго брав активну участь у розробці Національного плану скорочення викидів основних забруднюючих речовин від великих спалювальних установок України (питання стосується всіх ТЕС компанії). Крім того, на всіх генеруючих підприємствах ДТЕК Енерго постійно здійснюється моніторинг якості стічних і ґрунтових вод в районі розміщення золівдвалів. У 2015 році успішно пройдені наглядові аудити систем екологічного менеджменту на ДТЕК Східенерго, ДТЕК Західенерго, ДТЕК Дніпрообленерго, ДТЕК Високовольтні мережі, ДТЕК ПЕМ - Енерговугілля; ресертифікаційний аудит на ДТЕК Дніпроенерго на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO 14001, а також багато інших заходів з охорони навколишнього середовища (ДТЭК). Окрім зазначеного, компанія ДТЕК запровадила і активно працює в рамках Програми соціального партнерства ДТЕК з територіями, на яких провадить свою діяльність. Основне завдання Програми соціального партнерства ДТЕК – створити сприятливі умови для життя і роботи в

населених пунктах, де безпосередньо розташовані підприємства компанії. Стан інфраструктури, комунального сектора, системи охорони здоров'я, освіти, культури і спорту, а також екології визначають якість життя співробітників, а відповідно, і якість їх роботи. Очевидно і те, що життя в містах, де підприємства ДТЕК є містоутворюючими, може покращитися тільки за умови тісної співпраці бізнесу, місцевих органів влади, і, безумовно, за умови активної участі членів місцевої громади (Програма).

Разом з тим, слід зазначити, що наразі подібних соціально-екологічно відповідальних компаній в Україні небагато. Більше того, за результатами опитування виявилось, що половина українських підприємств (переважно малих та середніх підприємств приватної форми власності) взагалі не здійснює заходи з охорони навколишнього середовища (див рис. 1).

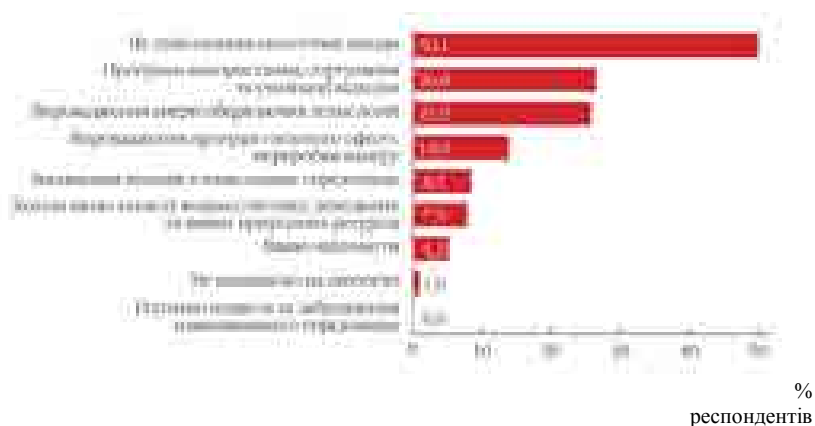

Рис.1 – Відповідь на запитання «В яких напрямках Ваша компанія здійснювала екологічно відповідальні заходи?» (N=600) (Зінченко та ін., 2010)

Підсумовуючи, варто зазначити, що питання соціально-екологічної відповідальності підприємств теплоенергетики досить гостро стоїть у країнах Західної Європи, на той час як в Україні лише починає набувати актуальності. В Україні досі залишається неузгодженим природоохоронне законодавство, питання досягнення сталого розвитку звучить у нормативно-

правових актах скоріше декларативно, аніж у прикладному аспекті. Наразі держава Україна не створює відповідних гарантій для запровадження соціально значимих проектів. Досі не створено профільних законів, які б захищали та створювали відповідні умови, або заохочували підприємства до соціально-екологічно відповідальних дій, а наявні норми закону часто не виконуються.

Разом із тим, великі підприємства теплоенергетики починають усвідомлювати «вартість іміджу» і проводять природоохоронні заходи, деякі підключились до Глобального Договору ООН та публікують звіти з соціальної відповідальності бізнесу та сталого розвитку. Наразі в Україні підготовлено проект Стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 року, яка закріпить основні напрями сприяння розвитку соціально-екологічної відповідальності в Україні, організаційні механізми та умови для інтеграції принципів соціальної відповідальності у діяльність підприємств, у тому числі підприємств теплоенергетики, з метою забезпечення сталого розвитку України, зростання добробуту місцевих громад та суспільства в цілому та вирішення питань, визначених у національних програмних документах.

Соціально-екологічна відповідальність підприємств теплоенергетики можлива за умови їх сталого розвитку, що сприятиме досягненню енергетичної безпеки, соціальної стабільності, благополуччя місцевих громад, а також збереженню навколишнього середовища. Однак зазначений процес потребує певної координації та стимулювання з боку держави, коли соціально-екологічна відповідальність має бути визначена як бажана поведінка для бізнесу, має бути розроблений комплекс відповідних стимулів, створене відповідне правове поле. При цьому неабияка роль належить саме місцевим громадам, які мають право (як зовнішні стейкхолдери) вимагати від бізнесу дотримання їхніх інтересів.

4.2. Теоретичні основи вдосконалення управління ресурсним потенціалом підприємств в аспекті стійкого розвитку територіально-виробничих структур (О.А. Овечкіна, м. Луганськ).

Концепція стійкого розвитку суспільства, прийнята на Конференції ООН по довкіллю і розвитку в 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро на рівні глав держав і урядів, визначила найбільш відому і актуальну глобальну модель майбутнього світової цивілізації – соціо-еколого-економічну орієнтацію розвитку суспільства. Зважаючи на сказане, концепція стійкого розвитку об'єднує в собі три основні аспекти: економічний, соціальний і екологічний.

Економічна складова має на увазі оптимальне використання обмежених природних ресурсів і впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, виробництво екологічно прийнятної продукції. Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на подолання конфліктів щодо розподілу ресурсів і можливостей їх використання всіма членами суспільства, збереження світового культурного капіталу та його національного різноманіття. Екологічна складова стійкого розвитку спрямована на забезпечення цілісності і життєздатності природних систем, перш за все тих, від яких залежить екологічна стабільність, створення умов екологічної безпеки функціонування різнорівневих економічних суб'єктів тощо (Дегтярев).

Основні ідеї концепції сталого розвитку достатньо продуктивно застосовуються в процесі дослідження перспектив розвитку національних економік під впливом глобалізаційних факторів (Трегобчук, 2002; Хвесик, 2008), при цьому дослідниками визнається, що застосування концепції стійкого розвитку на макроекономічному рівні стає запорукою забезпечення вирішення проблем стійкого функціонування регіональних систем, адже забезпечує цілісність таких основних підсистем регіонів, як: інституціональної, соціальної, економічної, екологічної (Грищенко, 2011; Власенко, 2016, с. 106).

Ученими визначається, що для досягнення стійкого розвитку регіону та його підсистем найголовнішими чинниками стають:

- зміна ціннісних установок на особистому, суспільному і корпоративному рівнях, тобто зміни пріоритетів і цілей розвитку, готовності відмовитися від миттєвої вигоди заради майбутніх поколінь (дія когнітивно-психологічних чинників) (Солохин, 2009);
- впровадження нових технологій і інвестицій, але перш за все, соціальних новацій (дія інноваційних чинників) (Тур, 2012, с.16-23; Желаева, 2009);
- зміна інституціонально-економічних умов функціонування економічних суб'єктів для усвідомлення ними економічної вигоди від створення соціо-еколого-орієнтованої моделі господарювання (дія інституційно-правових чинників) (Рибальченко, 20120, с. 42-63);
- пошук нових організаційно-економічних інструментів управління ресурсним і в цілому економічним потенціалом регіону з врахуванням комплексу вимог економічної, екологічної, соціально-правової тощо безпеки (дія організаційно-управлінських чинників) (Синицына).

У контексті стійкого розвитку мають таким чином розроблятися: по-перше, концепція системного визначення різнорівневих економічних суб'єктів; по-друге, концепція безпеки (економічної, екологічної, соціально-інституціональної тощо) їх функціонування; по-третє, концепція ефективного управління економічними й ресурсними потенціалами з тим, щоб адаптуватися до дії вище визначених груп чинників.

З урахуванням сказаного, важливим є обґрунтування необхідності вдосконалення механізмів управління ресурсними можливостями підприємств із метою зростання ресурсних можливостей більш складних територіально-виробничих утворень (промислових вузлів, регіонів) на основі застосування концепції стійкого розвитку економічних систем. Для цього необхідно розв'язати наступні задачі:

- доведення необхідності застосування структурно-рівневого підходу до трактування ресурсного потенціалу;
- визначення значущості інституціалізації зовнішньо-економічних зв'язків підприємств як власників і творців ресурсного потенціалу та як господарюючих суб'єктів у межах територіально-виробничих структур;

- пропозиція вдосконаленої типової схеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств із позицій зростання ресурсних можливостей і стійкого розвитку промислових вузлів і регіонів;

- обґрунтування доцільності вдосконалення інформаційно-комунікаційного й методичного забезпечення прийняття узгоджених управлінських рішень щодо синхронізації розвитку ресурсних потенціалів підприємств, промислових вузлів, регіону.

За існуючим у літературі кількісним підходом ресурсний потенціал представляється як конгломерат ресурсів без врахування їх якісної оцінки, або/та як передумова виробництва (Бондаренко, 2013). Наразі вже багато дослідників розширюють тлумачення поняття ресурсного потенціалу, підкреслюючи, що він є не лише сукупною величиною наявних ресурсів, але й комплексом реалізованих (реальних) і нереалізованих (потенційних) можливостей використання останніх (Верхоглядова та ін., 2016, с. 32). Найбільш плідним виявився комплексний підхід, за яким під ресурсним потенціалом розуміють впорядковану сукупність або систему взаємопов'язаних (взаємозамінних і взаємодоповнюваних) ресурсів, сформованих і використовуваних для досягнення цілей підприємства (Власенко, 2012, с. 12-20; Гопкало, 2010). Отже, з цієї точки зору дослідники ресурсного потенціалу представляють його нарощування в площині глибоких структурно-компонентних змін ресурсів відповідно до задоволення потреб багатьох економічних суб'єктів (підприємств, споживачів, держави в цілому).

Підтвердженням такого висновку є той факт, що ресурсний потенціал визначається як складна система, що самовідтворюється, елементами якої є всі його ресурсні компоненти (природні, трудові, фінансові, матеріально-технічні тощо) (Салун, 2015; Отенко, 2003, с. 31-33), при цьому в межах системної методології досліджень фіксується факт інституціоналізації внутрішньо-економічних та зовнішньо-економічних зв'язків певного господарюючого суб'єкта.

Підсумовуючи коментарі до наукового трактування поняття «ресурсний потенціал», слід відзначити:

- в дослідженні ресурсного потенціалу підприємств спостерігається перехід від їх кількісного до комплексно-системного визначення з урахуванням всіх аспектів характеристики як суб'єкта (підприємства, об'єднання підприємств, груп підприємств тощо), так і об'єкта дослідження (економічного, фінансово-інвестиційного, трудового, інтелектуального, інноваційного, ресурсного тощо потенціалів, напрямів і сфер діяльності тощо);

- більшість наведених визначень ресурсного потенціалу відображає певні аспекти дослідження і стає в нагоді для: а) з'ясування наявності можливих (прихованих) ресурсних резервів (екстенсивних та інтенсивних) та виявлення шляхів їх активізації; б) вивчення невідпрацьованого інституціонально-організаційного аспекту дослідження ресурсного потенціалу економічних суб'єктів.

Із цього приводу цього слід відзначити, що формування інтегративної структури елементів і складових ресурсного потенціалу може бути досліджено за рівнями організації економічних суб'єктів у процесі їх господарської й управлінської діяльності. На кожному з цих рівнів відбувається зовнішня інтеграція/дезінтеграція ресурсів підприємств із ресурсними потоками інших більш складних суб'єктів. Використовуючи ідею інституціональної структуризації економічних суб'єктів (Клейнер, 2011; Іншаков, 2003), слід відзначити, що ресурсний потенціал може розглядатися на:

- мінімікрорівні, тобто на рівні власне підприємства як галузевого суб'єкта господарювання, у якого ресурсний потенціал є сукупністю наявних та потенційних ресурсів (у певній композиції), й призначений забезпечити планований фінансово-економічний ефект. На мінімікрорівні підприємство представляється у сукупності його внутрішньо-галузевих зв'язків у складі найнижчих форм ієрархії територіально-виробничих систем (ТВС). Промислові центри є однією з таких найнижчих ієрархічних форм як поєднання підприємств (установ), для яких територіальна спільність ресурсних потенціалів є додатковим чинником підвищення економічної ефективності;

- метамікрорівні, коли підприємство представляється як комплекс його галузевих і міжгалузевих зв'язків з фіксацією

уваги на певній території (наприклад, промислові вузли – вищий за промислові центри рівень ієрархії ТВС, що спирається на технологічні і виробничі зв'язки суб'єктів господарювання та виникає під впливом їх кооперування і комбінування; або економічні вузли - локальні господарські комплекси, що об'єднують на компактній території всі галузі матеріального виробництва та невиробничої сфери. Саме у промислових вузлах певне галузеве підприємство стикається зі всіма організаціями, які зацікавлені у його раціональному формуванні й ефективному використанні його ресурсного потенціалу, або мають до нього відношення. Смісловий зміст поняття «територіально-виробнича система» у даному сенсі полягає в узагальненні й встановленні ієрархії форм організації господарської діяльності економічних суб'єктів із тим, щоб:

- 1) підкреслити системний характер господарських відносин між галузевими підприємствами та іншими організаціями на мікрорівні організації національної економіки;
- 2) охарактеризувати взаємозв'язки між суб'єктами нижчих і вищих рівнів інституціалізації суспільного господарства;
- 3) оцінити поведінку суб'єктів нижчого (висхідного) рівня організації економічних відносин – підприємств щодо вирішення питань управління їх ресурсним потенціалом із позицій взаємодії з ресурсними можливостями більш складних територіально-виробничих систем;

- на значно складному мезорівні, тобто на рівні комплексу взаємопов'язаних підприємств певної території, коли дослідження орієнтуються у бік просторової структури економіки. При цьому мінімезорівень представлений більш складними виробничо-територіальними структурами: міжгалузевими кластерами, промисловими агломераціями, урбокластерами, фінансово-промисловими групами, багатогалузевими промисловими районами, регіональними економічними системами, що утворюють багатоступеневий опосередкований вплив на ресурсні можливості всіх галузевих підприємств та промислових вузлів (Бондаренко, 2013, с. 155-160; Овечкіна та ін., 2015);

- найскладнішому макрорівні, тобто на рівні народногосподарського комплексу як системи цілісних

взаємозв'язаних регіональних економічних підсистем, субрегіонів, макрорегіонів.

У контексті стійкого соціально-економічного розвитку регіонів дослідження, на наш погляд, мають концентруватися саме на аналізі особливостей процесу функціонування ресурсного потенціалу підприємств у складі промислових вузлів, що дозволяє:

по-перше, поєднати галузевий й просторовий аспекти досліджень;

по-друге, представити ресурсні потенціали підприємств як часткові потенціалами, інтегративна взаємодія яких створює ресурсний потенціал промислового вузла, та як мінімікроресурсні потенціали, що примушені адаптуватися до впливу більш складних територіально-виробничих утворень й моделей їх розвитку. Наведена інтерпретація ресурсного потенціалу підприємств також дозволяє:

- асоціювати розвиток їх ресурсного потенціалу з позитивною динамікою ресурсних можливостей промислового вузла, а саме з: а) новою якістю зв'язків з іншими галузевими підприємствами, що сприяє зростанню рівня ресурсного потенціалу останніх; б) підвищенням ступеня пристосування підприємств до впливу середовища; в) появою нових резервів збільшення їх ресурсного потенціалу, обумовлених розвитком ресурсного потенціалу промислового вузла тощо;

- підвищувати оперативність та результативність рішень щодо вдосконалення ресурсозабезпечення підприємств у складі промислового вузла та вдосконалювати теоретико-методичну базу управління їх ресурсним потенціалом із позицій врахування впливу й підвищення ресурсних можливостей й досягнення цілей більш складних територіально-виробничих систем.

При цьому слід зауважити, що питання щодо забезпечення ефективності управлінських рішень із формування раціональної структури ресурсного потенціалу та його результативного використання й нормального відтворення на рівні підприємств, промислових вузлів, регіонів наразі ще знаходяться у площині наукових спорів, адже вчені не дійшли згоди у: по-перше, вирішенні теоретичних проблем системного визначення існуючих механізмів управління; по-друге, розв'язанні

методичних питань розробки відповідного управлінського інструментарію.

Як вважає більшість дослідників, у комплексі механізмів управління ресурсним потенціалом особливе місце посідає мінімікрорівневий організаційно-економічний механізм (організаційно-економічний механізм на рівні підприємств) (Чаленко). У працях багатьох вчених підкреслюється необхідність застосування системної методології для створення й ефективного функціонування даного мінімікрорівневого механізму, проте у вирішенні означеної проблеми практично не враховується значущість розробки принципів і механізмів гармонізації (узгодження) економічних інтересів підприємств та інших рівневих суб'єктів господарювання й управління з урахуванням специфіки просторових, галузевих форм організації їх діяльності (Тридед; Фесенко, 2010).

Узагальнення особливостей значної кількості існуючих у науковій літературі моделей організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств (Грищенко, 2011; Тридед; Фесенко, 2010) дозволило навести на рис. 1 типову схему даного механізму, з якої наочно впливає неврахування необхідності узгодження рішень, що приймаються різнорівневими суб'єктами господарювання й управління стосовно забезпечення ефективного планування й прогнозування розвитку мінімікроресурсних потенціалів.

Згідно рис.1 на мінімікрорівні планування ресурсного потенціалу зазвичай базується на попередньому визначенню керівництвом підприємства стратегічних, тактичних тощо цілей, спираючись на результати комплексної оцінки ресурсних власних можливостей. Отримана інформація дозволяє виділити в структурі ресурсів ті елементи й складові, від якісних і кількісних змін яких залежить рівень потенціалу в цілому, й розробити та корегувати за необхідністю заходи щодо забезпечення його нормального перебігу.

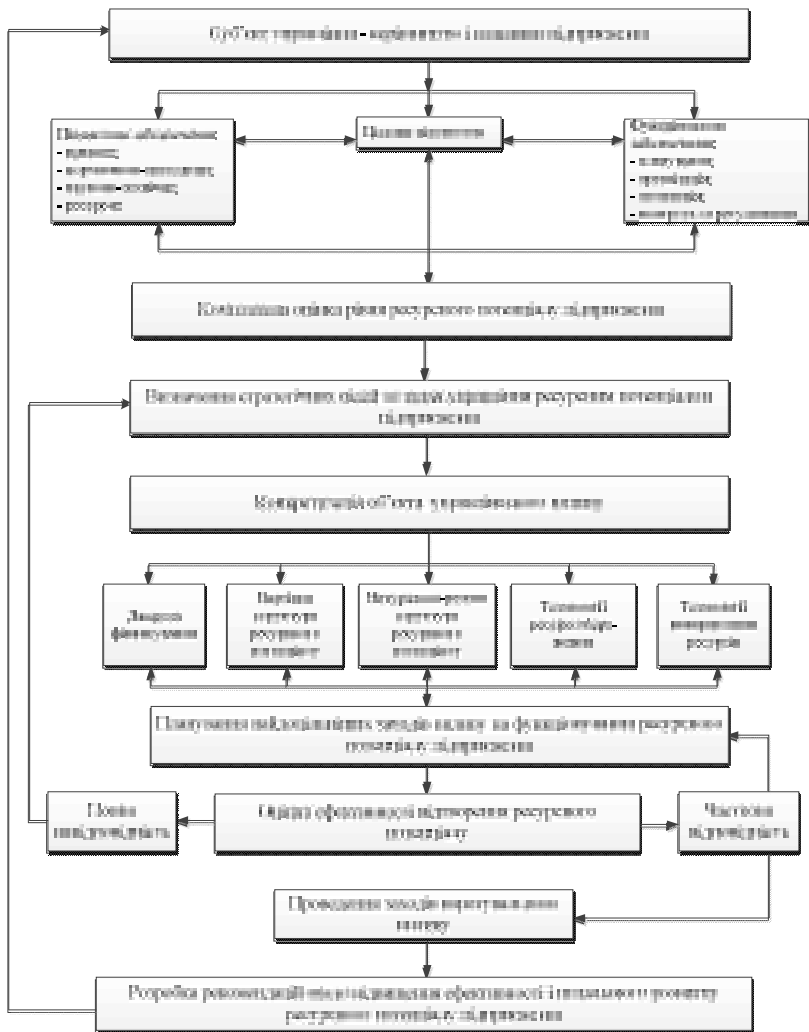

Рис. 1 - Типова схема організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств.

Питання оцінки рівня ресурсного потенціалу підприємств, створення інформаційного, методичного, організаційного тощо забезпечення відповідних управлінських дій вирішує керівництво і власники підприємства, спираючись перед усім на задачі

розвитку виключно власного ресурсного потенціалу без врахування зв'язків із ресурсними потенціалами систем більш складних рівнів.

Отже, при створенні існуючої типової схеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємства не враховано: 1) існування безпосереднього зв'язку між відтворенням ресурсного потенціалу підприємств і збільшенням ресурсних можливостей промислового вузла, у складі якого господарюють ці підприємства; 2) можливість виявлення схожих цілей процесів управління ресурсним потенціалом підприємств і ресурсним потенціалом певного промислового вузла.

У процесі обґрунтування сформульованих висновків у статті з'ясовано наступне: по-перше, управління ресурсним забезпеченням підприємств певної галузі й адаптація їх ресурсного потенціалу до дії факторів середовища впливає на збільшення ресурсних можливостей промислових вузлів і регіону, в той же час управління процесом стійкого розвитку ресурсного потенціалу промислового вузла безпосередньо впливає на ефективність ресурсозабезпечення й ресурсовикористання підприємств; по-друге, процеси управління ресурсними потенціалами підприємств і промислових вузлів також тісно пов'язані, адже на мінімікорівні – рівні підприємств – *формування* їх ресурсних потенціалів пов'язане з виконанням таких управлінських функцій, як:

а) планування потреби в ресурсах на основі розрахунків показників ресурсозабезпеченості; б) організації постачання ресурсів, враховуючи ресурсні можливості промислового вузла і регіону; в) контролю відхилень фактичних витрат ресурсів від науково-обґрунтованих норм; г) мотивації персоналу підприємств щодо раціонального використання ресурсів; д) регулювання процесу формування ресурсного потенціалу шляхом усунення відхилень у використанні ресурсів та створення умов для появи резервів.

На *адаптацію* ресурсного потенціалу галузевих підприємств впливають: 1) планування заходів щодо раціоналізації сформованих систем постачання ресурсів і збуту готової продукції; 2) створення відповідного організаційного

забезпечення рішень щодо раціоналізації комерційної діяльності в межах промислового вузла/інших територіально-виробничих утворень; 3) забезпечення й підтримки мобільності сформованої структури ресурсів у ході адаптації до впливу факторів середовища за певними управлінськими діями (визначення бажаного рівня ресурсного потенціалу підприємств з урахуванням змін цілей розвитку та джерел ресурсозабезпечення; порівняння поточного рівня з запланованим відповідно до намічених напрямів трансформацій ресурсного потенціалу; розробка заходів щодо мінімізації розбіжностей між запланованим та наявним рівнем ресурсного потенціалу шляхом узгодження планів ресурсного забезпечення); 4) виявлення й оцінка адаптаційних резервів ресурсного потенціалу завдяки впровадженню відповідного комплексу заходів щодо мотивації праці персоналу й господарської діяльності підприємств в цілому; 5) використання виявлених резервів у процесі господарювання підприємств, що позитивно впливає на їх ресурсний потенціал.

Етап розвитку ресурсного потенціалу вимагає від керівництва підприємств проведення більш ретельної роботи з: а) вирішення проблем щодо побудови схем раціонального ресурсозабезпечення (встановлення оптимальних співвідношень між елементами власних ресурсів підприємств та між власними й залученими джерелами); б) планування техніко-технологічних вдосконалень виробництва з розробкою відповідних проектів впровадження нових ресурсів та вдосконалення використання існуючих; в) визначення межі нарощування ресурсного потенціалу й з'ясування умов появи інноваційних ресурсів; г) створення умов для вдосконалення взаємодії ресурсів (контроль за змінами рівня ресурсного потенціалу з подальшим корегуванням його елементної структури з тим, щоб досягти його запланованої раціональності, досягти поставлених цілей).

На метамікрорівні (рівні власне промислових вузлів) якість прийнятих управлінських рішень щодо формування їх ресурсного потенціалу безпосередньо залежить від:

- по-перше, забезпечення ефективної планової роботи знов таки підприємств, з одного боку, і місцевих та регіональних органів управління, з іншого боку. Отже, на рівні промислового

вузла, плануючи формування його ресурсного потенціалу, необхідно: а) порівнювати стан ресурсозабезпечення й ефективність ресурсовикористання підприємств, що формують промисловий вузол; б) виявляти тенденції у розвитку ресурсної бази регіону в цілому та його можливостей переходу до сучасної актуальної моделі ресурсозбереження й ресурсовідтворення; в) визначати загальний рівень потреб підприємств у ресурсах необхідної якості та структури; г) проводити контроль і регулювання процесу формування ресурсного потенціалу промислового вузла (на основі оцінок фактичної забезпеченості підприємств ресурсами), з'ясовувати причини відхилень від планових показників та створювати відповідні умови для нормального перебігу процесу ресурсовикористання на даних підприємствах;

- по-друге, управління етапами адаптації й розвитку ресурсного потенціалу промислових вузлів також пов'язано з розв'язанням питань щодо: планування проектів соціально-економічного та екологічного розвитку сукупності підприємств, які входять до складу промислового вузла; визначення й оцінки можливостей використання адаптаційних резервів ресурсного потенціалу підприємств; впровадження і синхронізації (тобто узгодження за термінами, витратами та оцінкою ефективності) проектів розвитку ресурсної бази регіону з проектами комплексного розвитку виробництва підприємств.

Таким чином, процеси управління ресурсними потенціалами підприємств й промислових вузлів дійсно можуть виконуватися за взаємопов'язаними цілями, досягнення яких вимагає вдосконалення схеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом цих підприємств із позицій збільшення ресурсної бази більш складних територіально-виробничих систем. Із цією метою демонстрації цього висновку наведемо вдосконалену схему цього механізму (рис. 2), згідно якої до внутрішніх суб'єктів управління відносяться керівництво і власники. Зовнішніми є суб'єкти, які здійснюють «близький» вплив на прийняття рішень підприємствами щодо їх ресурсних потенціалів, зокрема це постачальники, замовники, органи місцевої влади.

Більш опосередкований вплив надають міністерства промислової та економічної політики, регіонального розвитку, галузеві міністерства та профільні державні комітети тощо. Ціллю діяльності останніх декларується створення умов для гармонійного розвитку та ефективного використання ресурсного потенціалу галузевих підприємств, збільшення їх внеску в ресурсну базу промислових вузлів, регіону та соціально-економічний розвиток країни в цілому та реалізацію концепції ресурсозбереження. Об'єктами управлінського впливу в даній схемі є сукупність елементів та складових ресурсного потенціалу підприємств, джерела їх формування, особливості використання.

На відміну від існуючої типової схеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств, запропонована на рис. 2 схема має такі характеристики: 1) управлінські рішення стосовно функціонування ресурсного потенціалу підприємств розглядаються не лише з їх позицій, але й з урахуванням потреб промислових вузлів та регіону; 2) в процесі функціонування вдосконаленої моделі враховуватиметься взаємодія передусім між галузевими підприємствами й органами місцевої влади (зовнішніми мікросуб'єктами управління) стосовно вирішення проблем ресурсозабезпечення й поживлення певного галузевого бізнесу з одного боку, та питань розвитку ресурсної бази промислового вузла і регіону, з іншого боку; 3) опосередковано через місцеві органи влади відбуватиметься зв'язок із міністерствами і державними комітетами) стосовно активізації участі у виконанні державних програм регіонального (територіального), промислового (галузевого), соціо-екологічного тощо розвитку; 4) у складі організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств розглядається розширений перелік об'єктів управління. Це не лише стан наявних ресурсних елементів, але й джерела їх забезпечення; комплексна вартісна оцінка елементів/складових, застосовуваних технологій ресурсозбереження та ефективності використання ресурсів.

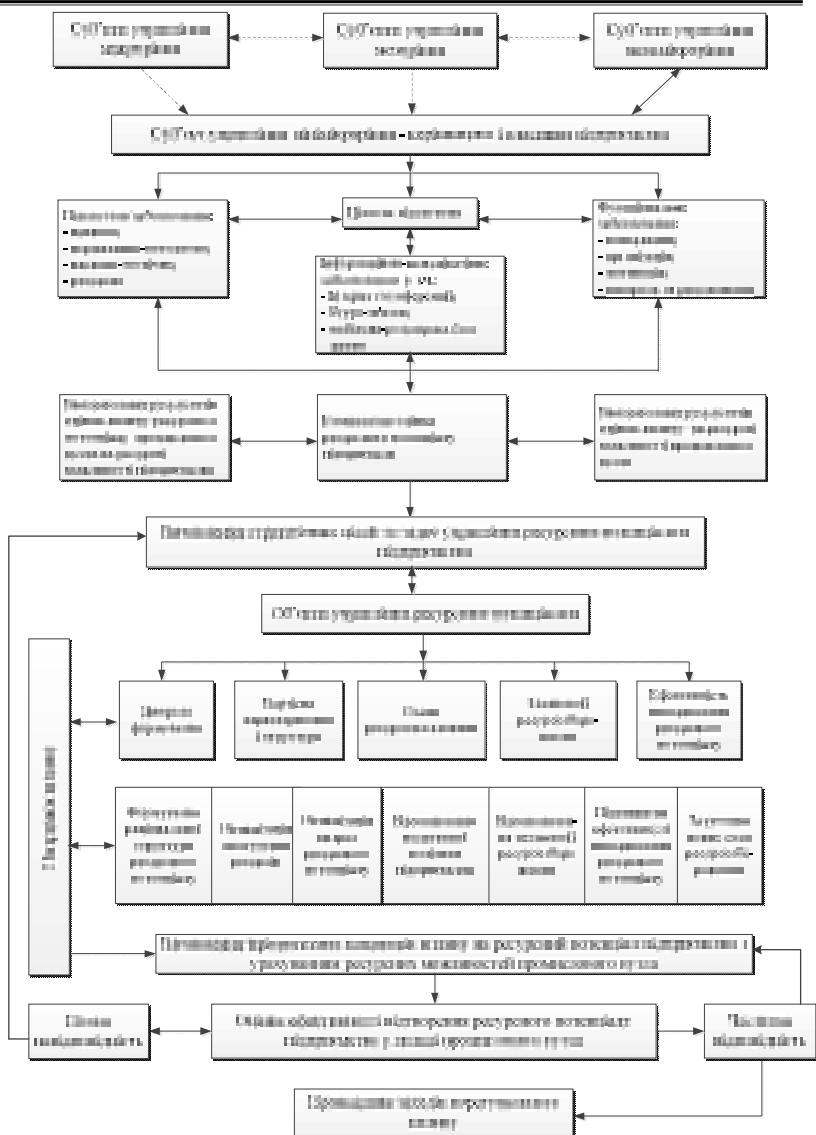

Рис. 2 - Вдосконалена схема організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств у складі промислового вузла.

За запропонованою схемою організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств підкреслюється безпосередній зв'язок підсистем забезпечення й цільової підсистеми, що дає підставу:

- розглядати економічну складову, до якої належить сукупність методів, інструментів і важелів економічного впливу на відтворення ресурсного потенціалу підприємств;

- виділити організаційну складову, яка окреслює:

- а) відповідне матеріально-технічне забезпечення виробничого й управлінського процесів, інституціонально-правове й організаційне забезпечення управління ресурсним потенціалом (створення відповідної організаційної структури управління підприємством, вибір ефективних прогресивних схем його взаємодії з іншими підприємствами й організаціями, створення системи мотивації високої ефективності використання ресурсів і результативності функціонування тощо);

- б) інформаційне забезпечення управлінського процесу (створення мобільної бази даних, організація комунікаційних зв'язків із використанням інтернет-технологій тощо, що безпосередньо пов'язане з удосконаленням інформаційної та комунікаційної субпідсистем, забезпечуючої підсистеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом галузевих підприємств із позицій створення нових ресурсних можливостей як цих підприємств, так і промислових вузлів, регіону в цілому.

Отже, концепція вдосконалення інформаційно-комунікаційної підсистеми досліджуваного організаційно-економічного механізму управління має базуватися на ідеї синхронізації розвитку ресурсних можливостей підприємств і промислового вузла в цілому на основі: по-перше, створення інтегрованого планування ресурсозабезпечення та спільного цілепокладання перед усім на метамікрорівні, тобто рівні промислового вузла; по-друге, гармонізації (узгодження) економічних інтересів підприємств та мінімікро-, метамікрособ'єктів управління (представників міської й обласної влади та інших управлінських суб'єктів); по-третє, відповідного вдосконалення методичного інструментарію прийняття узгоджених різнорівневих управлінських рішень в процесі планування і

прогнозування розвитку галузевих підприємств, промислових вузлів, регіону.

Позитивною рисою представленої на рис. 2 вдосконаленої типової схеми організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємств у складі більш складних територіально-виробничих систем є поступове створення інтегрованого процесу планування ресурсозабезпечення суб'єктів господарювання та забезпечення спільного (наскрізного) цілепокладання на мінімікро- й метамікрорівнях, тобто рівнях підприємств і промислового вузла в цілому. Ознаками наявності цього процесу може вважатися: участь у плануванні й прогнозуванні розвитку ресурсних можливостей підприємств управлінських структур, що приймають відповідні рішення на всіх рівнях організації процесу управління й активно впливають на створення сприятливих ресурсних умов господарювання; циклічність і безперервність планового процесу; взаємоув'язка планів на всіх планових горизонтах тощо.

Так, на рівні підприємств промислового вузла процедури імітаційного моделювання їх фінансово-економічних показників господарювання й розвитку ресурсного потенціалу можуть здійснювати планово-аналітичні та фінансово-економічні служби, керівники яких братимуть участь у інтернет-конференціях щодо більш ефективного вирішення стратегічних питань, он-лайн обговореннях для оперативного розв'язання поточних питань (за необхідністю). На рівні метамікрорівневого суб'єкта управління, який уособлює функціонування промислового вузла та його вплив на ресурсні можливості підприємств, може виступити начальник відділу економічного розвитку та інвестицій виконавчого комітету міської ради); на рівні мезорівневого суб'єкта – начальник департаменту економічного розвитку обласної державної адміністрації, оскільки саме цей орган уособлює державну владу в регіоні. При виборі посадовця, якому буде запропоновано здійснювати такі розрахунки на метамікрорівні з позицій вдосконалення зв'язків підприємств із більш складними територіально-виробничими системами, можна користуватися принципом доцільності та зручності або критеріями найбільшого підприємства чи міста з більш розвиненою інформаційною інфраструктурою тощо.

Вищезгаданий метамікрорівневий суб'єкт управління, який впливатиме на умови функціонування та стан ресурсного потенціалу підприємств промислового вузла, акумулюватиме від останніх дані періодичної фінансової та статистичної звітності за умов взаємної зацікавленості у спільному вирішенні як власних господарських проблем, так і питань розвитку промислового вузла в цілому. Надані за інформаційними каналами локальної комп'ютерної мережі матеріали від підприємств обробляються цим посадовцем виконавчого комітету, при цьому таке розширення обов'язків не спричинять його істотного перевантаження, навпаки, сприятиме організації якісної аналітичної роботи (що безпосередньо входить до його посадових обов'язків). Впровадження імітаційного моделювання цілком може бути здійснено на базі стандартного «офісного» пакету програм, зокрема за допомогою програми Excel, що суттєво знизить трудомісткість розрахунків без погіршення їх якості. До того ж Excel є порівняно простою для використання програмою, отже, персонал не потребуватиме додаткового навчання щодо роботи з нею, при цьому низька трудомісткість розрахунків виключає необхідність здійснення додаткової оплати працівникам, які їх здійснюватимуть.

Слід додати, що подібного інтегрованого планування в організаційно-економічному механізмі управління ресурсним потенціалом вітчизняних підприємств у складі промислових вузлів ще немає, хоча вузли мають достатнє кадрове та технічне забезпечення процесу планування на рівні суб'єктів господарювання та на рівні органів місцевого, регіонального і державного управління навіть попри недостатньо повне використання сучасних економіко-математичних методів, що надавало б можливість значно підвищити точність планових розрахунків.

У рамках удосконалення методичного забезпечення прийняття узгоджених рішень окремим дослідницьким питанням є вдосконалення методів і методик обґрунтування доцільності рішень, які задовольняли б всіх учасників господарських процесів й різнорівневого управлінського процесу. В науковій літературі з питань менеджменту організацій висвітлено широке коло методів оцінки ефективності управлінських рішень, проте, всі вони стосуються лише рівня підприємств, а відтак,

неспроможні висвітлити ефективність комплексу управлінських рішень (тобто з урахуванням цілей та дій суб'єктів інших рівнів управління). В ході дослідження визначено, що в цьому сенсі найбільш доречним є метод «витрати-вигоди», оскільки дозволяє оцінити економічний ефект від кожного проєктованого рішення для кожного зацікавленого суб'єкта (Гавриличенко, 2015; Решетило, 2009).

За методом «витрати-вигоди» для прийняття обґрунтованих узгоджених рішень, що впливатимуть на ефективність управлінських рішень щодо покращення ресурсопостачання й ресурсовикористання підприємств промислового вузла, необхідно передусім:

1) розробити показники-характеристики результатів управлінського рішення та критерії їх прийнятності;

2) виявити і проаналізувати вигоди і витрати (втрати) за кожним варіантом рішення, для кожного рівня управління та для всіх зацікавлених осіб;

3) порівнюючи альтернативи за розрахованими критеріями, обрати оптимальний варіант управлінського рішення або, якщо альтернатива відсутня, визначити доцільність ухвалення безальтернативного.

Найбільш об'єктивні показники-характеристики узгодженості рішень за рівнями управління та зацікавленими сторонами щодо поліпшення умов відтворення ресурсного потенціалу підприємств у складі промислового вузла показані в табл. 1, з якої випливає, що:

- відповідно до методу «витрати-вигоди», найбільш об'єктивними показниками-характеристиками узгодженості рішень на рівні підприємств є різниця між отриманими всіма контактуючими суб'єктами вигодами (зростання обсягу реалізації продукції та показників ефективності, збільшення фінансового результату тощо) та витратами та/або втратами від впровадження рішення (зростання витрат, що випереджає приріст продукції/послуг, втрата частини фінансового результату тощо). Критерієм узгодженості рішення на цьому рівні може вважатися позитивне значення розрахованої різниці вигод і витрат та відповідне зростання рівня ресурсного потенціалу підприємств. За умов соціо-екологічної орієнтації функціонування підприємств у складі промислового вузла важливим критерієм прийняття

узгоджених рішень щодо забезпечення нормального відтворення їх ресурсного потенціалу мають стати показники екологічної й соціальної ефективності виробництва.

На рівні промислового вузла показниками узгодженості рішень є індекс зростання ресурсного потенціалу даної територіально-виробничої структури в цілому, різниця між вигодами та витратами від упровадження відповідних заходів й обов'язково показники екологічної та соціальної ефективності галузей промислового вузла;

На мезорівні в якості показників-характеристик узгодженості рішень мають фігурувати індекси зростання обсягів виробництва (реалізації) продукції у галузевому масштабі та обсягів валового регіонального продукту, індекси екологічної та соціальної ефективності регіону.

Таблиця 1 – Показники-характеристики для оцінки ефективності узгоджених управлінських рішень за методом «витрати-вигоди»

Рівень організації суб'єктів	Зацікавлені сторони (господарючі суб'єкти/суб'єкти управлінського процесу)	Показники-характеристики	Критерії прийнятності
Мінімікрорівень	Підприємства, які входять до складу промислового вузла	– різниця між економічними вигодами та витратами суб'єктів; – індекс зростання ресурсного потенціалу суб'єктів; – показники екологічної та соціальної ефективності	– позитивне значення або максимальне позитивне значення (при наявності альтернативного рішення); – >1 або максимальне значення (при наявності альтернативного рішення)

<p>Метамікрорівень</p>	<p>Органи державної влади міст, підприємства у складі промислових вузлів</p>	<p>– різниця між вигодами та витратами в цілому за промисловим вузлом від впровадження відповідних заходів; – індекс зростання ресурсного потенціалу промислового вузла; показники екологічної та соціальної ефективності</p>	<p>– позитивне значення або максимальне позитивне значення (при наявності альтернативного рішення); – >1 або максимальне значення (при наявності альтернативного рішення)</p>
<p>Мезорівень</p>	<p>Органи державної влади області</p>	<p>– індекс зростання обсягів виробництва галузевої продукції; – індекс зростання валового регіонального продукту; – індекси екологічної та соціальної ефективності</p>	<p>– >1 або максимальне значення (при наявності альтернативного рішення); – >1 або максимальне значення (при наявності альтернативного рішення)</p>

Інформаційно-комунікаційним забезпеченням прийняття компромісних управлінських рішень можуть стати: 1) періодичні інтернет-контакти галузевих підприємств із представниками міської й обласної влади, регулярність здійснення яких залежить від терміновості проблем, що виникли; складності розв'язання питань, що стосуються економічних інтересів як галузевих підприємств, так і міста, промислового вузла, області; ступеня

врахування економічних інтересів всіх суб'єктів даного управлінського процесу; 2) ефективно організоване імітаційне моделювання розвитку ресурсних можливостей суб'єктів господарювання й управління, зацікавлених у розвитку ресурсного потенціалу підприємств.

З урахуванням сказаного, імітаційне моделювання може проводитися як на рівні підприємств, так і промислового вузла, області. Його впровадження для покращення процесу планування й прогнозування розвитку ресурсного потенціалу підприємств промислового вузла за участю суб'єктів вищих рівнів управління може бути доцільним для прийняття узгоджених рішень, адже дозволятиме:

1) активізувати мікро- та мезорівні управління ресурсним потенціалом підприємств, забезпечуючи більш високий ступінь координації управлінської діяльності з прийняття спільних рішень (шляхом активізації сучасних інформаційних каналів) щодо визначення необхідного обсягу та джерел фінансування процесу відтворення ресурсних потенціалів підприємств, вдосконалення схем їх ресурсозабезпечення й ресурсовикористання для забезпечення виконання на мікрорівні екологічних принципів господарювання;

2) підсилити дієвість відповідних програм розвитку ресурсного потенціалу галузевих підприємств, промислових вузлів та регіону в цілому, адже розроблятимуться економічно обґрунтовані заходи, а не декларативні пропозиції;

3) забезпечити якісну інформаційну змістовність вищезгаданих інтернет-контактів керівництва галузевих підприємств із представниками міської й обласної влади. В ході спільних інтернет-обговорень (з активним включенням всіх мікро-, мезорівнів):

- окреслюватимуться можливі напрямки вирішення як проблем ресурсопостачання, так і ресурсовикористання підприємств;

- розроблятимуться альтернативні сценарії розвитку подій та визначатиметься оптимальний варіант управлінського рішення, який може стати основою для: по-перше, розробки місцевих і регіональних проектів соціально-економічного розвитку та екологічних програм; по-друге, відтворення ресурсної

(матеріальної технічної, інтелектуальної, фінансово-інвестиційної) бази промислового вузла; по-третє, корегування планів ресурсозабезпечення підприємств, враховуючи ресурсні можливості промислових вузлів і регіону та стимулюючи соціо-економіко-екологічну спрямованість їх розвитку.

Таким чином, сформована на мікрорівні інформаційна база стане в нагоді для прийняття рішень на більш високих управлінських рівнях, на яких мають виявлятися і узагальнюватися проблеми, що виникають у процесі відтворення ресурсного потенціалу галузевих підприємств, і з'ясуватиметься, як вони (проблеми) впливають на ресурсні можливості й моделі функціонування промислових вузлів та регіону.

З урахуванням вищевикладеного, слід відзначити, що для підприємств очевидною є необхідність: налагодження інформаційно-консультаційної роботи при активному співробітництві з іншими суб'єктами господарювання промислового вузла; подальшого вдосконалення методичного забезпечення управлінської, перед усім планово-аналітичної роботи, із застосуванням сучасного економіко-математичного інструментарію та з відповідною розробкою теоретичних засад створення дієвої моделі соціо-еколого-економічного розвитку різнорівневих суб'єктів господарювання й управління.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, слід відзначити, що за останні роки спостерігається тенденція до цілісного дослідження систем різних типів, процесів їх еволюції і розвитку. І лише при переході на системні пріоритети розвитку і підпорядкуванні соціально-економічних, екологічних, інституціонально-організаційних інтересів загальнолюдським цілям відтворення й збереження різних сфер середовища, системи різного рівня ієрархії (держава – регіон – промислові вузли - підприємства) переходять у стан стійкого розвитку.

У руслі дослідження системних пріоритетів застосування комплексно-системного підходу дозволяє: по-перше, найповніше описати взаємодію та ресурсне забезпечення розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем у межах мікро-, мезо-, макро- тощо систем; по-друге, розробити механізми взаємоузгодженості економічних інтересів різнорівневих

економічних суб'єктів для створення відповідної ресурсної бази їх гармонічного розвитку; по-третє, запровадити сучасні методи обробки й використання необхідної інформації для створення ефективних інформаційно-комунікаційних підсистем планування й регулювання розвитку ресурсних можливостей різнорівневих суб'єктів господарювання й управління.

Подальші дослідження у цьому напрямку можуть бути пов'язані з розв'язанням цілого комплексу теоретичних проблем, серед яких, на нашу думку, найбільш ваговою є проблема дослідження кумулятивних ефектів від заходів щодо забезпечення гармонічного розвитку ресурсних можливостей всіх суб'єктів господарювання й управління у складі промислових вузлів й регіонів, а саме, від:

а) збільшення ресурсної бази регіону (з'ясування механізму появи ресурсного ефекту);

б) запобігання конфліктів інтересів адміністративних та господарюючих суб'єктів, що дозволить усунути розбалансованість відповідних механізмів управління (виявлення управлінського ефекту);

в) появи (на основі впровадження механізмів узгодження економічних інтересів суб'єктів господарювання й управління) нових організаційно-економічних форм і моделей господарської діяльності (тобто інституціонально-організаційного ефекту);

г) гармонізації соціо-еколого-економічних відносин у рамках адміністративних та господарських систем (визначення соціально-екологічного ефекту).

4.3. Вплив корпоративної соціальної відповідальності на участь бізнесу у розвитку громад (Н.В. Бібік, м. Харків).

Розвиток підприємств в умовах загострення внутрішньої та зовнішньої конкуренції вимагають застосування нових підходів до діалогу з основними споживачами компаній та залученню нових. Починаючи з другої половини ХХ століття, підприємства відчули залежність впливу зниження репутації на ставлення споживачів та інших стейкхолдерів до компанії, а звідси і зниження прибутків.

Ряд протестів, пов'язаних із порушенням екологічних стандартів і прав людини, в яких брали участь найбільші європейські компанії став потужним поштовхом до створення концепції відповідального бізнесу, яка пізніше сформувалась в концепцію корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).

Офіційно поняття КСВ оформилося на Лісабонському європейському саміті в березні 2000 р., основні положення якого пізніше були закріплені в документі, опублікованому Європейською комісією у 2001 р («Зелена книга про КСВ») (Офіційний сайт Європейської комісії Офіційний сайт Європейської комісії).

Вважають, що саме поняття бере початок з початку 60-х рр. ХХ ст. коли на заході виникла теорія, якою пояснювалися суть взаємин бізнесу і суспільства, основним постулатом якої стала теза про те, що якщо компанія не йде від оподаткування, встановлює прийнятний рівень заробітної плати, виконує умови з безпеки праці і захисту екології, то така компанія веде сумлінну ділову практику, а значить, є соціально відповідальною (Carroll, Archie B.).

Вперше основні положення теорії КСВ, що отримала назву теорії корпоративного егоїзму, представив нобелівський лауреат М. Фрідман, який писав в 1970 р в «New York Times»: «Існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу: використовувати свої ресурси і енергію в діях, які призводять до збільшення прибутку, поки це здійснюється в межах правил гри» (Офіційний сайт Університету Колорадо).

На початковому етапі розвитку пріоритетними цілями КСВ були: зміцнення іміджу, зниження податкового тягаря і поліпшення економічних показників у довгостроковій перспективі. Корпоративна соціальна політика в основному розглядалася як компонент фінансової успішності компанії, зміст якого узгоджувалося з акціонерами.

Помітне зростання інтересу до розвитку КСВ стався в другій половині ХХ ст. У 1980-і рр. розвинулись поняття моральних цінностей і етики, вводиться термін корпоративної соціальної моральності. Практики КСВ в американських підприємствах в основному розвивалися як частина PR-стратегії, поступово

переходячи від одиничних благодійних акцій до розуміння КСВ як компонента стратегічного управління компанією.

Закріплення корпоративної соціальної політики в практиках компаній континентальної Європи слід відносити до початку 1980-х рр. На відміну від досвіду американських корпорацій розвиток КСВ відбувається в рамках соціального партнерства, соціального діалогу, який залучає інтереси широкого кола зацікавлених сторін.

Основним поштовхом до поширення практик КСВ стала активізація соціальних чинників на локальному, національному та міжнародному рівнях, зокрема: некомерційних громадських організацій, професійних об'єднань та асоціацій споживачів.

Так, одним із основних поштовхів до розвитку КСВ став ряд протестів, пов'язаних з порушенням екологічних стандартів і прав людини, в яких брали участь найбільші європейські компанії. Серед них найбільш яскравим епізодом є протести, пов'язані з діяльністю компанії Royal Dutch Shell, організовані спільно активістами Greenpeace і споживачами (Keetie Sluyterman, 2010).

Таким чином, спочатку в європейській традиції до розвитку практик КСВ були залучені різні соціальні групи, що охоплювали широке коло «зацікавлених сторін»: працівники, споживачі, громадські організації.

Від самого початку в КСВ були включені два напрямки - розвиток соціально-економічних відносин, частиною яких є соціально-трудова відносина, і екологічна безпека. Включення питань захисту екології відбулося під впливом різних громадських об'єднань і в результаті численних екологічних катастроф, найвідомішими і такими, що зробили найбільший вплив на зміну політики корпорацій по відношенню до суспільства стали:

- витік токсичних газів на заводі з виробництва пестицидів компанії Union Carbide в Бхопалі (Індія) в 1994 р, в результаті якої загинуло понад 22 000 чоловік;

- катастрофа танкера Valdez компанії Еххон біля берегів Аляски в 1989 р, яка призвела до найбільшого розливу нафти в історії Америки, – ураженими виявилися більше 1770 км прибережної території, сума штрафів компанії склала 1 млрд. доларів;

• звинувачення нафтової компанії Shell в порушенні прав корінного населення в долині р. Нігер на території Нігерії, де компанія Shell Nigeria добувала 80% своєї нафти, крім того, компанії були пред'явлені звинувачення у фінансуванні диктаторського режиму в країні.

Зі зміною концепції КСВ змінювалось і визначення поняття. В науковій літературі наразі існують різні підходи до визначення поняття КСВ (Грішнова О.А., 2010, Белявська К. С., 2011), однак є певні загальні риси, які характеризують більшість із них.

1) Основною метою корпоративної соціальної відповідальності є досягнення цілей сталого розвитку суспільства, під якими розуміється задоволення потреб нинішнього покоління, без створення загроз для задоволення потреб майбутніх поколінь.

2) Корпоративна соціальна відповідальність повинна враховувати інтереси і сприяти підвищенню якості життя основних зацікавлених сторін компаній, до яких відносяться співробітники, акціонери, інвестори, органи державної влади, клієнти, ділові партнери, професійні спільноти, суспільство в цілому і т.д. При цьому компаніям необхідно розвивати постійну взаємодію із зацікавленими сторонами з метою врахування їх думок і очікувань у процесі прийняття і реалізації рішень.

3) Принципи КСВ повинні впроваджуватися в діяльність компаній на системній основі і бути інтегрованими в усі бізнес-процеси. При прийнятті рішень компаніям необхідно враховувати не тільки економічні, але також соціальні та екологічні фактори, що дозволить їм управляти впливом своєї діяльності на суспільство і навколишнє середовище і бути підзвітним за нього. При цьому компаніям важливо розуміти, що КСВ не є обов'язковим доповненням до їх основної діяльності та не обмежується філантропією.

4) Дотримання принципів соціальної відповідальності сприяє більш ефективному досягненню компаніями їх стратегічних цілей, так як дозволяє здійснювати довгострокові інвестиції в створення сприятливого соціального оточення. Таким чином, бізнес реалізує свої основні потреби у виживанні, безпеці та сталості.

Слід відмітити, що більшість науковців виділяють також різні рівні КСВ (Полякова О. М., 2010). Різні рівні соціальної відповідальності представляють комбінації вимог до бізнесу і очікувань від нього з боку суспільства і держави. Так, перший рівень, нижній, базовий, обов'язкова складова соціальної відповідальності - це дотримання законів. Якщо законодавство не дотримується, то ні про яку соціальну відповідальність мови йти не може. Другий і третій рівні відносяться до добровільної складової соціальної відповідальності. Ці два ступені розрізняються мотивами реалізації соціально відповідальної поведінки. Другий рівень являє собою реалізацію соціально відповідальної поведінки заради економічної вигоди. Економічною вигодою можуть бути поліпшення іміджу організації для споживачів її продукції і для її працівників, підвищення інвестиційної привабливості, створення більш сприятливих умов для існування і розвитку компанії з боку влади або суспільства. Третій рівень охоплює ті види соціально відповідальної поведінки, що не мають на меті отримання економічних вигод. Це більш високий рівень усвідомлення положення і ролі організації в суспільстві. Подібні дії можуть приносити економічний прибуток, але це не їхня мета. Другий і третій рівні, в свою чергу, діляться на підставі добровільності реалізації очікувань суспільства і прийнятих на себе зобов'язань.

Одним із напрямків реалізації КСВ на другому та третьому рівні є взаємодія з громадою на території присутності компанії чи з громадою, на яку здійснює вплив виробнича діяльність компанії. Тобто, компанія має надавати підтримку соціальному розвитку громад, сприяти зайнятості місцевого населення, забезпечувати охорону навколишнього середовища, сприяти економічному розвитку території та співпрацювати з іншими стейкхолдерами, що представляють інтереси громади (місцеві громадські організації, органи місцевого самоврядування). Така поведінка компанії сприяє встановленню діалогу з громадою, дає можливість зрозуміти потреби громади.

Система ефективної роботи з громадою включає наступні кроки (Офіційний сайт Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності):

- 1) вивчення потреб суспільства;

- 2) аналіз цих потреб з урахуванням інтересів компанії та виділити головні напрями діяльності;
- 3) отримання експертизи ключових заінтересованих сторін (актуальність обраних напрямів, пріоритетні цілі та проекти та ін.);
- 4) визначення оптимальних форматів участі компанії в роботі з громадами (наприклад, реалізація програм у рамках підприємства, робота з громадами через громадські організації та ін.);
- 5) утворення партнерства з місцевими організаціями, в тому числі з органами влади та неурядових організацій (для збільшення ефективності проектів);
- 6) залучення співробітників до роботи з громадами (корпоративне волонтерство);
- 7) надання звіту.

Основними формами участі бізнесу у вирішенні соціальних проблем місцевої громади можуть бути:

1) Грошові гранти – адресна фінансова допомога, яка виділяється компанією на реалізацію соціальних програм у галузі освіти і на проведення прикладних досліджень та ін. Так, наприклад, компанія Київстар надає підтримку українській математичній команді в рамках соціально-освітньої програми Make Your Mark («Зроби свій внесок»). Цей проект орієнтований на підтримку талановитої молоді — школярів, студентів, стартаперів і молодих підприємців, які прагнуть внести свій вклад у розвиток України. Київстар підтримав Міжнародну математичну олімпіаду в Гонконзі (Офіційний сайт Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності). Також прикладом можуть слугувати гранти Unicredit Bank для студентів на навчання протягом семестру в одному з Університетів ЄС (Офіційний сайт банку Юнікредитбанк).

2) Благодійні пожертвування та спонсорська допомога – адресна допомога, яка виділяється компанією для реалізації соціальних програм як в грошовій, так і в натуральній формі (продукція, приміщення, транспорт, обладнання, призові фонди, оплата рахунків організацій – одержувачів допомоги та ін.). За звичай подібну допомогу здійснюють організації в рамках святкових заходів присвячених певній тематиці, що охоплює

цільову аудиторію компаній. Наприклад, безкоштовна роздача морозива на день захисту дітей, допомога фермерських господарств, що діють на території сіл, у ремонті шкіл чи виділенні фінансування на створення належних умов на навчання та ін.

Більше 65 000 вимушено переміщених дітей та їх опікунів у 2015 році отримали допомогу у вигляді гігієнічних наборів у рамках співробітництва P&G Україна з ЮНІСЕФ за програмою водопостачання, санітарії і гігієни (Офіційний сайт ЮНІСЕФ).

3) Соціально значущий маркетинг – адресна фінансова допомога, яка полягає в напрямку відрахування відсотка від продажів конкретного товару на реалізацію соціальних програм компанії. Як приклад, можна навести щорічно програму МакДональдз «Долонька Щастя» – збір коштів на закупівлю обладнання для медичних установ (Офіційний сайт Макдональдс).

4) Еквівалентне фінансування – адресна фінансова допомога, яка полягає в спільному фінансуванні соціальних програм із боку компанії, органів державного управління та некомерційного сектора. Прикладом може слугувати кооперація Групи компаній «Данон» Україна та міжнародної благодійної організації «Добробут громад» у реалізації проектів «Кооперативна молочна ферма та послуши» та «Розвиток молочних кооперативів». Проект розпочався в першу чергу саме на територіях тих громад, де здійснює виробництво саме підприємство (Офіційний сайт Данон).

Ще один яскравий приклад співпраці компанії та громади – проект Групи Метінвест і міської влади Кривого Рогу, які у 2016 році в рамках уже встановленої співпраці уклали угоду про соціальне партнерство на рік. Інвестиції компанії у розвиток міста мають скласти більше 30 млн. грн. Програми соціального партнерства Група Метінвест реалізує в Кривому Розі з 2011 року. За цей час компанія вклала в розвиток міста в рамках цих програм 185 млн. грн. (Курінна І., Малярчук В. та інші, 2015.).

5) Соціальні інвестиції – фінансова допомога, яка виділяється компанією на реалізацію довгострокових соціальних програм, спрямованих на зниження соціальної напруги і підвищення рівня життя населення. Подібний напрямок роботи

характерний для великих транснаціональних компаній зі значним фінансовим потенціалом. Приклад: діяльність компанії «Шелл». У кожній країні, де компанія «Шелл» здійснює свою діяльність, вона створює та впроваджує стратегію соціальних інвестицій. Мета такої стратегії полягає у визначенні та вирішенні тих соціальних чи економічних питань, які прямо або опосередковано стосуються бізнесу, та, водночас, відповідають потребам суспільства. В Україні компанія інвестує в проекти в рамках тем, що визначені як найбільш актуальні. Це підвищення безпеки дітей на дорогах, профілактика розповсюдження ВІЛ/СНІД та захист довкілля. В рамках планів по видобутку горючого газу за допомогою технології гідравлічного розриву пластів компанія «Шелл» додатково запланувала ряд заходів, направлених на розвиток громад на територіях, де планувалось видобувати газ (Офіційний сайт компанії Шелл Україні).

6) Делегування співробітників компанії – добровільне залучення співробітників компанії в соціальні програми зовнішньої спрямованості через безоплатне надання одержувачам часу, знань, навичок, інформації, контактів і зв'язків співробітників. Так, Platinum Bank проводить програму фінансової грамотності для школярів. Це розроблені педагогами та спеціалістами банку уроки, які навчають дітей правильно поводитись із грошми, правильно витратити і заощаджувати. Адже поводження із грошима – це теж навичка, яка вкрай важлива для успішного існування у сучасному соціумі (Офіційний сайт Платіnum Банк).

7) Соціальний бюджет – фінансові кошти, що виділяються компанією на реалізацію власних соціальних програм. Одним із прикладів є діяльність компанії Carlsberg Ukraine. Київський завод пивоварної компанії Carlsberg Ukraine, дбаючи про екологію, почав скорочувати споживання природного газу завдяки альтернативним джерелам теплової енергії та закладати на ці заходи відповідне фінансування в бюджеті компанії.

Таким чином, співробітництво компанії з громадою в рамках реалізації КСВ компанії може позитивно впливати як на розвиток компанії, так і на розвиток громади. Враховуючи специфіку діяльності компанії та її розміри можуть бути застосовані різні форми взаємодії. Однак, які б форми не

застосовувалися компаніями, важливо слідувати основним семи крокам описаним вище. Лише за їх виконання можна розраховувати на ефективну співпрацю з громадою.

РОЗДІЛ 5. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

5.1. Регіональна політика як основа ефективного місцевого розвитку, орієнтованого на громаду (Ю.В. Самойлик, Н.В. Шашло, м. Полтава, м. Владивосток).

Регіон є складною соціально-економічною системою, що складається з декількох груп системоутворюючих елементів. Характерна особливість сучасного етапу розвитку регіонів України полягає в серйозних соціально-економічних проблемах розвитку населення, екологічних проблемах, що виникли внаслідок неефективного природо- і ресурсокористування, відсутності чіткої політики соціального розвитку регіонів, фондів економічного розвитку. Проблеми соціальної стабільності і розвитку населення, збереження навколишнього середовища, взаємозв'язки між обмеженістю ресурсів і конфліктами проникають у державну політику і набувають істотної не тільки соціально-економічної, а й політичної ваги.

Питання регіонального та місцевого розвитку, оснований на концепції сталого розвитку, широко досліджені науковцями. Зокрема, на увагу заслуговують праці таких вчених-економістів, як В.Г. Андрійчук, О.М. Варченко, П.І. Гайдуцький, В.М. Геєць, С.М. Кваша, І.Г. Кириленко, П.М. Макаренко, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Могильний, П.Т. Саблук, А.В. Ткачук, О.М. Шпичак та ін. Науковці акцентують увагу на механізмі державної підтримки, особливостях процесу децентралізації, який набуває все більшої актуальності з огляду на сучасний політико-економічний курс, визначають роль бізнесу в забезпеченні сталого розвитку. Втім, на нашу думку, доцільним є більш комплексний підхід до державного регулювання, яке, крім підтримки, включає створення відповідного нормативно-правового поля, формування державного резерву продукції, антимонопольний контроль, протекціонізм, обмеження імпорту, контроль якості тощо. Разом з тим, недостатньо відображені в економічній літературі механізми співпраці органів влади різних рівнів, громади, представників підприємницьких структур та міжнародних організацій, що дозволяє отримати синергійний

ефект для забезпечення сталого розвитку.

Кожна з великих підсистем, які є складовими регіональних систем, включає елементи, виділені за ознакою галузі національної економіки (промисловість, транспорт, торгівля) або предмету управління (економіка, фінанси, інвестиції, персонал, ринкові інститути) і дозволяє науково обґрунтувати склад підсистем регіону на основі теорії організації (рис. 1).

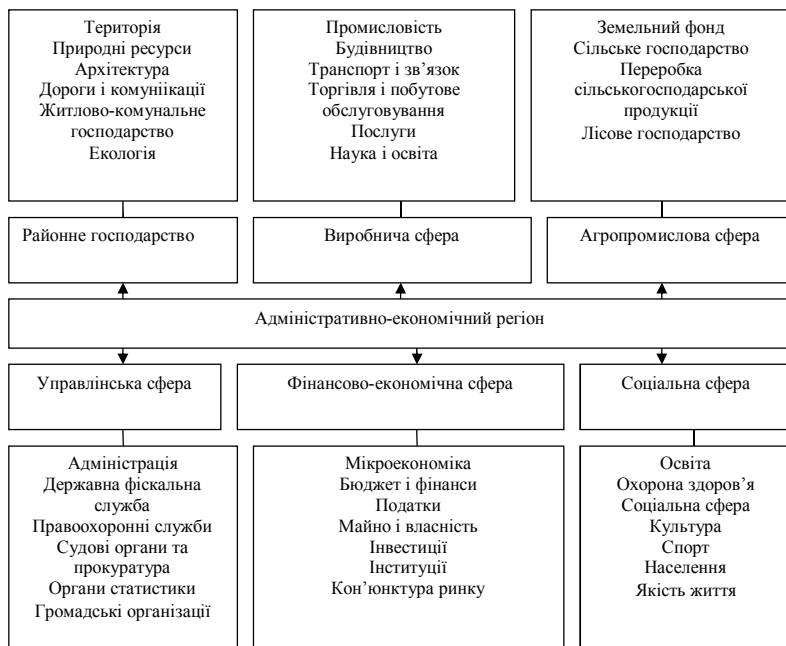

Рис. 1 – Взаємозв'язок підсистем регіону

Джерело: розроблено автором

Структура регіональної соціально-економічної системи комплексна, розглядається в контексті економічних і управлінських зв'язків, що мають власну систему відносин (табл. 1). Структура регіону може мати й інші складові в залежності від ступеня спеціалізації регіону і рівня його розвитку. Структуризація підсистем регіону дозволяє розглянути питання його стратегічного управління і соціально-економічного розвитку.

Таблиця 1 – Структура елементів соціально-економічних відносин у регіоні

Структурний елемент	Складові
Регіональні органи влади	Сукупність законодавчих, виконавчих, правоохоронних, контролюючих організацій, які забезпечують управління регіоном як єдиним соціально-економічним комплексом
Адміністративні утворення	Міста, райони, муніципальні утворення, організації та домогосподарства, через які здійснюється управління суспільством і територіями
Населення і трудові ресурси	Структуруючі соціальні групи і продуктивні сили для існування регіону як соціальної системи
Природні ресурси	Земля, вода, надра, ліс, повітря, що забезпечують біологічні умови життя і матеріальну основу виробничої діяльності
Інфраструктура регіону	Автомобільні і залізні дороги, водозабезпечення, авіа- і аеродроми, продукто- і нафтопроводи, водо-, енерго- і тепlopостачання, каналізація, очищення стічних вод, сукупність систем, забезпечує життєдіяльність населення і створює економічні умови для розвитку виробництва
Соціальна сфера	Охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, фізкультура, культура і мистецтво, найважливіші об'єкти управління органів влади для забезпечення здоров'я населення та всебічного розвитку людських ресурсів
Виробнича сфера	Основні галузі матеріального виробництва, що забезпечують зайнятість населення, розвиток продуктивних сил і виробництво продуктів споживання, засобів виробництва
Громадські організації	Політичні партії, релігійні організації, ЗМІ, асоціації та спілки, некомерційні організації, що є невід'ємною частиною соціальної системи демократичного суспільства для захисту прав особистості, інтересів соціальних груп

Джерело: розроблено автором

Глобальною метою соціально-економічного розвитку регіону є забезпечення повного матеріального добробуту і всебічного розвитку особистості населення регіону, яка визначає стратегічні цілі та критерії по виділеним системам управління регіону. Проблеми, пов'язані з формуванням стійкого розвитку регіону,

соціальні аспекти, є одними з ключових у системі державної регіональної політики. Стратегічні соціальні цілі розвитку державної регіональної політики необхідно розглянути з урахуванням проблем:

- розвитку інфраструктури регіонів;
- поліпшення якості життя населення;
- пріоритету природоохоронних заходів у політиці і національних програмах;
- зменшення обсягів втрат екологічних ресурсів;
- підвищення грамотності і зайнятості населення.

Середовищем регіонального розвитку в системі державної регіональної політики є складною соціоприродною системою, що включає в себе сукупність взаємопов'язаних природних і соціальних компонентів. Соціоприродна система є синергетичною системою, тому має мету свого існування і здатна до самоорганізації, що виявляється в концептуально оформленій траєкторії її розвитку.

Концепція соціально-орієнтованого регіонального управління повинна враховувати прояв ментальності населення в екологічній, соціальній та економічній підсистемах його діяльності з урахуванням особливостей, які обов'язково висувають множинні об'єкти управління.

Взаємозв'язок екологічної, соціальної та економічних підсистем як форм господарської діяльності регіону складна. При такому підході екологічна підсистема – це сфера діяльності з конструювання середовища проживання. Економічна підсистема – це конструювання відносин щодо забезпечення збереження наявного територіального простору. Соціальна підсистема – це формування ціннісних орієнтирів і пріоритетів розвитку. Визначальною категорією в економічній підсистемі є регіон як комплексна система. Отже, саме суб'єкт господарювання визначає характер відносин, які виникають при взаємодії сукупності суб'єктів. Концепція орієнтує на комплексне вивчення, а також ідентифікацію факторів, що відображають специфічні риси господарювання різних просторових утворень.

Формування дієвих еколого-економічних механізмів та підтримка зусиль, спрямованих на поліпшення стану навколишнього середовища, – це попередня умова досягнення

цілей сталого розвитку регіону, включаючи безпеку та удосконалення соціальних стандартів. Однак, уже сьогодні регіональні екосистеми відчувають істотний вплив факторів обмеженого характеру, які є загрозами ефективного вирішення завдань сталого соціально-економічного розвитку.

Дуже часто екологічні та соціально-економічні проблеми, пов'язані з залученням природних ресурсів, виступають «каталізатором» екологічних конфліктів. Тому стратегічною метою регіональних органів влади має стати консолідований підхід до запобігання і вирішення економіко-екологічних і соціальних конфліктів, спрямований на збереження прийняттого еколого-економічного балансу і забезпечення сталого розвитку. Концепція взаємозв'язку природного середовища і суспільства базується на об'єднанні соціальної, економічної та суспільної сфер діяльності. Суспільні відносини, що склалися в соціально-економічній системі, формують механізм природокористування та сприяють узгодженості ресурсних режимів (як на національному, так і міжнародному рівнях) із тактичними завданнями і стратегічними цілями сталого розвитку.

Управління регіональним розвитком у системі державної регіональної політики на різних рівнях становить прерогативу функціонального управління регіоном. Вона дозволяє розглянути склад підсистем регіону на основі теорії організації, може служити основою для системного аналізу регіону в залежності від масштабу управління, виробничого потенціалу, складу населення і ринкової інфраструктури. Основою регіонального планування служить обґрунтоване формування цілей і критеріїв. Стратегія розвитку регіону повинна базуватися на теорії програмно-цільового управління і передбачати постановку стратегічних і тактичних цілей, а також критеріїв їх досягнення – кількісних показників, що визначають міру або склад оцінки досягнення мети в порівнянні з іншими можливими варіантами розвитку регіону.

Критерій досягнення мети – кількісний показник ефективності, що визначає міру або ступінь оцінки досягнення мети в порівнянні з альтернативами. Критерій завжди має кількісну оцінку і спрямований в залежності від показника на мінімізацію або максимізацію стану системи. Наприклад, мінімум

витрат на виробництво продукції, максимум валового прибутку, мінімальна плінність робочих кадрів, максимальне вироблення.

Класифікація цілей – складне завдання, оскільки має якісну форму вимірювання. Практичне значення має декомпозиція цілей управління регіоном за рівнями управління. У якості глобальної мети першого рівня можна прийняти таку мету, як повний матеріальний добробут і всебічний розвиток особистості людей, які населяють регіон. Глобальна мета поділяється на шість основних стратегічних цілей другого рівня в залежності від сфер діяльності.

1. Містобудівна ціль. Комплексний розвиток інфраструктури регіону на основі раціонального використання потенціалу території: природних ресурсів, сучасної архітектури, будівництва, комунікацій, комунального господарства і дотримання екологічних стандартів.

2. Виробнича ціль. Задоволення потреб національної економіки в продукції підприємств із високою якістю при збалансованих витратах і дотриманні заданих пропорцій у розвитку галузей матеріального виробництва.

3. Агропромислова ціль. Задоволення потреб населення в сільськогосподарських продуктах високої якості за доступною ціною і забезпечення пропорцій розвитку галузей агропромислового комплексу регіону.

4. Соціальна ціль. Забезпечення всебічного розвитку особистості на основі освіти, культури і науки, здорового способу життя населення, турбота про рівень життя, умови праці та сім'ї, впровадження принципів соціальної справедливості і демократизації суспільства.

5. Економічна ціль. Дотримання пропорцій планомірного розвитку регіону на основі максимізації доходів бюджету, зростання чистого прибутку підприємств, ефективного використання муніципального майна, припливу інвестицій, розвитку ринкових інститутів і малого підприємництва в регіоні.

6. Управлінська ціль. Розвиток громадського самоврядування, дотримання законності та правопорядку, ефективну взаємодію всіх гілок державної влади в умовах демократизації суспільства.

Класифікація цілей дозволяє виділити групи

структуруючих чинників і визначити глобальні цілі для регіону і диференціювати їх по підсистемах регіону і соціальним групам (рис. 2).

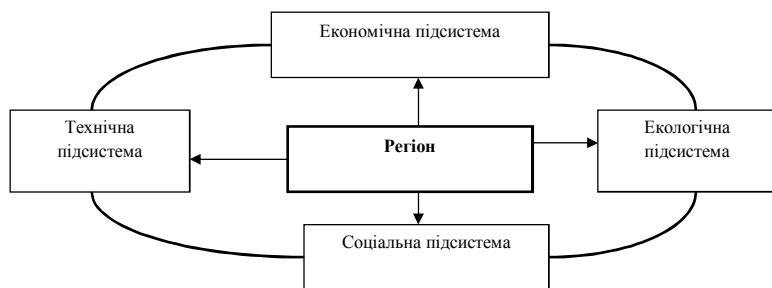

Рис. 2 – Регіон як сукупність підсистем

Джерело: розроблено автором

Виявлення і ранжування стратегічних цілей соціально-економічного розвитку є складною науковою задачею. На першому етапі її рішення визначається перелік глобальних проблем, розбитих на шість макропідсистем регіону, всередині яких виділені локальні проблеми. На другому етапі проводиться експертна оцінка глобальних проблем і локальних проблем регіону із залученням висококваліфікованих експертів: керівників департаментів адміністрації, депутатів законодавчих органів, керівників муніципальних підприємств і організацій, вчених-консультантів.

Необхідно прагнути до найбільш ефективного використання наявних у розпорядженні регіону ресурсів для адекватної адаптації до змін. Щоб цього досягти, управління повинне бути орієнтоване на підтримку системної рівноваги, тобто ефективно розподіляти наявні фінансові ресурси за окремими напрямками виробничо-господарської і соціальної діяльності. У цілому, найважливішою властивістю соціально-економічної системи є підтримка рівноваги між технічною, економічною, соціальною та екологічною підсистемами регіонального розвитку.

Соціальна підсистема регіонального розвитку є об'єктом управління, отже, її необхідно розглядати як самостійну систему з властивими їй зв'язками і закономірностями. Тому при розробці

планів в обов'язковому порядку повинні бути враховані показники, що характеризують стан соціальної підсистеми регіону. Відповідно до практики управління на певних етапах розвитку соціальні параметри можуть грати пріоритетну роль. Впровадження концепції збалансованого розвитку регіону є найважливішим завданням, як теоретиків, так і практиків. Концепція соціально-стійкого розвитку регіону представлена на рис. 3.

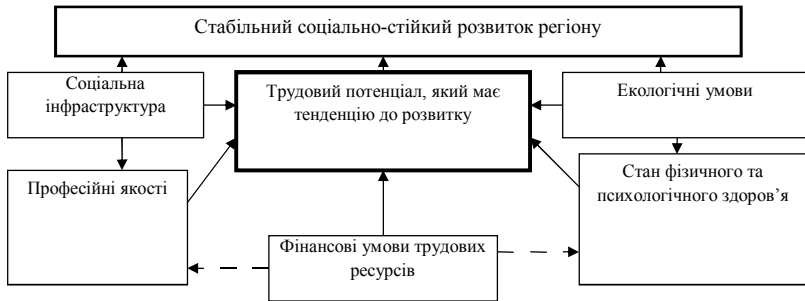

Рис. 3 – Концепція соціально-стійкого розвитку регіону

Джерело: розроблено автором

Ґрунтується ця концепція на тому, що розвиток регіону залежить від технологічних, природно-кліматичних умов і робочої сили – населення регіону. Вплив населення на кліматичні умови неможливий, зважаючи на це, максимум уваги необхідно приділити технологічно та екологічно безпечному існуванню і розвитку населення регіону. Існує реальна необхідність охорони природного середовища, яка забезпечує населення регіону: умовами існування, ресурсною базою, конкурентними перевагами і т.д. Важливою складовою розвитку регіону є наявність і постійний розвиток трудового потенціалу – джерела створення додаткового продукту. У зв'язку з цим регіону необхідні соціальні, екологічні та економічні умови розвитку трудового потенціалу. Одним із джерел розвитку трудового потенціалу є його знання, кваліфікація, фізичні здібності. Їх забезпечення та розвиток забезпечується соціальною інфраструктурою – школами, технічними і вищими навчальними закладами, лікарнями, об'єктами культури і спорту і т.д., однак,

розвиток трудового потенціалу тільки за рахунок об'єктів соціальної інфраструктури є малоефективним. Синергетичний ефект можливий від комплексної взаємодії та розвитку соціальної та екологічної діяльності в регіоні, збалансованого плану розвитку. Можливість ефективного впровадження цієї концепції багато в чому залежить від здатності її сприйняття більшістю населення регіону, їх етичних принципів і особливостей національних культур. Моральне ставлення населення до всього в регіоні і до власної діяльності здатне підтримувати стійку рівновагу систем і не виходити при цьому за межі катастрофічних трансформацій.

У країнах Європи можна виділити різні інструменти, спрямовані на заохочення регіонального розвитку. Основним інструментом регіональної політики майже завжди є програма інвестицій або розвитку – багаторічна програма, розроблена відповідно до логіки стратегічного планування. Її можна розуміти як своєрідну угоду між різними державними органами, які беруть участь у спільному фінансуванні і кожен із котрих погоджується зробити певний внесок у реалізацію програм регіонального розвитку різних типів. На більш загальному рівні варто відзначити, що в багатьох країнах потреба в оптимізації та належному використанні державних інвестицій зумовлює необхідність поліпшення координації і синергії між інвестиціями, що здійснюються за рахунок різних джерел фінансування всіма учасниками процесу розвитку – державою, регіональною та місцевою владою на певній території. Це можна вважати певною формою планування або координації регіонального розвитку. У більшості країн обсяги фінансової допомоги за загальнонаціональними програмами часто залежать від гостроти певних проблем (економічних, соціальних, територіальних) у деяких регіонах порівняно з рештою територій держави. У деяких країнах ухвалюються спеціальні програми, спрямовані на підтримку конкретних регіонів («спеціальні територіальні програми») (Ткачук, 2012).

Важливе значення для сталого розвитку регіонів має реалізація різноманітних міжнародних проєктів, спрямованих на сталий розвиток. Найбільш масштабним для України є Проєкт Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий

розвиток, орієнтований на громаду».

ПРООН є глобальною установою Організації Об'єднаних Націй у галузі розвитку, яка підтримує стратегічні ініціативи з розбудови спроможності, спрямовані на сталий людський розвиток та зростання, користь від якого отримують усі. Шляхом налагодження партнерства з національними, регіональними та місцевими органами влади, громадянським суспільством та приватним сектором ПРООН надає підтримку Україні у її зусиллях із викорінення бідності, підвищення потенціалу населення, забезпечення рівного доступу до результатів розвитку, збереження навколишнього середовища та сприяння демократичному врядуванню. Основна мета ПРООН – підтримати Україну на шляху сталого людського розвитку, спрямованого на досягнення заможної, демократичної та сильної держави, в якій ніхто не залишається осторонь і враховується думка кожного і кожної. Ми керуємося Цілями розвитку тисячоліття та Конвенціями ООН, до яких приєдналася Україна (Місцевий, 2016).

Спільний Проект Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» співпрацює з громадами в усіх регіонах України для підтримки сталого розвитку сільських територій шляхом упровадження ініціатив із самоуповноваження та відродження громад для реального покращення рівня їхнього життя на місцевому рівні. Крім того, Проект підтримує співпрацю громад з обласними, районними та місцевими органами влади за допомогою розвитку та реалізації багатостороннього партнерства між громадами та місцевою владою, приватним сектором та міжнародними донорськими організаціями, внаслідок якого ми разом створюємо відчутне покращення якості життя на селі (Проект, 2016).

Багаторівневе партнерство побудоване за участю обраних районів; сільські або міські ради та місцеві громади формують функціональну сферу дії Проекту. Їх вибір здійснюється за допомогою відкритого конкурсу на основі критеріїв оцінки соціально-економічних труднощів, особливо у сфері охорони здоров'я, освіти, водопостачання, енергопостачання та екологічної ситуації. Через процес відбору Проект МРГ залучає найбільш незахищені сфери (населення, райони).

Діяльність МРГ на місцевому рівні здійснюється в рамках партнерства з учасниками Проекту, яке засновується на готовності і зацікавленості партнерів (громади, сільських, міських рад, районних органів влади, обласних органів влади, наукових кіл, асоціацій органів місцевого самоврядування, приватного сектору) у співфінансуванні і спільному прийнятті рішень (Програма, 2016).

Позитивними аспектами функціонування Проекту є такі: поглиблення взаємозв'язків між суб'єктами регіонального розвитку, розвиток потенціалів регіонів, децентралізація управління, широке залучення до співпраці приватних осіб, удосконалення інституціональних основ управління, посилення організованості регіональних утворень, розбудова соціально-економічної інфраструктури, реалізація мікро-проектів, спрямованих на підвищення добробуту суб'єктів регіонального розвитку, забезпечення енергозбереження в регіонах, підвищення освітнього рівня, формування економіки знань, забезпечення гнучкості та готовності до змін.

Варто розглянути також негативні аспекти функціонування даного Проекту: низький рівень активності регіональних суб'єктів, недостатнє володіння інформацією, небажання спільної праці, втрата інтересу до роботи після закінчення проекту, небажання фінансової участі (відсутність власних фінансів), відсутність міжрегіональної співпраці.

Успішне планування регіонального розвитку в значній мірі пов'язано з урахуванням зовнішніх чинників, що впливають на функціонування регіону. До групи зовнішніх чинників, що впливають на розвиток регіону, можна віднести чинники, що диференціюються за характером походження: макроекономічні; мезоекономічні (пов'язані з діяльністю галузей, ринків); мікроекономічні (визначені поведінкою окремих організацій).

Друга група чинників – за способом впливу на регіон: мережеві (впливають на регіон через партнерські зв'язки різноманітного характеру з точно відомими адресатами); соціальні («проникаючі» в регіон через психологічні особливості індивідуальної та групової поведінки і інтереси, з одного боку, а з іншого – пов'язаних із регіоном груп – акціонерів, керівників банків, представників муніципальних органів – усіх зацікавлених

у сталому розвитку регіону суб'єктів); середовищні (визначаються соціально-економічним становищем у країні, діють не вибірково і не мають конкретних і постійних адресатів).

Галузева структура регіону є основним чинником, що робить істотний вплив на всі сторони життєдіяльності регіону, а, отже, і на формування його концепції соціально-економічного розвитку. Безумовно, галузева приналежність відіграє важливу роль у відбитті багатьох параметрів життєдіяльності підприємства, але в той же час необхідно визнати, що в питаннях соціальної діяльності підприємства і її оцінки з боку суспільства галузева приналежність не є настільки домінуючою. Суспільство схильне зіставляти підприємства не за галузевою ознакою, а перш за все з соціальних параметрах – таким, як ступінь соціального захисту працівників, рівень організації та оплати праці, умови праці, наявність об'єктів соціальної інфраструктури, загроза екологічної ситуації і т.д.

Таким чином, при реалізації концепції регіонального розвитку повинна забезпечуватися єдність системи планування і співвіднесеність планів один з одним, які, у свою чергу, повинні бути основаними на єдиних принципах та методах планування, а також єдиній інформаційній базі; у неї, зокрема, повинні входити концепція соціально-економічного розвитку країни, пріоритетні напрямки соціально-економічного розвитку окремих галузей і регіонів.

5.2. Регіональна продовольча безпека в контексті сталого розвитку (Н.В.Волченко, м. Суми).

На Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.) дійшли до висновку, що сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби (ООН, офіційний сайт). Звертаючись до основних принципів, які виклав у своїй ієрархії потреб А. Маслоу, можна констатувати, що перш, ніж людина матиме змогу виконувати інші завдання та переслідувати інші цілі, їй необхідно задовольнити свої базові потреби, серед яких – потреба у їжі. До того ж, зважаючи на дослідження в галузі

медицини і встановлення раціональних норм харчування, необхідно говорити не лише про забезпечення достатньою кількістю продукції, але і про забезпечення відповідного співвідношення конкретних продуктів, за вмістом у них тих чи інших поживних речовин. Забезпечення достатньої кількості продукції визначається детермінантами фізичної доступності, а дотримання раціональних норм споживання можливе лише за умови економічної доступності продовольства, що формується виходячи із індексу внутрішніх цін на продовольство. Тобто, можна констатувати той факт, що забезпечення сталого розвитку суспільства не можливе без дотримання продовольчої безпеки держави.

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року відзначає особливу роль аграрного сектору в соціально-економічному житті країни, що обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагомє місце на міжнародному продовольчому ринку (Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року). Поряд із цим не можна ігнорувати важливість аграрного сектору економіки країни для забезпечення продовольчої безпеки, адже, саме продовольча безпека сформує достатню базу для розвитку суспільства, яке навзаєм прикладе максимум зусиль для розвитку сільськогосподарського виробництва. Доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя повинен бути забезпечений як на рівні окремих індивідів, так і регіонів чи держави в цілому.

Результати досліджень з питання проблеми продовольчої безпеки представлені у працях багатьох економістів, зокрема Ю. Д. Білика, О. Г. Білоруса, Б. М. Данилишина, В. Д. Малигіної, Р. П. Мудрака, Я. Ю. Орленко, О. С. Резнікової, П. Т. Саблука, Р. І. Тринька, І. В. Федулової, О. М. Шпичака та інших авторів. Проте, науковці здебільшого розглядають його у розрізі держави в цілому, визначають основні складові та критерії. При цьому, конкретні заходи по досягненню оптимального значення критеріїв продовольчої безпеки здійснюються на рівні кожного

регіону, тому регіональний аспект проблеми продовольчої безпеки потребує додаткового вивчення.

Сільськогосподарський комплекс Сумської області відноситься до провідних галузей економіки регіону, що має значний вплив на рівень та якість життя населення, стабільну роботу галузей. Аграрна галузь регіону демонструє стабільний розвиток. Проте, Сумська область потрапляє в один тип із Дніпропетровською, Запорізькою та Полтавською областями як така, що має середній загальний індекс людського розвитку, посилений переважно матеріальним добробутом і ринком праці та погіршений соціальними умовами, демографією і в деяких випадках станом доквілля. За типологією регіонів, що була підготовлена в рамках проекту ЄС «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні», визначено 5 груп регіонів (типів), що мають спільні риси, але при цьому достатньо відрізняються від інших типів. Сумщину разом із Вінницькою, Кіровоградською, Херсонською та Чернігівською областями віднесено до п'ятого типу – це регіони з низьким рівнем розвитку, уповільненням розвитку та з найсерйознішими проблемами розвитку (Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 р.). Відповідно, в області спостерігається низький рівень валового регіонального продукту на 1 особу, низький наявний дохід у розрахунку на 1 особу. Саме ці показники можуть негативно впливати на такий важливий індикатор продовольчої безпеки як доступність. Очевидно, що дане питання потребує ґрунтовного дослідження та пропозиції конкретних рекомендацій.

У проекті закону України «Про продовольчу безпеку» надається визначення продовольчої безпеки із зазначенням поняття «держава», тобто мова іде про соціально-економічний та екологічний стан у державі, при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості (Про продовольчу безпеку України, проект Закону України). При цьому у визначенні критеріїв продовольчої безпеки зазначається граничне значення індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація як у країні, так і в регіоні вважається небезпечною. Відповідно, досягнення оптимальних значень індикаторів

продовольчої безпеки, буде забезпечуватися безпосередньо на рівні регіонів.

Проект Закону України «Про продовольчу безпеку» відокремлює поняття фізичної та економічної доступності життєво важливих продуктів харчування. Поряд із цим, соціальна доступність у проекті закону окремо не фіксується. Фізична доступність життєво важливих продуктів харчування – це безперерйне надходження до споживача життєво важливих продуктів харчування в обсягах і асортименті, які відповідають науково обґрунтованим наборам продуктів харчування і платоспроможному попиту. Економічна доступність життєво важливих продуктів харчування – можливість отримання всіма верствами населення якісних життєво важливих продуктів харчування у відповідності з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування (Про продовольчу безпеку України, проект Закону України). Очевидним є той факт, що забезпечення саме якісними продуктами харчування на пряму залежатиме від платоспроможності.

Під життєво необхідними продовольчими товарами розуміють такі, без яких населення існувати не може, зокрема, які:

- 1) компенсують витрати енергії організму людини в процесі її життєдіяльності;
- 2) сприяють природному відтворенню і активному довголіттю населення;
- 3) дають можливість забезпечити фізіологічно гармонійний розвиток дітей;
- 4) сприяють профілактиці й лікуванню різних захворювань (Федулова, 2014, с. 41).

Відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки, що розраховується компанією DuPont разом із міжнародними експертами, у 2014 р. Україна посіла 52-е місце із 109-ти аналізованих країн. Як визначальні критерії продовольчої безпеки, експерти даної групи виділяють саме економічну та фізичну доступність у поєднанні із якістю харчування.

Експерти визначили основні категорії, що впливають на погіршення чи покращення іміджу країни по тих, чи інших критеріях. До негативних показників, що погіршують економічну

доступність продовольства відносять: значний відсоток витрат на продовольство від середнього доходу родини (38,9%, при середньому показнику – 34,5%), обмежені розміри доступного для сільськогосподарських підприємств кредитування (табл. 1). При цьому, загальне 50-те місце в рейтингу за критерієм економічної доступності країна має завдяки тому, що порівняно незначна частка населення живе за межею бідності (0,08%), наявні достатньо низькі ввізні мита на сільськогосподарську продукцію, а також програми продовольчої безпеки.

На фізичну доступність продовольства впливає високий рівень продовольчих запасів в Україні, який являє собою комплексний показник, що вимірює доступність продовольства за рахунок його поставок у ккал на душу населення в день і рівень продовольчої допомоги (Насіннева асоціація України, 2014). Найбільш негативні значення показників, що впливають на фізичну доступність продовольства, зафіксовані по мінливості цін на сільськогосподарську продукцію, ризикам політичної нестабільності, кількості витрат на наукові дослідження, показниках сільськогосподарської інфраструктури та корупційних ризиках.

Таблиця 1

Деякі показники доступності продовольства відповідно до даних, за якими розраховувався глобальний індекс продовольчої безпеки України за 2012-2014 рр. (The State of Food Insecurity in the World, 2014).

№	Показники доступності продовольства	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Абсолютне відхилення 2014 р. до 2012 р.
1	Частка витрат на харчові продукти у загальному обсязі витрат домогосподарств, %	55,7	55,7	38,9	-16,8
2	Частка населення, що знаходиться за межею бідності, %	0,2	0,1	0,1	-0,1
3	ВВП на душу населення, дол. США/особу	7210	7400	7400	190
4	Імпортні тарифи на сільськогосподарську продукцію, %	9,8	9,5	9,5	-0,3

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

5	Середні продовольчі запаси, ккал на одну особу/день	3224	3198	3198	-26
6	Нестабільність сільськогосподарського виробництва, стандартне відхилення	0,08	0,08	0,19	0,11
7	Ризик політичної нестабільності (ранжування від 0 до 100, де 100 балам відповідає максимальний ризик)	55	60	75	20
8	Корупція (ранжування від 0 до 4, де 4 – це найбільший ризик)	4	4	4	-

Джерело: розраховано автором за даними (The State of Food Insecurity in the World, 2014)

Отже, можна констатувати той факт, що здебільшого чинники суб'єктивного характеру погіршують загальні показники доступності продовольства для населення України. Здебільшого індикатори, що свідчать про доступність продовольства в Україні, погіршили свої значення, що пояснюється кризовим станом економіки та загальною ситуацією в країні.

Визначення продовольчої безпеки окремих регіонів як правило базується на класичному визначенні поняття «продовольча безпека». Зокрема, Е. А. Кіреєва визначає продовольчу безпеку регіону як стан регіону, за якого продовольчі ресурси використовуються так, щоб забезпечити всі категорії населення продуктами харчування на всій його території на рівні не нижчому мінімального споживчого кошика, для забезпечення активного й здорового способу життя, не залежно від впливу внутрішніх, зовнішніх та світових факторів (Кіреєва, 2014). Загальновизнаним можна вважати поняття продовольчої безпеки запропоноване Всесвітнім продовольчим самітом у 1996 р., що трактує продовольчу безпеку одночасно на всіх рівнях її забезпечення. Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя (Trade Reforms and Food Security, 2003,

р. 28). Це визначення було уточнено у 2001 р. зазначенням необхідності, крім фізичного та економічного доступу, ще і соціального.

Важливим є сформулювати систему продовольчого забезпечення регіону, що, на думку Романюк І. М., залежить від рівня виробництва агропродовольчої продукції, рівня формування регіонального продовольчого ринку, платоспроможного попиту населення в регіоні та об'єктивно пов'язана з загальнодержавними економічними реформами, а також із реальною економічною ситуацією в регіоні (Романюк, 2008, с. 24). Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки не передбачають окремої схеми для регіонів. В. П. Битов зазначає, що такі методики не враховують регіональних проявів продовольчої безпеки. Рівень забезпеченості окремими видами продукції, виробленої в різних областях України може відрізнятись в сотні разів (Битов, 2013, с. 3).

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця (рис.1).

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою має назву індикатору достатності споживання окремого продукту. Раціональна норма споживання окремого продукту погоджується із Міністерством охорони здоров'я (Деякі питання продовольчої безпеки, Постанова Кабінету Міністрів). Нами простежено зміну даного показника у Сумській області за останні п'ять років (з 2009 по 2013 р.). Оптимальним вважається значення індикатору, що дорівнює одиниці, тобто фактично відбувається споживання продуктів у межах раціональної норми. При цьому, значне перевищення кількості споживання продуктів харчування понад раціональну норму є свідченням незбалансованості харчування і свідчитиме про незадовільний стан продовольчої безпеки.

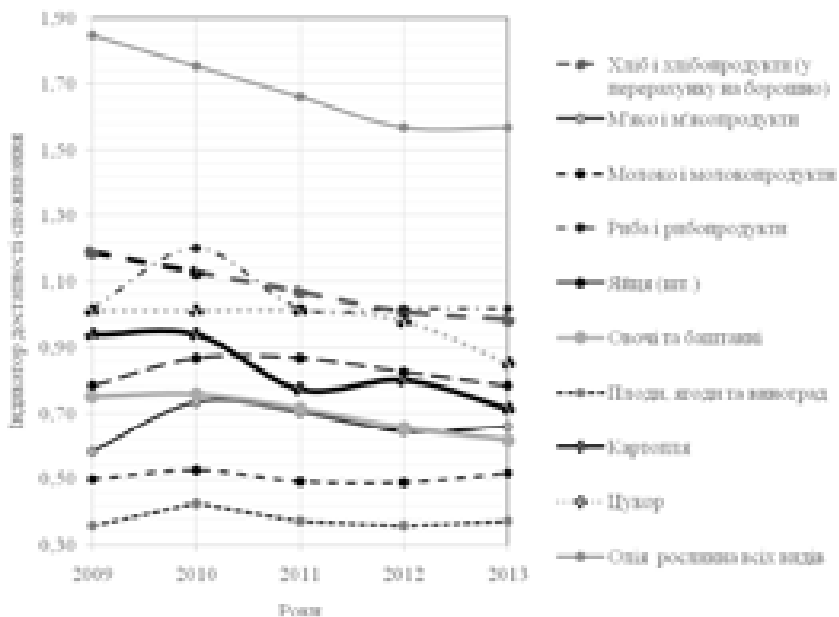

Рис. 1 – Індикатор достатності споживання основних продуктів харчування у Сумській області за 2009-2013 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Сумській області

Серед десяти основних груп продовольства найбільш оптимальним є значення індикаторів достатності споживання за такими позиціями як: хліб і хлібопродукти, риба і рибні продукти, картопля і цукор. Найбільше наближення до одиниці свідчить про раціональне споживання даних продуктів, хоча за останніми двома позиціями спостерігається тенденція до зменшення обсягів споживання. Зокрема, споживання картоплі зменшилося на 23,7 п.п., а цукру – на 15,6 п.п. Найбільше перевищення раціональних норм споживання спостерігається рослинної олії. Значення індикатору достатності коливається від 1,85 до 1,57 із чіткою тенденцією до зменшення. Особливо негативними є показники таких важливих для повноцінного харчування людини продуктів як молочні та м'ясні – 0,52 та 0,66 відповідно. Споживання даних груп коливається близько половини раціональної норми,

компенсуючися при цьому, як видно із отриманих результатів, рослинними продуктами. Пояснення даних тенденцій знаходиться у площині економічного доступу до продовольства, тобто загальних доходів населення та сукупних споживчих витрат.

Економічна доступність розраховується як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Слід зазначити, що дані Державної служби статистики України та дані ООН, які використовувалися для розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки різняться, проте загальні висновки відрізняються не значно. За даними Державної служби статистики у 2013 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3814 грн. на місяць, що на 6,2% більше проти попереднього року. Дані по Сумській області представлені на рис. 2.

У середньому сукупні витрати за місяць у розрахунку на одне домогосподарство по Сумській області менші за середній показник по Україні на 640,7 грн., що відповідно становить 3173,3 грн. В цілому спостерігається тенденція до зростання. Порівняно із попереднім роком вони збільшилися на 10%, а за останні п'ять років – на 42%. При цьому, важливим є показник питомої ваги витрат на продукти харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств. Динаміка даного показника в цілому позитивна. Так по Україні спостерігається його порівняно стабільне значення на позначці у 50%. Так, у 2013 р. порівняно із попереднім він незначно скоротився на 0,19 п.п.

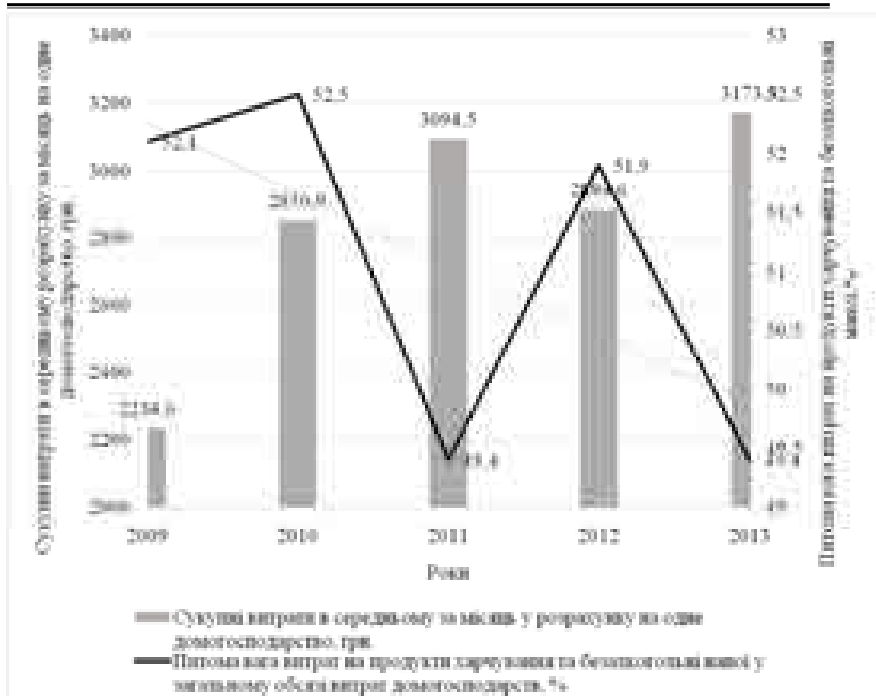

Рис. 2 – Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство та питома вага витрат на харчові продукти в них в Сумській області за період з 2009 по 2013 р.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Сумській області

На Сумщині в середньому 49,4% становить питома вага витрат на продукти харчування у загальному обсязі сукупних витрат. За останні п'ять років відбувається незначне зменшення даного показника (на 5,1 п.п), що свідчить про позитивну динаміку. Зрозуміло, що реалії сьогодення, пов'язані із анексією Криму та військовими діями на сході України, об'єктивно негативно впливають на загальний стан економіки держави, що в кінцевому результаті нівелює дану позитивну тенденцію.

Останній із наявних звітів про стан продовольчої безпеки держави свідчить про те, що у загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25% (465 грн. на домогосподарство),

молоко і молочні продукти – 14% (258 грн.), хліб і хлібопродукти – 13% (245 гривень). Дана структура спричиняє в кінцевому результаті структуру добового раціону людини. Це підтверджує висновок про те, що основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%). При цьому, порівняно з попередніми роками кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 4,6% (Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році).

Виходячи із результатів проведених досліджень, можна зробити висновки, що у визначенні критеріїв продовольчої безпеки важливим є граничне значення індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація як у країні, так і в регіоні вважається небезпечною. Досягнення оптимальних значень індикаторів продовольчої безпеки повинно забезпечуватися на рівні регіонів. Забезпечення достатньої кількості продукції визначається детермінантами фізичної доступності, а дотримання раціональних норми споживання можливе лише за умови економічної доступності продовольства. Ключову роль у формуванні продовольчої безпеки держави відіграють класичні загальноекономічні фактори. Зважаючи на поточний стан продовольчої безпеки України, можна зробити висновок, що формування її на достатньому рівні можливе переважно за рахунок підвищення ефективності економіки. Зрозуміло, що реалії сьогодення, пов'язані із анексією Криму та військовими діями на сході України, об'єктивно негативно впливатимуть на стан продовольчої безпеки держави в цілому, тому на перший план виходять регіональні показники.

5.3. Капіталізація активів як передумова сталого розвитку території (О.Ю. Березіна, м.Черкаси).

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» визначено в низці першочергових реалізацію децентралізації та реформи державного управління. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування (Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»).

Децентралізація дозволить ефективно використовувати управлінський та ресурсний потенціал території (регіонів та менших за розміром локацій (міст, об'єднань територіальних громад, сіл, селищ)) для реалізації стратегії сталого розвитку України та підвищення якості життя, спрямування трансформаційних процесів, що протікають в регіонах, за єдиним вектором розвитку. В контексті зміни державної регіональної політики, що полягає в зміщенні акцентів із забезпечення пропорційного розвитку регіонів на переважне фінансування стійких, інноваційно-активних територій, що можуть стати локомотивами зростання і виведення економіки всієї країни з кризи, життєво важливим для кожного регіону є підтримка сталості соціально-економічного розвитку. Це означає активізацію традиційних і пошук нових факторів забезпечення стабільної присутності регіону у висококонкурентному ринковому середовищі.

Сформована ситуація в дослідженні проблематики сталого розвитку регіонів характеризується наявністю різноаспектних підходів до вибору критеріїв сталості: від пріоритету екологічної складової, визначення факторів стійкого функціонування економічної системи регіону, виявлення відцентрових і доцентрових векторів територіальної організації до визнання важливості відтворювального підходу, що забезпечує реалізацію принципу системності у вивченні шляхів вирішення даного питання. При цьому загальним для всіх підходів є те, що до основних принципів формування і реалізації концепції сталого

розвитку регіону відносяться: фокусування на найбільш істотних викликах і проблемах в соціально-економічній сфері; адекватність діяльності організаційно-виробничих та інфраструктурних одиниць бізнес-процесам (у тому числі інноваційної спрямованості); активізація інвестиційної діяльності; інтеграція регіону в національний і світовий економічний простір; забезпечення збалансованості розвитку системоутворюючих елементів регіонального господарства.

Розвиток території безумовно залежить від активів, якими вона володіє і може розпоряджатися, а також від ефективності їх використання, що зазвичай відображається в загальному доході, який отриманий внаслідок цього процесу. Активи території (муніципалітету (територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах) визначаються через право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження.

Сталий розвиток території можливий лише за рахунок комплексного і ефективного використання її внутрішнього потенціалу. Підвищення ефективності території, в свою чергу, передбачає капіталізацію територіальних активів, підвищення інвестиційної привабливості території шляхом створення цілісних майнових комплексів, збільшення доданої вартості, створеної на засадах поглибленої переробки місцевих ресурсів, вибудовування цілісних ланцюжків створення вартості і включення локальних виробництв у зовнішні ланцюжки. Натомість, значна частина природно-ресурсного, соціально-культурного потенціалу територій не використовується. Необхідне створення реальних умов для залучення територіальних ресурсів і активів у господарський оборот і формування інвестиційно привабливих майнових комплексів, що створюють унікальний образ території, і є об'єктами залучення зовнішнього капіталу.

У науковий обіг термін «капіталізація» введений К.Марксом (Маркс К., 1951) як процес підпорядкування капіталом усіх умов суспільного виробництва. Якщо згадати, що під капіталом розуміємо вартість, що приносить нову вартість або додатковий дохід, то, відповідно, процес перетворення усіх ресурсів виробництва у вартість, яка приносить додаткову вартість, і є процесом капіталізації у найглибшому і найширшому значенні слова.

Сучасна економічна література дає різні визначення капіталізації, проте основні теоретичні засади сформовані науковцями Інституту прогнозування й економіки України, зокрема, варто виділити дослідження В. М. Гейця, А. А. Гриценка та ін. В фундаментальному дослідженні «Капіталізація економіки України» (Капіталізація економіки України, 2007) науковці визначають капіталізацію як «багатоаспектний і багаторівневий процес, який має своєю сутністю перетворення вартості в джерело створення додаткової вартості та виражається в багатоманітних формах залежно від сфер та рівнів функціонування економіки». Підхід цих науковців до процесу капіталізації полягає у всеохоплюючому розумінні змістовної сутності цього поняття залежно від рівня та сфери, в якому він реалізується. Різноманітні форми прояву капіталізації на рівні суб'єкта господарювання, на регіональному та національному рівнях обумовлюють необхідність використання різних визначень та оперування різними характеристиками цього поняття.

Різним аспектам капіталізації присвячені дослідження науковців Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Так, науковцями Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України під керівництвом М.А.Хвесика (Хвесик М.А., 2013) підготовлена фундаментальна праця з проблем капіталізації природних ресурсів. Різні аспекти капіталізації природних ресурсів досліджені також у роботах І.К. Бистрякова (Бистряков І.К., 2013), Д.В. Клинового (Клиновий Д.В., 2012) та ін. Проблемам капіталізації в промисловості присвячені роботи О. І. Амоші та В.П. Антонюка (Сталий розвиток промислового регіону, 2012),

І. П. Булесва та Н.С. Брюховецької (Капіталізація підприємств, 2011), О. Ф. Новікової (Сталий розвиток промислового регіону, 2012) та ін. Але проблеми капіталізації активів території для забезпечення їх сталого розвитку потребують подальшого наукового дослідження та методологічного обґрунтування.

У сучасних умовах із практичної точки зору поняття капіталізації активів території набуває виняткового значення, водночас теоретичного підґрунтя для забезпечення протікання цього процесу недостатньо. В бізнесових колах капіталізацію розглядають у комерційному аспекті та розуміють її як основну фінансову характеристику підприємства.

Капіталізація на макрорівні визначається як специфічний інтегральний показник, що дає змогу оцінити рівень інвестиційної привабливості території, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що на ній розташовані (Бегма Ю.С., 2010). При визначенні показника капіталізації варто враховувати як внутрішні, так і зовнішні характеристики середовища господарювання.

Як свідчить проведений аналіз законодавчої бази, в нормативних актах капіталізація визначається з позицій вартості. На законодавчому рівні визначення капіталізації різняться залежно від сфер економічної діяльності, до яких воно застосовується. Так у Законі України «Про оцінку земель» (ст. 1) зазначено, що «...капіталізація – це визначення вартості об'єкта оцінки на підставі чистого операційного або рентного доходу від його використання» (Закон України «Про оцінку земель»). У Національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» визначено: «капіталізація – визначення вартості об'єкта оцінки на підставі очікуваного доходу від його використання. Капіталізація може здійснюватися із застосуванням ставки капіталізації (пряма капіталізація) або ставки дисконту (непряма капіталізація чи дисконтування)» (Національний стандарт № 1).

У рішенні Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1688 від 22.11.2012 «Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж» визначено поняття ринкової капіталізації: «ринкова капіталізація – це вартість компанії (компаній), що визначається фондовою біржею на підставі курсу

акцій компанії (компаній) на момент обчислення, що знаходяться в лістингу фондової біржі» (Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1688, 2012).

Поняття «капіталізація» економіки має досить широке тлумачення у наукових дослідженнях. Серед них, зокрема, є й такі, що акцентують увагу на інноваційній сутності даного процесу. Так, О.І. Амоша, О.Ф.Новікова (Сталий розвиток промислового регіону, 2012), вважають, що «сутністю та призначенням капіталізації» в умовах сучасного економічного розвитку є «зростання добробуту кожної людини за умови її економічного та інтелектуального саморозвитку», коли «базовим чинником виробництва є інтелект». Вони вважають, що «інтелектуальні можливості та знання у процесі виробництва приймають форму капіталу, який у майбутньому приносить прибуток для розвитку людського ресурсу, освіти, технологій, науки», забезпечуючи, тим самим, «капіталізацію науки».

У контексті людського й соціального капіталів та інноваційного розвитку трактує поняття «капіталізація» Ю.С.Бегма (Бегма Ю.С., 2010). На думку науковця, «капіталізація як узагальнений показник не лише характеризує стан об'єкта господарювання, а й визначає темпи розвитку економіки країни в цілому, рівень добробуту населення та якість його життя. Таким чином, успішна реалізація стратегії розвитку країни та її регіонів передбачає створення умов для такої капіталізації, яка дозволяє максимально ефективно використовувати наявний синтезований (людський, інтелектуальний та соціальний) капітал».

Фінансова теорія та практика визначає капіталізацію як ринкову вартість компанії. Деякі дослідники стверджують, що капіталізація – це «вартість цінних паперів, що котируються на фондовому ринку; оцінку вартості компанії за її прибутком; ефективність використання капіталу компанії; кількісну характеристику компанії щодо створення доданої вартості; перетворення ресурсу на капітал; обсяг власного капіталу банку» (Ансофф І., 1999, Горячук В.Ф., 2009). Поширеним є підхід, що передбачає трактування капіталізації як обсягу нагромадження капіталу; одна із точок зору розглядає капіталізацію як процес отримання прибутку, що спрямовується на збільшення капіталу; є також підхід, що розглядає капіталізацію як процес отримання

доходів у майбутньому. За рахунок високої капіталізації відбувається процес залучення інвестицій та кредитування (як правило, під великий відсоток). Крім того, вона забезпечує пришвидшення процесу модернізації, реструктуризації та технічного переозброєння господарської системи, підтримання високого рівня фінансової конкурентоспроможності організацій як на національному (внутрішньому), так і на зовнішньому ринках на засадах глобалізації (Сталий розвиток промислового регіону, 2012). Деякі вчені розглядають капіталізацію як «включення ресурсів у виробничий процес, або перетворення їх на капітал» (Капіталізація підприємств, 2011). У такому контексті ресурси розуміються у найбільш загальному значенні як всі «входи» трансформаційної системи, при цьому акцентуація робиться на процесі інвестування.

Капіталізація охоплює і сферу виробництва, і сферу обігу, забезпечуючи таким чином динаміку економічного розвитку. У виробничій сфері зростання капіталізації означає централізацію й концентрацію капіталу, що обумовлює необхідність відстеження курсу акцій та ситуації на фондовому ринку (Яремко І.Й., 2006).

Капіталізація забезпечує не лише процес фінансування виробничо-господарської діяльності підприємств, а й сприяє формуванню так званих «нових заощаджень» у населення шляхом отримання доходу від цінних паперів комерційних організацій. Залучення великої кількості осіб до участі в капіталі товариства робить його публічним. Формується загальносвітова тенденція владення коштів у фінансові інструменти на фондовому ринку.

Термін «капіталізація» в Україні найчастіше використовується в корпоративному аспекті як синонім ринкової капіталізації, що відображає вартість компанії та є одним із критеріїв її успішної діяльності. Разом із тим, капіталізація має виняткове значення як в процесі вирішення поточних завдань просторово-територіального розвитку, так і в контексті стратегічних засад господарювання. На її основі можливо формалізувати та кількісно виміряти цілі підвищення рівня інвестиційної привабливості території, використання місцевих ресурсів та нарощення регіонального потенціалу.

Перенесення розуміння поняття капіталізації на корпоративному рівні на територіальний рівень дає змогу

трактувати зміст цього поняття як процес нарощення вартості активів території та її здатність приносити дохід; або використання ресурсів господарської системи у якості засобів виробництва з метою розвитку території. Використання терміну капіталізації в територіальному аспекті з позицій вартості активів території, регіону, муніципалітету є нерозробленим як з точки зору теорії, так і в аспекті практичного використання.

Поняття «капіталізація території» відображає вартісну оцінку не тільки фактичної (на даний момент) сукупності всіх наявних видів ресурсів, але і потенційних. Відомий досвід оцінки капіталізації країн, регіонів, міст, коли ринковій оцінці піддаються земельні ресурси, житловий фонд, дорожньо-транспортна мережа, основні виробничі засоби тощо (Березіна О. Ю., 2016).

Використання поняття капіталізації стосовно територіальних суб'єктів – це нове і в недостатній мірі відпрацьоване явище. Даний термін має особливе значення при вирішенні завдань просторового розвитку та стратегічного планування, оскільки дозволяє сформулювати кількісні цілі підвищення інвестиційної привабливості, ефективності використання місцевих ресурсів і потенціалу території в цілому.

Процес капіталізації в умовах відкритого ринку веде до концентрації мобільного капіталу в межах тих територій, де створені найбільш вигідні умови для його розширеного відтворення. Оскільки територіальні активи тісним чином пов'язані один із одним і визначають сформовану структуру та спеціалізацію економіки, то їх комплексність слід виділити як найважливішу властивість, що дозволяє досягти ефекту синергії у вирішенні завдання капіталізації території шляхом розвитку реального сектора економіки: базових видів економічної діяльності в промисловості, наукоємних виробництв, будівництва, сільського господарства та інших, заснованих на інноваційних технологіях. Базові галузі надають основу для розвитку відтворювальних процесів національної економіки, що стимулює економічне зростання в державі. Накопичувальні і відтворювальні механізми в організаціях базових видів економічної діяльності істотно впливають на регіональні економічні системи держави. Відтворення капіталу в організаціях

стимулює розвиток ресурсних ринків і господарських зв'язків регіону.

Регіон забезпечує підвищення рівня капіталізації, переходячи до стратегічного освоєння своїх територій. Провідною регіональною стратегією в промислово розвинених країнах стає «стратегія збирання унікальних компетенцій». Збільшити капіталізацію регіону можна тільки за рахунок поглиблення переробки сконцентрованих на його території ресурсів, вибудовуючи власну виробничу і товарну логістику з використанням резидентних структур. У результаті реалізації цих заходів підвищується не тільки фізична вартість активу, але також його відносна вартість і ефективність використання. Форсування процесу капіталізації регіону можливе за рахунок виділення найбільш динамічних утворень, які будуть відігравати роль перехідних майданчиків і зможуть виступити в якості «точок зростання» по відношенню до всієї решти території регіону.

У процесі стратегічного управління розвитком території важливо пов'язати та узгодити між собою ідеологію розвитку та технології управління та виробництва. Але при цьому не слід забувати, що традиційні сектори економіки стають конкурентоспроможними лише в тому випадку, якщо вони адекватно сприймають і адаптують інновації (управлінські, технологічні, технічні, соціальні, культурні та інші). Існуюча диференціація економічного простору дозволяє ідентифікувати і розвивати ті властивості локальних просторів і визначає спеціалізацію соціально-економічних систем і логістику потоків капіталу між ними.

На сьогоднішній день, хоча питання капіталізації території і знаходять все більше відображення в територіальних стратегічних документах різного рівня, але універсального підходу, що дозволяє однозначно оцінити існуючий рівень капіталізації та сукупну вартість активів території, не існує. Показники, що використовуються на міжнародному та національному рівні багатьма країнами світової економіки і входять в систему національних рахунків, дозволяють здійснити загальну оцінку в досліджуваній області. На національному рівні існує можливість використання макроекономічних показників з метою оцінки капіталізації факторів виробництва. Складніша ситуація на

регіональному рівні, враховуючи недостатній рівень розвитку та достовірності регіональної статистики та обмежені можливості застосування макроекономічних параметрів.

Фактори регіонального рівня, що впливають на процес капіталізації, відрізняються від чинників глобального масштабу, зокрема, серед них варто виділити основні групи:

– соціально-економічні (демографічна ситуація, стан ринку праці, потенціал зростання, диверсифікація структури економіки);

– система державних та місцевих фінансів (структура та співвідношення надходжень та видатків, доходів та витрат, нормативно-правова база, інституції, система бюджетування);

– якісні параметри управління (прозорість та достатність інформатизації просторово-територіального розвитку, забезпечення ефективного бюджетування та системи державного планування, управління державним боргом, показниками фінансової стабільності, стійкості, платоспроможності та ліквідності);

– фінансові індикатори процесу капіталізації території (фінансової гнучкості, бюджетні параметри забезпеченості територіального розвитку, управління боргом, ризики платоспроможності, валютний, процентний, операційний ризики тощо).

Досвід провідних країн світу свідчить, що досягти збалансованого розвитку господарюючої системи на інноваційній основі можливо лише на основі симбіозу ефектів від: генерації знань, генерації бізнесу, генерації прибутку та генерації зусиль.

Для вирішення проблем капіталізації активів території необхідним є формування рівних партнерських відносин між державою і бізнесом у реалізації різних проектів і програм, а також на необхідності ширшого розуміння сфер взаємодії бізнесу і держави в рамках державно-приватного партнерства, як основи ефективної реалізації комплексних регіональних програм соціально-економічного розвитку і залучення довгострокових інвестицій. Успішна реалізація проектів у сфері державно-приватного партнерства сприятиме зміцненню довіри між державою і бізнесом, що є дуже важливим моментом, оскільки ця довіра є фундаментом ефективного розвитку економіки, як регіонів, так і країни в цілому.

Отже, завдання капіталізації активів території вимагає відкритого діалогу між владою та бізнес-колами з метою пошуку принципово нових механізмів співробітництва для досягнення взаємної вигоди та примноження багатства території.

Отже, капіталізація – фундаментальний процес, економічний сенс якого полягає у підвищенні вартості капіталу, що належить суб'єктам усіх рівнів господарювання, в результаті нарощування їх господарського потенціалу та ефективності. Саме тому капіталізація визначає темпи економічного зростання і глобальну конкурентоспроможність економіки, рівень добробуту населення та якість життя суспільства в цілому. Значення капіталізації зростає в умовах глобальних змін у виробничій та інституційній структурі, фінансовій сфері світової економіки, здійснюючи істотний вплив на розвиток національних економік.

Однією із проблем, що обумовила необхідність реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, є слабкість їх матеріально-фінансової бази та неспроможність виконання повноважень органів місцевого самоврядування. Сталий розвиток території визначається її здатністю залучати капітал та використовувати в оптимальному поєднанні всі його форми. Тому подальше забезпечення сталого розвитку території має відбуватись на засадах капіталізації активів території з поетапним переходом до самофінансування. Стратегічними завданнями реалізації регіональної політики сталого розвитку є створення передумов для реалізації інвестиційних проєктів, що є ранжованими за критеріями прибутковості (рентабельності), окупності, ризиковості, соціальної та економічної ефективності для території та інвестора, а також формування ідеології сталого територіального розвитку та розробка відповідно до неї технології регіонального управління. Основою капіталізації території має бути інноваційна економіка, що заснована на економіці знань та інформаційній економіці та передбачає, крім інноваційної індустрії, розвинені мережі комунікацій, логістичні системи, розвиток сфери послуг тощо, що обумовлює посилення значущості мобільного капіталу.

5.4. Використання земельних ресурсів членами сільських громад у ринковому середовищі: сучасні тенденції та загрози (А.В. Дивнич, Д.І. Статівка, О.Д. Дивнич, м. Полтава).

У період реформування національної економіки України, зокрема, аграрного сектору, одним із найважливіших напрямів є удосконалення земельних відносин. Вказані перетворення повинні супроводжуватися якісно новими підходами до залучення у господарський оборот, використання та відтворення земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Земля визначається чинним законодавством, а саме ст. 14 Основного закону та ч. 1 ст. 1 Земельного кодексу України як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави (Конституція, 1996; Земельний, 2001). Відповідно до ст. 22 даного Кодексу, землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції або призначені для цих цілей.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

– сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

– несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації).

На сьогодні переважна більшість членів сільських громад реалізують своє право власності на земельні частки шляхом їх передачі в оренду сільськогосподарським підприємствам. На теперішній час рекомендований мінімальний розмір плати за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення згідно Указу Президента України від 2 лютого 2002 року № 92/2002 (Указ, 2002) становить не менше 3 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки.

При цьому зараз надходження орендних платежів за використання суб'єктами господарювання земельних часток для членів сільської громади не є домінуючими в структурі сукупних доходів. Так, згідно наших досліджень, у 2016 році річний платіж за оренду 1 га ріллі у Полтавській області (Лісостеп України) становив близько 5 тис. грн. Водночас, вказані земельні ресурси, передані у користування сільськогосподарським підприємствам, є виробничим базисом (операційного просторового розташування, засобом та предметом праці) останніх. Оптимальне використання землі, у свою чергу, стимулює зайнятість у сільській місцевості, зростання рівня оплати праці як працівників, що беруть безпосередню участь у сільськогосподарському виробництві, так і найманих працівників підрозділів та підприємців, що провадять діяльність в обслуговуючих та соціально-побутових напрямах.

Слід зазначити, що перехід земельних ресурсів до ефективного власника унаслідок тривалого законодавчого лоббіювання наразі унеможливлений. Розмір орендних виплат, що отримують члени сільськогосподарських громад, не відображають фактичної цінності землі. Попри стійку загальносвітову тенденцію до зростання цін на продовольство, що детермінують ціни на земельні ділянки, вартість землі в Україні внаслідок продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель (Закон, 2015) не має ринкової бази оцінки, оскільки наразі такий ринок легально не існує. Саме таким чином великі сільськогосподарські землекористувачі, уникаючи значних платежів за використання земель, забезпечують позитивну динаміку рентабельності, середньозважене значення якої, починаючи з 2000 р. мало тенденцію до підвищення на 1,2 % (рис. 1).

Натомість в Україні практично всі виплати (розрахунок суми оренди, податків тощо) продовжують ґрунтуватися на нормативній грошовій оцінці землі. Незважаючи на суттєві зміни якісних показників ґрунтів з моменту проведення такої оцінки, зазначені виплати фактично стали константою, хоча вони об'єктивно не відображають варіювання цінності земельних ділянок відносно їх продуктивності.

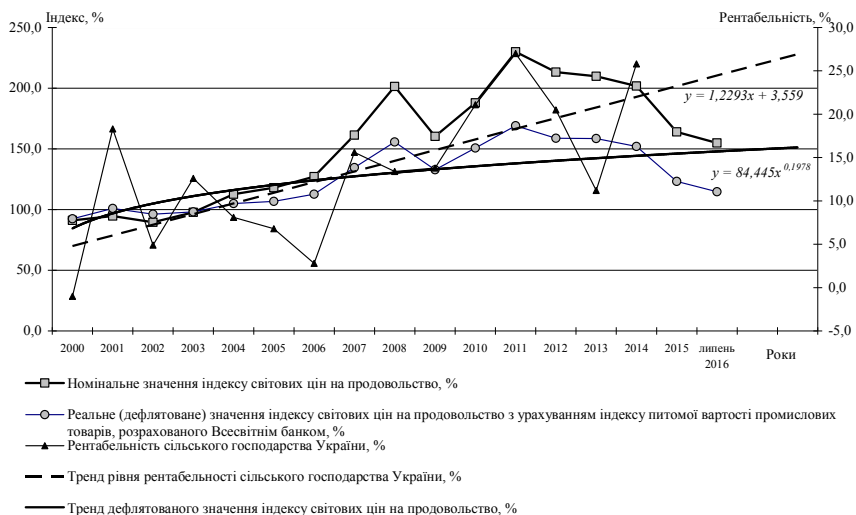

Рис. 1 – Тенденції показників рентабельності сільського господарства України в контексті тренду індексів світових цін на продовольство
 Джерело: побудовано авторами за даними (Рівень, 2016; Індекс, 2016)

Окремий вид загрози зниження економічної ефективності господарювання становить позбавлення членів сільських громад, які у своїй більшості є власниками земельних часток, права залучення фінансових ресурсів під заставу таких земельних ділянок (унеможливлення здійснення іпотечного кредитування). Водночас голова Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру Мартинюк М. П. запевняє, що «у нас є завдання запустити ринковий механізм, увести землю в економічний обіг і наситити частину галузей кредитним ресурсом» (Мартинюк, 2016).

Землі сільської територіальної громади мають вартість лише у разі отримання доходу від її використання (Драпиковський та ін., 2015). Це правило виконується передусім стосовно права власності на землю і є справедливим при розгляді землі як виробничого базису (основного засобу), так й інвестиційного активу. При цьому незамінність землі як невід’ємна властивість вказаного майна спричиняє формування відповідного попиту і пропозиції. Зазначені ринкові характеристики зумовлюють розвиток природних економічних процесів щодо земель сільськогосподарського

призначення навіть попри дію мораторію на операцію з їх купівлі-продажу.

Слід зазначити, що зараз головним економічним стимулом здійснення угод на фактично діючому ринку земель сільськогосподарського призначення є їх неконтрольована урбанізація, детермінована загальносвітовими тенденціями розвитку суспільства. У середньостроковій перспективі одним із найвигідніших способів використання земель членів сільських територіальних громад, особливо приміської зони, є розміщення житла ущільненої забудови. В Україні найпоширенішою схемою виведення земель із сільськогосподарського обороту є поетапна трансформація їх цільового призначення у межах однієї категорії з подальшим визнанням та легалізацією фактичної зміни цільового використання її (рис. 2).

Земля як специфічний об'єкт ринкової пропозиції на макрорівні характеризується абсолютною нееластичністю, оскільки запропонувати на продаж земельних ділянок більше, ніж створено природою, неможливо. Проте окремий суб'єкт господарювання, що здійснює свою діяльність у межах сільської громади, для якого залучення в господарське використання додаткових земельних ресурсів визначено як необхідний захід підвищення ефективності діяльності, у майбутньому може стикатися з локальним (регіональним, місцевим) ринком землі. На локальному земельному ринку гіпотетично можлива одночасна поява великої кількості осіб, що пропонують землю у продаж. Нами встановлено, що особливостями пропозиції на регіональному ринку землі є:

– необхідність розглядати як потенційних контрагентів лише власників тих земельних ділянок, територіальне розміщення яких не суперечить плану землеустрою господарства;

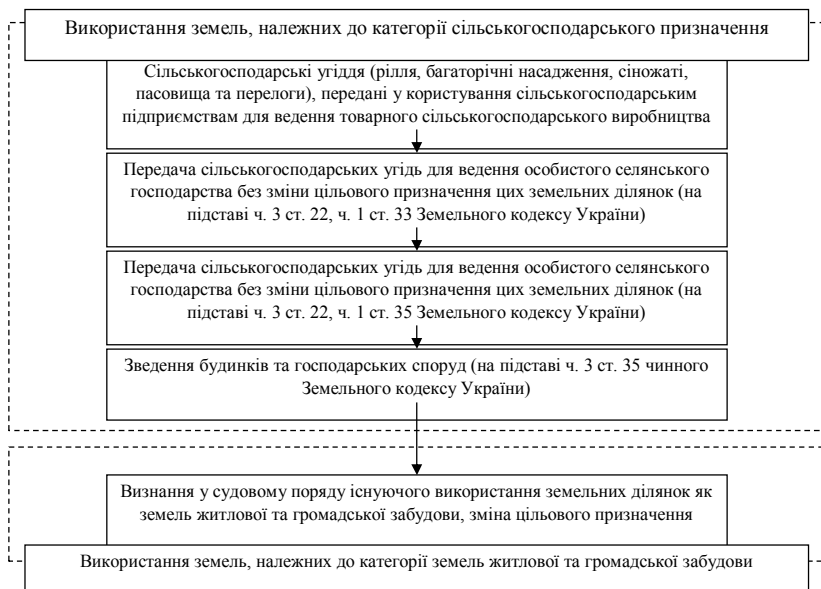

Рис. 2 – Типова схема зміни категоріальної належності земель сільських територіальних громад сільськогосподарського призначення у землі житлової забудови

Джерело: авторська розробка

– неможливість обрати тільки ті земельні ділянки в межах поля, що мають добрі якісні характеристики, оскільки, по-перше, у більшості випадків власником пропонується одразу вся земельна ділянка, по-друге, парцеляція виробництва негативно відображається на кінцевих результатах господарської діяльності;

– потреба у здійсненні комплексного залучення додаткових земельних ділянок із переважно великою кількістю колишніх членів колгоспів і радгоспів, які стали власниками земельних ділянок у результаті проведення земельної реформи;

– пропозиція землі виникає тоді, коли у власників земельних ділянок відсутня можливість або відпала потреба у здійсненні самостійного господарського використання цих ділянок.

Наразі сільські громади відчують значний негативний вплив військово-політичної нестабільності. Вказаний деструктивний вплив на економіку виражається як прямими витратами на оборону, відривом від виробництва найбільш економічно

активної частини населення, втратами людських ресурсів та матеріальних активів, так і збитками від сповільнення розвитку галузей, розриву виробничо-господарських зв'язків, відтоку капіталу тощо. Територіальні громади, що розташовані на територіях підвищеного господарського ризику (наприклад, наближені до зони АТО, районів значних кліматичних змін тощо), зазнають впливу дестабілізаційних чинників на формування вартості земельних ресурсів.

За надзвичайних подій кардинально змінюється економічне середовище господарських формувань. За вказаних умов виробнича функція не може ефективно використовувати наявний потенціал, у тому числі потенціал земельних ресурсів. Існують постійні ризики нестабільності грошових надходжень, втрати їх частини, а також позбавлення частини виробничих активів. Проте, за умови продовження господарської діяльності, члени сільської громади можуть отримувати певний позитивний фінансовий результат.

Для врахування зазначених загроз здійснення ефективного землекористування є доцільним враховувати показник імовірності настання події отримання грошових надходжень від господарського використання земельної ділянки (Дивнич, 2015). Процедура такої оцінки має містити параметричний розв'язок функції вартості. Всі надходження та витрати слід вважати незалежними випадковими величинами. Припущення про економічні показники господарського використання земельної ділянки – об'єкта оцінки – розподіляються на оптимістичне (без втрат), модальне (найімовірніше) та песимістичне (найгірше). Згідно ринкових методів прийняття рішень (Кігель, 2003), для кожного вихідного показника за перспективними варіантами використання розраховується очікуване значення. Відповідно до теорії портфельних інвестицій (Марковіц, 1952) співвідношення між показником економічної ефективності та ризиком процесу господарського землекористування можливо встановити як розподіл імовірностей.

Проілюструвати порядок врахування імовірності настання події отримання грошових надходжень від господарського використання земельної ділянки можливо на прикладі формування показника землевіддачі. Порівняння ступеню ризику

як стандартного відхилення можливих значень від очікуваного (середнього) показника рекомендовано здійснювати у розрізі громад за регіонами зони недостатнього зволоження (ризикованого землеробства), а також з підвищеною небезпекою діяльності терористичних угруповань, до яких віднесені Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська, Харківська, Херсонська області (табл. 1).

Таблиця 1 – Розподіл ризику ефективності сільськогосподарського землекористування

Параметр	Показник економічної ефективності землекористування (відношення обсягу валової продукції до площі ріллі) в Україні, тис. грн./га	
	без регіонів підвищеного ризику	у регіонах підвищеного ризику
Модальне значення показника (P_m)	7,4	4,6
Стандартне відхилення	1,63	1,02
Значення показника за оптимістичним варіантом (P_o)	9,03	5,62
Значення показника за песимістичним варіантом (P_p)	5,77	3,58

Джерело: розрахунки авторів за даними (Сільське, 2014)

Слід наголосити, що практично всі параметри очікуваних значень економічної ефективності землекористування (за всіма варіантами розподілу ймовірностей) у регіонах умовного підвищеного ризику є значно меншими за решту регіонів України. При цьому підвищений ризик господарювання у регіонах підвищеної небезпеки має походження неринкового характеру.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку національної економіки України формування землекористування сільських громад має дуальне поєднання різноспрямованих сил глобального характеру. З одного боку, підвищення ступіню ефективності використання земельних ресурсів членів сільських громад детерміноване перманентно зростаючим попитом на продовольство. Проте, одночасна дія ринкових стимулів суттєво

впливає на перерозподіл земель із виведенням їх із сільськогосподарського використання. Врахування ймовірності настання події отримання грошових надходжень є потужним інструментом об'єктивної оцінки загроз землекористування у регіонах підвищеного ризику господарювання.

5.5. залізничний туризм як складова сталого розвитку (Л.В.Марценюк, м. Дніпро)

Обмежені природні ресурси нашої планети та зростаюча кількість населення спонукають суспільство переходити до сталого використання ресурсів та зменшення залежності економіки від тієї енергії, що негативно впливає на потепління клімату.

Сталий розвиток має на увазі рівномірне, збалансоване використання існуючих ресурсів, таке, щоб ними задовольнити не тільки потреби нинішнього покоління, а й зберегти ресурси для майбутніх поколінь. В контексті розвитку туристичної галузі можна казати про рівновагу між збереженням існуючих природних і історико-культурних ресурсів та туристичною діяльністю, яка б мала на увазі не тільки потреби споживачів, а й можливості конкретних рекреаційних ресурсів та історичних об'єктів (Стратегія, 2015).

Концепція сталого розвитку є розвитком вчення В.Вернадського про ноосферу. Інтегруюче поняття сталого розвитку було затверджене представниками понад 180 країн світу, які брали участь у 1992 році на конференції в Ріо-де-Жанейро та у 2002 році в Йоханесбурзі, у вигляді Концепції сталого розвитку. Саме в цій концепції запропоноване поєднання трьох складових гармонійного розвитку суспільства: економічної, соціальної та природоохоронної. Задля ефективного споживання ресурсів запропоновано впровадження нових технологій, розвиток зелених технологій, екологічної інфраструктури та модернізацію виробництва.

Впровадження напрямків сталого розвитку в Україні є запорукою успішного розвитку економіки. Однією зі складових сталого розвитку української економіки є залізничний транспорт. Після акціонування залізничного транспорту у жовтні 2015 року

у вітчизняних та іноземних інвесторів з'явилися нові можливості. Після забезпечення рівного доступу до інфраструктури у всіх учасників перевізного процесу стане можливим комерційний інтерес. Приватні підприємці зможуть звернути свою увагу не тільки на вантажні, а й на пасажирські перевезення.

У сфері промисловості і транспорту Концепція сталого розвитку передбачає: формування ефективної в господарському, соціальному та екологічному відношенні міжгалузевої структури виробництва, що повинна відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави та її регіонів; розширення відповідальності за використання ресурсів, поступове скорочення сировинних виробництв, нарощування обсягу виробництв з закінченими технологічними циклами, що сприяють глибокій переробці та високій якості кінцевої продукції, використання таких циклів виробництва, які приводять до мінімізації відходів; технологічна модернізація виробництв шляхом впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- та ресурсоощадних і маловідходних технологій, широке застосування відновлюваних, екологічно чистих джерел енергії, розв'язання проблеми утилізації відходів, що утворюються в процесі господарської та іншої діяльності; впровадження нових екологічно безпечних транспортних систем, поетапне припинення використання етилованого бензину та свинцевих добавок.

Потрібно пам'ятати про три напрямки розвитку: розумність або впровадження інновацій, стале зростання – розумне зростання, не потрібне повне виснаження ресурсів задля отримання надприбутків, всеохоплююче зростання, тобто стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості.

Підприємства малого та середнього бізнесу повинні спрямувати зусилля на виробництво сільськогосподарської продукції, розвиток сучасних електронних цифрових технологій, впровадження енергозберігаючих технологій, а також звернути увагу на розвиток туристичної та рекреаційної сфери.

За допомогою індикаторів сталого розвитку можна буде оцінити інтенсивність просування України на шляху сталого розвитку. Серед показників можна виділити: соціальні (життєвий рівень населення; якість людських ресурсів; захищеність

життєдіяльності), екологічні (якість атмосфери, гідросфери та літосфери) та економічні (економічний розвиток та характеристики споживання; фінансові ресурси та механізми).

Задля підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту у сфері пасажирських перевезень пропонується впровадити залізничний туризм, який не тільки буде сприяти підвищенню іміджу українських залізниць, оновленню рухомого складу, розширенню спектру послуг, зростанню рівня сервісу, а й суттєво поповнить бюджети всіх рівнів.

У галузі пасажирських перевезень суттєвих зрушень за останні роки не відбулося. Організаційна структура лише частково реформована, закупівля нового рухомого складу відбувається дуже повільно. З боку держави значна увага повинна бути приділена розвитку залізничної інфраструктури, тому її розвиток є каталізатором економічного зростання України.

Недостатнє бюджетне фінансування програм модернізації й будівництва об'єктів інфраструктури разом із незначними приватними інвестиціями призвели до значного зносу основних засобів залізничного транспорту.

Рівень зносу пасажирського рухомого складу українських залізниць перевищує 90 %, а коштів на придбання нових поїздів у необхідній кількості ані в національному бюджеті, ані в ПАТ «Українська залізниця» немає. Тому частково цю проблему зможе вирішити приватний інвестор.

Залізницю можна використовувати не тільки як перевізника пасажирів із пункту А в пункт Б, а й запровадити залізничний туризм. Спільно з органами місцевої влади потрібно розробити туристичні маршрути, при цьому перевізник буде відповідати за якість послуг у дорозі, а місцева влада – за розвиток інфраструктури та стан культурно-історичних пам'яток в тій чи іншій місцевості. Створення нових робочих місць, додаткові кошти в місцевий бюджет – це тільки частина переваг розвитку залізничного туризму. Підвищення іміджу країни як всередині, так і за її межами, формування позитивної ідеології, почуття гордості за свою країну – це наступні пріоритети розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Також туризм впливає на диверсифікацію економіки, адже під час подорожі не одна, а декілька суміжних галузей беруть участь в обслуговуванні туристів. Не тільки залізнична галузь, а й сільське господарство, зв'язок, об'єкти громадського харчування, екскурсійної діяльності, культури, сфери розваг та інші пропонують свої послуги туристам. Поки що більшість рекреаційних територій та об'єктів культурно-історичного значення не пристосовані відповідним чином до відвідування великої кількості туристів.

Варто відзначити, що на сьогоднішній день соціальна складова сталого розвитку займає не останнє місце. Більшість доходів населення України витрачає на харчування та комунальні послуги. Про відпочинок мова майже не йде. Українці не мають фінансової можливості подорожувати ані за кордон, ані в середині своєї країни. Для підтримки здорового духу нації, зняття соціальної напруги, вкрай необхідно запропонувати доступний відпочинок.

Залізничний туризм може стати саме таким видом відпочинку, адже крім турів у шикарних туристичних поїздах можна розробити соціальні маршрути, наприклад, для молодят, школярів, пенсіонерів, нетривалі тури – одноденні або вихідного дня. Вартість подорожі можна зробити доступною для пересічних громадян, адже туристи зекономлять на готелі, тому що звичайні пасажирські вагони широкої колії будуть переобладнані під туристичні, зі комфортними спальними ліжками, душовими кабінами та іншими зручностями. Харчування може бути як самостійно організоване туристами, так і у вагоні-ресторані в поїзді, а також у місцях харчування в пунктах туристичного огляду. Залізничний туристський маршрут повинен ретельно вибиратися з урахуванням інтересів, побажань та попиту конкретних споживачів. Під час подорожі залізницею пасажир зможе вивчити традиції конкретного регіону, а також насолодитися природною красою.

З точки зору сталого розвитку нашої країни у контексті розвитку залізничного туризму не варто забувати і про наступну складову сталого розвитку залізничного транспорту – екологію. Тільки рухомий склад на екологічно чистому паливі заслуговує на увагу в плані використання. Серед умов, які будуть

пред'являтися до приватних інвесторів щодо їхнього пасажирського рухомого складу екологічна складова повинна бути на першому місці. Новітні технології повинні стати запорукою успіху функціонування державних та приватних перевізників.

Підтримувати перевізників, які будуть займатися розвитком залізничного туризму, що надаються залізничним транспортом, потрібно, в першу чергу, на законодавчому рівні. На національному рівні вже створена Асоціація Збереження Історії Залізниць України, яка об'єднала як професійних залізничників, так і громадян інших професій. Тепер на черзі – довіра вітчизняних та іноземних інвесторів щодо перспективного позитивного майбутнього залізничного туризму та їх приєднання до існуючого руху за збереження історичної технічної спадщини.

Напрямки розвитку туризму в Україні окреслені в Законі «Про туризм» (Закон, 2015), в Стратегії розвитку сфери туризму і курортів України на період до 2022 року (Стратегія, 2015), в Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 року (Державна, 2014), в Транспортній стратегії України на період до 2020 року (Транспортна, 2010) та інших правових документах, згідно з якими держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності.

Серед важливих напрямів державної політики в галузі туризму можна виділити наступні (Стратегія, 2015): раціональне використання вільного часу громадянами; оптимальне використання рекреаційних та туристичних ресурсів; захист прав та інтересів держави в туристичній галузі; створення сприятливих умов для розвитку туристичного бізнесу з точки зору податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю; створення економічних умов, які стимулюватимуть розвиток туризму в Україні; пільгові умови для підприємств у сфері туристичного бізнесу серед малозабезпечених верств населення; заохочення інвестицій у розвиток туризму; вдосконалення порядку ліцензування в галузі туризму; створення рівних можливостей на ринку туристичних

послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності.

На жаль, більшість пунктів із перелічених вище завдань поки що залишаються лише на папері, адже вільних коштів на розвиток туристичної індустрії, створення гідного туристичного продукту, наукові розробки тощо в цій галузі держава не має. Тому залучити інвесторів та надати їм преференції – одне з головних завдань.

У найближчому майбутньому потрібно поліпшити якість наявних і збудувати нові об'єкти транспортної інфраструктури для потреб економічного розвитку й підвищення якості життя громадян. Для цього слід вирішити такі завдання: збільшити фінансування розвитку інфраструктури, що перебуває в державній власності; створити привабливі умови для залучення приватних інвестицій; удосконалити структуру управління на залізничному транспорті.

Процес успішної інтеграції залізниць України в систему континентальних транспортних сполучень і нарощування потенціалу пасажирських перевезень у цій сфері безпосередньо залежить від організаційних заходів та інвестицій у розвиток залізничної інфраструктури й рухомого складу. Таким чином, пріоритетом повинно стати не лише придбання необхідної кількості одиниць рухомого складу переважно нового покоління, що відповідає європейським технічним нормам щодо залізничного транспорту, а й надання можливості приватним компаніям вийти на ринок перевезень (надати необхідні ліцензії, доступ до залізничних колій та мереж тощо). Умови оплати за використання інфраструктури мають бути однаковими для всіх перевізників, включаючи й ПАТ «УЗ».

В Україні сфера туризму і курортів не відіграє належної ролі у формуванні сприятливої макроекономічної динаміки та доходах бюджету. На міжнародному туристичному ринку національний туристичний продукт та природні лікувальні ресурси України оцінюються як менш привабливі і конкурентоспроможні, ніж в інших країнах.

Україна програє в конкурентній боротьбі, відстаючи від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури в декілька разів. Найбільш відчутне відставання

спостерігається за показниками забезпеченості населення готельними послугами, кількості зайнятих у туризмі на 1000 громадян, кількістю трудових витрат на купівлю права проживання у готелі та ін. Темпи та структура розвитку сфери туризму і курортів України не відповідають сучасним тенденціям.

За даними Всесвітньої туристичної організації, починаючи з 1990 року, обсяги доходу від міжнародного туризму зростають у середньому на 9 % на рік, а кількість міжнародних туристів – на 4 %. Частка туризму у світовому валовому національному доході складає близько 10 %, а на долю міжнародного туризму припадає 8 % загального обсягу світового експорту та біля 30 % світової торгівлі послуг (Письмений, 2014).

Потрібно звернути увагу на економічну складову сталого розвитку. Сталий економічний розвиток включає два ключових взаємопов'язаних поняття: економічні потреби та обмеження (Зубенко, 2012). Обмеженість ресурсного потенціалу є фундаментальним економічним фактором і вимагає оптимального використання ресурсів. У зв'язку з цим можна підкреслити, що ресурси залізничного транспорту, а саме: рухомий склад та інфраструктури виснажені та потребують оновлення й оптимального використання.

У середині минулого століття багато країн використовували модель розвитку, орієнтовану на досягнення економічної ефективності. Саме цей показник вважався інструментом досягнення загального процвітання та боротьби з нерівністю (Наше, 2011). В подальші роки постійно зростаюча кількість соціально незахищених верств населення і відсутність переваг економічного розвитку призвели до росту числа спроб виправити ситуацію з розподілом доходів. Парадигма розвитку перемістилась у бік урівноваження росту, який в явній формі врахував соціальні цілі (скорочення чисельності бідних верств населення) і надав їм такого ж значення, як і економічній ефективності. Також головним завданням розвитку став захист природного економічного ресурсу.

Без справедливого розподілу ресурсів і можливостей між всіма членами суспільства стабільний економічний розвиток неможливий (Реймерс, 1994). Обмеженість ресурсів вимагає

раціонального їх використання, аби діяльність не призвела до погіршення обсягу ресурсів, що в майбутньому може привести до змін економічних функцій держави. Потрібно відмовитися від споживацької стратегії розвитку і перейти до стратегії виживання (Costanza, 2011).

Економічна та соціальна функції держави повинні знайти відображення в правових відносинах, адже без активного юридичного втручання в управління економікою, без чіткої орієнтації на цілі стабільного розвитку неможливо ефективно реалізовувати принципи нової цивілізаційної моделі розвитку.

З посиленням ролі економічної функції можливе поєднання законів розвитку суспільства і законів економічного розвитку. Якщо прийняти за основу перехід до моделі стабільного розвитку збереження економічного ресурсу, то суспільство повинно органічно вписуватися в економічні цикли і закономірності та направляти свою економічну діяльність на заощадливу ресурсну стабілізацію оточуючого середовища. В цьому напрямку держава повинна: зберігати і використовувати ресурсне середовище в інтересах економічного зиску; підтримувати ринок та ринкові процеси, необхідні для функціонування соціуму, оберігати ринкове розмаїття та конкуренцію й дотримуватися принципів збереження максимальної стійкості продуктивності та ефективності під час використання ресурсів і їх систем; встановлювати відповідні норми ринкової взаємодії, здійснювати моніторинг змін якості ринкового середовища, а також публікувати всі дані щодо цього.

Можна зробити висновок, що позитивний розвиток сфери туризму і курортів може стати вагомим чинником прискорення економічного зростання, підтримки зайнятості, структурної модернізації економіки, наповнення бюджетів усіх рівнів.

Аналіз досвіду організації туристичних перевезень широкою колією.

Досвід закордонних країн.

У світі є багато прикладів успішного функціонування туристичних перевезень залізничним транспортом (Марценюк та ін., 2016). Туристичні поїзди різних країн розрізняються своєю конструкцією, методом організації перевезень, якістю послуг, які надаються туристам впродовж подорожі та іншими параметрами.

В Європі курсує один із найвідоміших і найпопулярніших у світі туристичний поїзд – це розкішний поїзд «Східний експрес» компанії «Орієнт Експрес». Уже більше ста років він вважається одним із найкращих поїздів класу «люкс», славиться багато оформленими купе, елегантною кухнею і люб'язним персоналом. Його пасажери відвідують найпривабливіші міста світу, подорожуючи з Лондона до Венеції, з Парижа в Будапешт, з Бухареста в Стамбул. У складі поїзда є 66 купе трьох різних класів комфорту: 36 пульмановські, 28 – підвищеного комфорту та – 2 президентські. Усі купе обладнані коштовними меблями, сейфом, туалетом, душем або ванною, кондиціонером, телевізором, постільною білизною, побутовим електрообладнанням. Також у складі поїзда є два вагони-ресторани та вагон-бар із музичним живим супроводом. Вартість квитка залежить від обраної тривалості (в середньому, дві тисячі доларів за один день подорожі).

Іспанія. Ще одна європейська країна, в якій популяризовано залізничні туристичні подорожі. Туристам пропонують проїхатися на будь-якому з наступних чотирьох туристичних поїздів.

Перший – це el Expreso de La Robla, шикарний поїзд, вагони якого обладнані в стилі дев'ятнадцятого століття, подорож триватиме лише дві години та вартуватиме шість євро.

Другий – Transcantábrico Clásico в стилі початку двадцятого століття, третій – Al Andalus, в сучасному стилі, подорож займе шість діб. Та четвертий туристичний поїзд – Transcantábrico Gran Lujo, один із найкращих туристичних поїздів у світі, купе якого обладнані шикарними меблями, в дорозі – вісім діб. У складі поїзда сім спальних вагонів та чотири вітальні. Максимальна кількість пасажирів, яку вміщає поїзд, – 28 чоловік, які можуть бути розташовані у 14-ти двохмісних купе класу «люкс». Вагони обладнані туалетом, душем, шкіряними диванами, шафою для одягу, столом, телевізором. Незважаючи на високі ціни (до чотирьох тисяч євро), залізничні подорожі користуються популярністю у туристів.

Потрібно зауважити, що популярність залізничного туризму в Іспанії лише в останні роки стала стрімко зростати завдяки вдалому менеджменту управляючої компанії Renfe, яка в 2012

році стала власником туристичних поїздів, переобладнала їх та провела широкомасштабну рекламу.

Цікаво, що туристичні поїзди у 2015 році були заповнені на 95%, причому більше були заповнені купе класу «люкс». У цьому контексті залізнична компанія очікує у 2016 році отримати доходи у розмірі близько семи мільйонів євро.

У Шотландії туристам пропонують п'ятиденну залізничну подорож на поїзді «Королівський шотландець». В складі поїзда всього двадцять купе, обладнаних дорогими меблями та необхідними зручностями. Крім спальних вагонів, у складі поїзда є вагон-ресторан з власною міні-пекарнею та вагон-вітальня, в якому виступає музичний оркестр.

Туристам пропонують також подорож по Вестхайлендській лінії, яка вважається однією з найкращих у світі висотних подорожей залізницею. Ця магістраль з'єднує шотландський порт Малліген і місто Обен. Саме захоплююче місце – відук Гленфіннан, який знаходиться на висоті 30 метрів і з якого можна спостерігати прекрасний вид на озеро Лох-Шил та цікаві види Британії: найвищу гору Бен Невіс, найбільше, протяжне і глибоке озеро Лох Ломонд, Лох Аве, Лох Морар відповідно, найвисотнішу залізничну станцію Корруп і найзахіднішу станцію – Ерісейг.

Пасажирський рух на залізниці організовують п'ять компаній, кожна з яких має свою сферу відповідальності. Так, компанія First ScotRail володіє більшістю маршрутів, що пролягають територією Шотландії, компанії East Coast, Virgin Trains та CrossCountry спеціалізуються на маршрутах, що починаються у Шотландії та закінчуються в Англії, і остання компанія – Strathspey Steam Railway – пропонує до уваги туристів старовинний локомотив на паровій тязі, на якому можна здійснити подорож по долині ріки Спей та Національному парку Каїрнгормс.

Швейцарія може бути цікава туристам, яким до вподоби залізничні подорожі. Так звані панорамні маршрути, тобто екскурсії в поїздах із панорамними вікнами, проходять крізь усю країну. Є маршрут на різний смак і гаманець. Наприклад, великим попитом у туристів користується Швейцарський шоколадний поїзд, який йде за маршрутом Монтре-Грюйер-Брок

та у зворотному русі. Подорож може проходити на смак замовника: або у пультманівському вагоні першого класу «Прекрасна епоха» будівництва 1915 року або у сучасному панорамному вагоні.

Ще один популярний туристичний маршрут залізницею можна проїхати на експресі «Вільгельм Телль». Він з'єднує центральну Швейцарію і Тичино. Подорож поєднує відпочинок на залізничному та водному транспорті.

Не меншою популярністю у туристів користується й експрес «Золотий перевал», що з'єднує центральну Швейцарію із Женевським озером. Поїзд, який складається із вагонів першого та другого класів, зупиняється в місті Русинер, де туристи відвідують замок Гранд Шале, відомий своїми 113 вікнами. Впродовж подорожі туристи побачать самий високогірний район Швейцарії, побачать гори висотою майже 4 тисячі метрів, а також чудові водоспади.

Потрібно згадати і найбільш відомий та популярний у Швейцарії – це «Льодовиковий експрес» сполученням Церматт-Бриг-Адерматт-Кур-Давос, який організовує приватна компанія «Ретійська залізниця». До уваги туристів 291 місто, 91 тунель, відомий перевал Оберальп та заповідники Граубюндена. Поїзд рухається доволі повільно, зі швидкістю 36 кілометрів на годину.

Форма власності: першого січня 1999 року в Швейцарії було утворене акціонерне державне товариство відкритого типу SBB. Майже всі залізниці, окрім гірських є у державній власності. Гірськими залізницями володіють приватні підприємства, які організовують там туристичні подорожі.

Індія. В цій країні залізничний транспорт досить популярний. Щорічно залізниця перевозить приблизно шість мільярдів пасажирів. Квитки на звичайні поїзди доступні за своєю ціною. Залізниці знаходяться під керівництвом державної компанії «Індійські залізниці».

У країні курсують чотири види пасажирських поїздів: *швидкий* «Шатабі», що проїжджає між крупними містами. В складі поїзда два типи вагонів: тільки для сидіння + кондиціонування повітря та тільки для сидіння + підвищений комфорт. *Другий вид* – швидкий «Радждхани», який з'єднує столицю Індії Делі з іншими містами країни. В складі поїзда

вагони наступних класів: перший кондиційований, двохполочний кондиційований, трьохполочний кондиційований та вагон другого класу. *Третій вид* – це експреси наступних видів: сидячий, не кондиційований спальний, не кондиційований другого класу. *До четвертого виду* відносяться приміські поїзда з низьким рівнем сервісу – всередині вагона розташовані дерев'яні лавки, кондиціонера немає, вікна та двері постійно відкриті, навіть на ходу поїзда.

Для заможних іноземців в Індії пропонують залізничні подорожі на розкішних ретро-поїздах. Так, наприклад, в складі поїзда «Королівський Раджастхан на колесах» є 13 вагонів класу де люкс та один – класу люкс. В складі поїзда є також два вагони-ресторани, пральня, спа-салон, сувенірний магазин, бібліотека, вагон зі стільниковими іграми.

Маршрут Делі–Джодхпур–Удайпур – Національний парк Рантхамбор–Кхаджурахо–Варанасі–Агра поїзд долає за вісім днів. За цей період туристи зроблять зупинки в історичних містах Індії, де відвідають всесвітньо відомі музеї, палаці, і навіть, побувають на сафарі. Вартість квитка – від 7 до 14 тисяч доларів. В квиток входить триразове харчування, медичне страхування та вхідні квитки у заплановані об'єкти екскурсійного відвідування і послуги англомовного гіда. Також до уваги заможних туристів – розкішний поїзд «Експрес Махараджей», який за дев'ять днів доставить туристів із Делі до Бомбея. Окрім багаточисленних відвідувань музеїв, палаців, сафарі, поїздка на верблюдовому каравані, і родзинка туру – обід у палаці махараджей із можливістю спілкування з чотирма поколіннями справжньої королівської родини. В складі поїзду комфортабельні вагони з кондиціонуванням повітря та кнопкою виклику провідника, а також два вагони-ресторани, вагон-бар та вагон-гостинна. Максимальна кількість пасажирів, яку може вмістити цей поїзд – п'ятдесят осіб. Але внаслідок високої вартості квитка поїзд ніколи не буває заповнений вщент. Вартість квитка – від шести до 24 тисяч доларів за одну особу.

У *Норвегії* залізничний туризм є достатньо розвиненим. Туристам пропонують шість туристичних маршрутів. Наприклад, однією із найбільш відомих є *Бергенська залізниця*, яка з'єднує Осло та Берген та є найбільш високогірним маршрутом у Європі.

За сім годин поїзд проїжджає 470 км та робить 20 зупинок. Пасажири мають можливість подивитися на долину Халінгдал, на найбільше в Європі високогірне плато. Найвища точка маршруту знаходиться на висоті 1237 метрів над рівнем моря. Вартість квитка коштує від 350 крон, в залежності від класу вагону: стандартний – вагон зі звичайними м'якими кріслами, бізнес-класу – крісла зі столами, або спальний вагон.

Другий маршрут пролягає по Фломській залізниці та розташований між станціями Мюрдал та Флом. Під час 20-кілометрового маршруту туристи можуть спостерігати за вікном прекрасні пейзажі: водоспади, річки, долини. Ця залізниця відноситься до однієї із самих крутих залізниць із звичайною шириною колії. На 18 метрів пробігу підйом складає 1 метр.

Третій маршрут, 100-кілометровий, пропонує Раумська залізниця. Пасажири можуть проїхати з Думбоса до Ондалнесе та побачити Тропу тролів, Стіну тролів, гори Ромсдалсхорн та річку Рауму.

Четвертий маршрут пропонує Північна залізниця. З'єднує Буде и Тронхейм та перетинає Полярне коло.

П'ятий маршрут, який може бути цікавим для туристів, це подорож залізницею Йербанен між Ставангером и Егерсйонном протяжністю приблизно в десять кілометрів (7,5 миль) уздовж узбережжя, а також через міста Ставангер, Санднес, Брюне і Егерсйонн.

Остання залізниця, що заслуговує на увагу туристів, це залізниця Довребанен, що з'єднує Тронхейм й Ейдсволл. Поїзд перетинає гірничий хребет Доврефьелль. Усі залізниці в Норвегії обслуговує державна компанія «Norges Statsbaner».

Росія теж має декілька вдалих прикладів організації туристичних поїздів. Багато років функціонує відомий розкішний поїзд «Золотий Орел». Подорож тривалістю п'ятнадцять діб дає можливість побачити майже всю Росію: від Москви до Уралу. Туристи побувають на екскурсіях у Москві, Казані, Єкатеринбурзі, Новосибірську, Іркутську, Улан-Уде, Улан-Баторі, Владивостоку, а також здійснять п'ятигодинну подорож вздовж озера Байкал.

Загалом поїзд проїжджає майже 11 тисяч кілометрів, долаючи вісім годинних поясів. Вартість квитків залежить від

класу вагонів – «срібний», «золотий» або «імператорський» – 23, 28 або 33 тисячі доларів відповідно.

Цей же туристичний поїзд, «Золотий Орел», курсує декілька разів на рік і пропонує туристам міжнародну подорож під назвою «Каспійська Одисея». За шістнадцять днів туристи побувають в Арменії, Грузії, Азербайджані, далі туристичний поїзд за 14 годин на поромі пересікає Каспійське море і туристи опиняться вже у Туркменістані, де туристів чекає екскурсія по Ашхабаду, відвідування біломармурових палаців та палаючого газового кратеру Дарваза, наступного дня, вже в Узбекистані туристи побачать мечеті в стародавньому місті Ічан-Кали, відвідають Самарканд та Ташкент, а потім їх чекає подорож по столиці Казахстану. Вартість квитка: від 21 тисячі доларів до 44 тисяч.

Є в Росії і міжнародний двотижневий туристичний тур сполученням Москва-Пекін на поїзді «Імператорська Росія». У складі поїзда вагони з купе чотирьох класів комфортності – від стандартного (4 тисячі євро з чоловіка) до віп (майже 10 тисяч євро). Стандартний вагон складається із восьми купе, в кожному з яких обладнані два ліжка, розташовані одне над одним. Душ та умивальник обладнані для кожних двох спільних купе, туалети знаходяться по боках вагону. Віп-вагон складається із п'яти купе, обладнаних туалетом, душем, умивальником. Також в купе є крісло, стіл, телевізор, вбудована шафа для одягу та багажу.

У 2016 році туристам запропонували ще один залізничний туристичний маршрут під назвою «Великий чайний шлях», який проходить більше трьох тисяч кілометрів по Транссибірській магістралі від Маньчжурії до Сибіру, тобто охоплює частину території Росії, Китаю та Монголії. В кожному місті поїзд робить зупинку на два дні для проведення екскурсій для пасажирів. У складі поїзда дев'ять вагонів різних класів. Вартість квитка – від 2,5 тисяч рублів.

В Японії залізничні подорожі дуже популярні. Через усю країну прокладено залізничні колії, якими ходять супершвидкісні поїзди. Так, туристичні поїзди «Токайдо» рухаються зі швидкістю приблизно 300 км/год за маршрутом між Токіо і Осакою.

Пасажири можуть роздивитися гори, міста, рисові поля. Найшвидші в світі сучасні поїзди Сінкансен курсують за

маршрутом «Токайдо» між Токіо і Осакою (швидше них тільки шанхайський «Маглев», на магнітному підвісі).

Найбільш швидкісний із них – «Нодзомі» – подолає 515 км шляху за дві з половиною години, зупиняючись тільки в Йокогамі, Нагої і Кіото.

Майже щорічно туристам пропонують нові цікаві маршрути. Так, нещодавно компанія JR Kyushu випустила в світ туристичний поїзд «Сім зірок», який охоплює за тематикою сім напрямків та робить сім зупинок під час подорожі (Кюсю-Фукуока, Оіта, Сага, Миядзакі, Нагасаки, Кагосіма, Кумамото). В складі поїзда 7 вагонів, 14 шикарних купе, два люкси, три президентських люкси, вагон-ресторан та бар. Купе площею від 10 до 21 квадратних метрів обладнані сучасними меблями, технікою, душем, туалетом, підлогою з підігрівом. На вибір туристів подорож може тривати два (вартість квитка 1,5 тисячі доларів) або чотири дні (вартість квитка – 4 тисячі доларів).

Не менш цікавим для туристів може стати й 148-кілометровий маршрут Фукусіма-Сіндзє. Поїзд, який курсує між цими містами, включає три звичайних вагони та один вагон, обладнаний двома великими ваннами для ніг із гарячою водою, які розраховані на чотирьох осіб. Під час подорожі туристи можуть парити ноги, дивитися у панорамні вікна, милуватися краєвидами за вікном.

Пасажирські перевезення організовані шістьма компаніями Групи Японських залізниць – національної компанії. Крім цього, в країні працюють більше ста залізничних приватних компаній та таких, що частково фінансуються місцевими адміністраціями.

Кумай. Залізничний транспорт у цій країні дуже розвинений. Поїзди поділяються на чотири класи – швидкісні, швидкі, туристичні та експреси.

Обслуговує поїзди державна Національна залізнична компанія. Туристам пропонують різні залізничні тури тривалістю від семи до п'ятнадцяти днів.

Серед популярних маршрутів: одинадцятиденний Гонконг – Шанхай – Лоян – Сиань – Пекін вартістю від 1360 доларів; дев'ятиденний Пекін – Шанхай – Гуйлінь – Гонконг – від 1210 доларів; семиденний – Пекін – Ченду – Пекін від 540 доларів. У

вартість квитка включено триразове харчування та відвідування історико-культурних місць.

Популярні туристичні подорожі організовано й на Цінхай-Тибетській залізниці в Китаї. Вона є найбільш високогірною, адже 80 % маршруту проходить на висоті більше 4000 м. Уздовж колії – гори, які вкриті снігом навіть влітку. Щоб забезпечити туристів від гірничої хвороби, до їх послуг – спеціально обладнані поїзда з герметичними вагонами. Маршрут поїзд долає за 48 годин.

В Африці успішно курсують потяги-готелі, які мають назву «Гордість Африки» та «Блакитний експрес» приватної залізничної компанії «Ровос Рейл», яка успішно функціонує з 1989 року. Двотижневий маршрут довжиною приблизно 1,6 тисяч кілометрів включає відвідування наступних місць: спочатку Дар-ес-Салаам (ПАР), потім заповідник Селус, що знаходиться вже в Танзанії, далі екскурсія на водоспад Чисимба у Замбії, потім найвідоміший у світі водоспад Вікторія, далі – відвідування заповіднику Мадикве в ПАР, де можна побачити великі популяції слонів, носорогів і навіть гепардів, потім оглядова екскурсія по Преторії, відвідування алмазної столиці – Кімберлі, і наостанок, туристи відвідають Кейптаун. Вартість квитка варіюється від майже 12 тисяч доларів до 21 тисячі у двомісних купе. За одномісне розташування потрібно доплатити в залежності від класу купе від 4,5 до 6 тисяч доларів.

Австралія. На цьому континенті туристичні залізничні перевезення теж не дуже розвинені. Особливістю австралійських залізниць є те, що її залізнична мережа складається із колій трьох різних стандартів – капської (1067), європейської (1435) та ірландської (1600 мм) ширини. Нестиковка є також і по стандарту електрифікації залізниць. Так, із п'яти штатів Австралії у двох залізниці електрифіковано постійним струмом, а у трьох – змінним. Усі ці неув'язки створюють істотні перешкоди для організації тривалих за своєю протяжністю туристичних маршрутів.

Якщо вести мову про форму управління залізницею, то можна сказати, що в Австралії залізниця була приватизована у 1997 році. З тих пір кожен штат фінансує свою дільницю залізниці та організовує пасажирські перевезення в своїй місцевості. Туристичні перевезення залізницею організовані

лише на трьох напрямках. Так, найстаріший і найпопулярніший, це туристичний поїзд «Ган», який працює ще з 1878 року. Поїзд долає маршрут в майже три тисячі кілометрів упродовж двох діб, проходячи через центр австралійського континенту.

Ще один туристичний, але вже короткотривалий маршрут, проходить від Сіднея до Робертсона. На поїзді «Какаду 3801» пасажери у старовинних вагончиках початку минулого століття мають можливість насолодитися водоспадами та тропічними лісами. В складі поїзда курсують три вагони з місцями для сидіння та вагон-буфет. В голові поїзда дизельний локомотив. Вартість квитків складають до ста доларів. Тривалість подорожі – чотири години.

На американському континенті є три тривалі туристичні маршрути залізницею: «Транс-Канада» (десятидобовий поїзд із Ванкувера до Монреаля через Вінніпег і Оттаву), «Транс-Америка» (12 діб із Вашингтона в Лос-Анджелес через Чарльстон, Новий Орлеан, Сан-Антоніо, Ель-Пасо та ін.) і «Транс-Атлантика» (12 діб із Манагуа в Пуерто-Монт через Гуаякіль, Ліму і Сантьяго). В кожному поїзді є вагони різного класу, від чого залежить вартість квитка. Крім того, в різних штатах до уваги туристів цікаві залізничні подорожі. Так, в Нью-Мексіко поїзд «Cumbres Toltec Scenic Railroad» перетинає і хиткі старі колії над прірвою, і гірський каньйон, і небезпечні виступи в скелях.

У Канаді всіма залізницями керує державна корпорація VIA Rail Canada, в склад якої входять чотири регіональних компанії: Ontario Northland, British Columbia Railway, Great Canadian Railtour Company та White Pass & Yukon Route.

Країну перетинають три основних залізничних маршрути: перший, найбільш коштовний, Торонто – Ванкувер (подорож займає 83 години, за які він долає відстань майже у 4,5 тисячі кілометрів, рейси організовані тричі на тиждень, вартість квитка – до 900 доларів), другий, сполученням Квебек – Монреаль – Оттава – Кінгстон – Торонто – Вінздор (найбільш завантажений напрямок, щоденно тут відправляються близько тридцяти поїздів, час прямування – 5 годин, вартість квитка – 150 доларів), та третій, сполученням Монреаль – Галіфакс (організовано шість

рейсів на тиждень, тривалістю майже добу, вартість квитка складає 260 доларів).

Річний пасажиропотік у Канаді досягає чотирьох мільйонів пасажирів. Канадці з повагою відносяться до історії залізничного транспорту в своїй країні, адже там функціонує шість потужних залізничних музеїв, в яких зібрані залізничні раритети декількох століть. Цікаво, що навіть у складі туристичних поїздів, що сьогодні курсують на теренах Канади, кожен вагон має свою так би мовити родословну, де зафіксовано рік побудови, проведені ремонти, маршрути курсування та навіть прізвища найбільш поважних пасажирів, що подорожували в ньому.

Як видно із оглядового аналізу більшості існуючих у світі залізничних подорожей, рівень сервісу, безпека туристів, тривалість та вартість подорожі та інші характеристики суттєво відрізняються одна від іншої. Можна сказати, що не існує прямої залежності від типу власності залізниць та її популярності у туристів. Найбільш популярні є поїзда, де параметри якість-ціна оптимальні. Але й на шикарні поїзда, з вартістю квитків від 20 тисяч доларів, є свої покупці – на такі тури квитки (у зв'язку із обмеженням кількості пасажирів у поїзді) замовляють заздалегідь, у деяких випадках навіть за рік до початку туру.

Досвід України в організації туристичних перевезень широкою залізничною колією.

У період існування Радянського Союзу туристичні подорожі залізницею були досить популярні. Перші подорожі на дальніх туристсько-екскурсійних поїздах були організовані Центральною радою з туризму і екскурсій спільно із Міністерством шляхів сполучення ще в 1960-х роках. Тоді було організовано п'ять туристсько-екскурсійних поїздів, які обслуговували більше 2000 чоловік.

Після одержання незалежності у 1991 році, Україні дісталася розгалужена мережа залізниць, яка забезпечує доступність цікавих для туристичного освоєння регіонів. Але кількість спеціалізованого рухомого складу для подорожей є недостатньою, практично відсутній спеціалізований рухомий склад для тривалих подорожей. Низький рівень комфорту та економічна недоцільність існуючих (або можливих на даний час)

туристичних подорожей стримують розвиток залізничного туризму (Фастовець, 2003).

В історії розвитку залізничного туризму в Україні можна виділити такі чотири етапи (Курган, 2016):

1-й етап: 1960-ті роки – введення дальніх туристсько-екскурсійних поїздок. Наприклад, користувався популярністю туристичний поїзд «Дніпропетровськ» сполученням Дніпропетровськ-Ленінград. Подорож було організовано сумісними зусиллями обласної ради профспілки, обласної ради по туризму і екскурсіям та Дніпропетровським бюро подорожей та екскурсій. Тижнева подорож обходилася туристу майже в копійки, адже основну частину путівки оплачувала профспілка підприємства, на якому працював робітник.

2-й етап: 1980-ті роки – введення графікових туристичних поїздів;

3-й етап: кінець 1980-х – організовано 1600 туристичних рейсів тривалістю від одного дня до місяця. Цими поїздами виконувалися дальні внутрішньодержавні маршрути, а також зарубіжні. Послугами туристичних поїздів користувалися близько 650 тис. осіб щорічно;

4-й етап: 1991 – після одержання Україною самостійності спостерігається занепад залізничного туризму.

Укрзалізниця чверть століття не вкладала достатньо коштів на оновлення рухомого складу та інфраструктури. В таких умовах розвиток залізничного туризму неможливий, адже для організації туристичних поїздів потрібні нові сучасні вагони, які відповідають світовим стандартам. У ПАТ «Українська залізниця», яке було створене у жовтні 2015 року, вільних коштів, які можна було б спрямувати на розвиток залізничного туризму, так само, як і в попередньої структури – «Укрзалізниця» – немає.

Вітчизняні та іноземні бізнес-структури теж не поспішають вкладати кошти у цей напрямок, адже нестабільна фінансово-політична ситуація в країні не дає їм жодних гарантій та відповідної впевненості в успішному веденні бізнесу.

Туристичних поїздів в Україні, які б були організовані регулярними рейсами, не існує. Залізниця може сформувати додатковий вагон або декілька вагонів, якщо отримає відповідну

групову заявку на перевезення. Але ці перевезення все ж таки далекі від класичного поняття залізничної екскурсії.

Як бачимо, Україна має позитивний досвід організації туристичних перевезень залізничним транспортом по широкій колії. В радянські часи курсували туристичні поїзди, які користувалися великим попитом у пасажирів-туристів. Вартість подорожі була доступною, рівень послуг задовольняв клієнтів на той період.

З отриманням незалежності в Україні спостерігається занепад туристичної діяльності внаслідок старіння об'єктів інфраструктури залізничного транспорту та історично-архітектурних пам'яток, занедбаність закладів відпочинку, із-за хронічної нестачі коштів на їх оновлення та розбудову.

Задля розвитку залізничного туризму в Україні потрібно вирішити безліч питань: і ті, що стосуються вибору туристичних маршрутів, і ті, що стосуються оновлення рухомого складу та інфраструктури, і маркетингові дослідження, і підбір кадрів, і зміни на законодавчому рівні.

*Досвід України в організації пасажирських перевезень
вузькоколійними залізницями*

В Україні вузькоколіїні маршрути прокладені на Рівненщині, Львівщині, Закарпатті та Івано-Франківщині. Однак, мало хто з українців, не кажучи вже про іноземців, знають про них. Тому створення позитивного іміджу нашої країни, популяризація подорожей залізничним транспортом, приведення до ладу інфраструктури та підвищення рівня сервісу – першочергові завдання.

Збудовані на початку минулого століття вузькоколіїні залізниці в Україні призначались для обслуговування лісосіки, шахт, рудників, промислових підприємств. Увага до вузькоколіїних залізниць у той час була виправданою. Вузькоколіїні залізниці дешевші в будівництві й експлуатації, ніж залізниці зі стандартною шириною колії. Менші розміри локомотивів і вагонів дозволяють будувати полегшені мости. Крім того, на вузькоколіїках допускаються криві менших радіусів, ніж на звичайних залізницях, що зумовило їх популярність у гірських районах.

Зараз вузькоколіюк в Україні залишилися одиниці, і вони поки що не є місцями паломництва туристів (Курган, 2016). Серед діючих вузькоколіюк виділимо наступні.

Боржавська вузькоколійка або «Анця Кушницька». Однією з найдавніших вузькоколіюк Закарпаття є Боржавська залізниця, яка відома під первісною назвою «Господарська залізниця Боржавської долини» і входила в склад об'єднаної контори залізничних доріг місцевого значення в Будапешті.

Сьогодні це єдина діюча на Закарпатті вузькоколійка. Використовується майже половина колії (62 км); решта частково чи повністю демонтована, або ж не діє. Вона проходить територіями Берегівського, Виноградівського та Іршавського районів. Особливістю Боржавської вузькоколійки є використання й досі не електричних, а виключно механічних технічних засобів (семафорів, стрілочних переводів тощо). Використовується для перевезень вантажів та пасажирів, а також для оглядових екскурсій.

Для організації роботи вузькоколійки та залучення коштів можна створити Акціонерне Товариство Боржавської вузькоколіїної залізниці (за участі сільських рад, де колія пролягає їхніми територіями, Іршавської, Берегівської, Виноградівської районних рад, Закарпатської обласної ради і Львівської залізниці) та фонд «Боржавської вузькоколійки». Далі здійснити емісію іменних акцій, де головним акціонером повинна виступити Іршавська районна рада, а інші акції розповсюдити серед підприємств та населення за чітко визначених умов.

До засновників Товариства органи місцевої влади можуть ввійти комунальні підприємства, на баланс яких буде передана інфраструктура. В будь-якому випадку обласна та районні ради повинні взяти на себе часткову підтримку діяльності товариства через прийняття окремих програм та їх фінансовим забезпеченням. Акціонерне Товариство Боржавської вузькоколіїної залізниці створює окреме підприємство з експлуатації, де за рахунок інвестицій у вигляді обладнання та коштів можна організувати закупку та модернізацію рухомого складу з подальшою організацією на їх основі комерційних транспортних послуг. Такий проект вимагає підтримки на державному рівні через механізми сприяння регіональному

розвитку, що в подальшому є перспективним із залучення міжнародних фінансових ресурсів та фінансової допомоги.

Гайворонська вузькоколія. У 1890 році на замовлення Товариства власників цукрових заводів розпочалося будівництво вузькоколіїної залізниці від Рудниці до Підгородньої та від Вінниці до Гайворона. В 1897р. було споруджено депо та залізничну станцію Гайворон. Зводились цехи паровозоремонтних майстерень. У 1935-1938 рр. проведено реконструкцію залізничних майстерень, на базі яких утворюється Гайворонський паровозоремонтний завод (ГПРЗ). Підприємство проводило капітальний ремонт вузькоколіїних локомотивів Радянського Союзу. Станція Гайворон стає важливим залізничним центром. На залізничників було покладено завдання забезпечувати роботу цукрових заводів. Вузькоколія простягалася від Гайворона до Вінниці, Хмільника, Бердичева, Первомайська та Рудниці.

Туристів приваблює подорож у невеликих металевих вагончиках, яких тягне паровоз ГР-280. На території району знаходяться 36 км вузької колії.

Вигодська. Цю вузькоколію називають «Карпатським трамваем». Сучасний маршрут пролягає від селища Вигода до урочища Сенечів. В даний час в робочому стані залишилася тільки лінія довжиною 7 км.

Антонівська. Це найдовша вузькоколія Європи пролягає дикими Поліськими лісами та болотами. Для багатьох місцевих мешканців це фактично єдиний зв'язок з цивілізацією. Саме ця вузькоколія викликає найбільший інтерес у туристів. Від станції Антонівка до станції Зарічне відстань становить 106 кілометрів. Використовується тільки як пасажирська місцевого сполучення. Вже декілька років тут успішно втілено в життя проект «Поліський трамвай».

Важливим пунктом у напрямку збереження та відновлення вузькоколіїних залізниць стало прийняття на сесії районної ради рішення про визнання вузькоколіїної колії пам'яткою історії місцевого значення (Кузнецов та ін., 2015).

Потрібно підкреслити, що для Закарпаття однією зі стратегічних цілей, визначених Державною стратегією

регіонального розвитку, є використання природно-ресурсного потенціалу та розвиток туризму і курортно-рекреаційної сфери, які є традиційно провідною діяльністю регіону в Україні. В той же час, незважаючи на те, що сьогодні закарпатські туристичні об'єкти можуть прийняти більше двадцяти тисяч відпочивальників одночасно, конкурентні переваги туристичного потенціалу регіону, а саме: багаті природно-рекреаційні ресурси регіону – лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, гідрологічні, спелеоресурси, об'єкти природного заповідного фонду, залишаються використаними далеко не в повній мірі через слабку комунікаційну доступність перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних цілях територій та незадовільний стан виробничо-транспортної інфраструктури туристично-рекреаційного комплексу в гірських районах області, що спричиняє гальмування розвитку закладів та об'єктів туристично-рекреаційної галузі.

Тому одним із головних завдань у ефективному використанні конкурентних переваг у туристичній галузі Карпатського регіону є забезпечення доступності до мережі спеціалізованих об'єктів туристичної інфраструктури, універсальним інструментом чого є розвиток залізничного туризму, який у перевезенні організованих груп має пріоритет перед іншими видами транспортних туристичних перевезень завдяки розвинутій інфраструктурі та можливості перевезення великої кількості туристів будь-яких категорій, у тому числі і людей з обмеженими можливостями, на значні відстані з забезпеченням високого рівня комфортності та безпеки.

Вирішення вищезазначених завдань та тісна співпраця з місцевими і загальнодержавними органами влади України, громадськими організаціями та підприємствами різної форми власності, дозволить залучати кошти як вітчизняних, так й закордонних інвесторів у розбудову туристичної інфраструктури України та сприяти розвитку регіонів і Української держави у цілому.

На національному рівні вже створена Асоціація Збереження Історії Залізниць України, яка об'єднала як професійних залізничників, так і громадян інших професій. Важливо, щоб місцеві та іноземні інвестори повірили в перспективне майбутнє

залізничного туризму та приєднались до існуючого руху за збереження історичної технічної спадщини. Розвиток залізничного туризму сприятиме підвищенню іміджу залізниць та забезпечить підвищення обсягів перевезень, і, як наслідок, – поповнення бюджетів усіх рівнів.

Відновлення вузькоколіїних залізниць у Карпатському регіоні – економічно необхідний проект. Його впровадження дасть поштовх розвитку машинобудування, будівництва й енергетики та дозволить здійснити протипаводкові заходи, а також надасть можливість територіальним громадам гірських районів наблизити до кожної оселі всі принади цивілізації і, як наслідок, зупинити міграційні процеси, викликані безробіттям.

РОЗДІЛ 6. УРБАНІСТИКА ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

6.1. Передумови та основні вектори реалізації концепції сталого розвитку в містах України (Г.І. Мелеганич, м. Ужгород).

Зародження на стику століть концепції сталого розвитку та проголошення Цілей сталого розвитку ООН у вересні 2015 року стало причиною для багатьох держав, міст та селищ задуматися над даною проблематикою.

Країни Західної Європи ще раніше зрозуміли, що розвиток держави, суспільства має бути обов'язково сталим, а для цього має відповідати багатьом критеріям. Звичайно, що сталий розвиток сільських та міських територій за різних вихідних умов має певні відмінності, але в цілому головні ідеї залишаються актуальними для всіх. Найкраще їх розуміння може бути через аналіз 17 Цілей визначених ООН. Оскільки світова спільнота прийшла до виділення цих цілей, зробивши попередньо глибокий аналіз ситуації в кожній країні та світі загалом.

Сутність сталого розвитку (СР) проявляється у якісній зміні життя громади за умови ефективного демократичного управління. Тобто, основним завданням СР є задоволення людських потреб та розвиток людського потенціалу за умови збереження і відновлення довкілля.

Як в глобальному, так і в локальному масштабі необхідним є гармонійний розвиток екологічного, економічного та соціального аспектів. Ця тріада лежить в основі концепції сталого розвитку, і саме природа, економіка й суспільство є взаємозалежними компонентами розвитку будь-кого територіального утворення. Але модель сталого розвитку не може стати універсальним рецептом розвитку громади. Адже, будь-яке територіальне утворення – місто чи село – відрізняється одне від одного за цими ж трьома аспектами і формується під впливом географічних, культурних та історичних факторів. Тому універсальна модель не може бути запропонована, а деталі вирішення цієї концепції в кожному окремому випадку модифікуються. Крім того, немає наукового підходу для чіткого дотримання балансу між трьома базовими сферами.

Під місцевим сталим розвитком розуміється усвідомлена, планомірна діяльність влади, спрямована на розвиток територіальної громади з метою покращення умов та рівня життя мешканців. Такий розвиток включає стратегії та програми, здійснення яких дозволяє громаді пристосуватися до економічних змін задля поліпшення свого конкурентного становища з огляду на такі фактори: людські ресурси, інформацію та технологію, капітал та інфраструктуру. Таким чином, процес розвитку будь-якого міста можна вважати сталим тільки в тому випадку, коли економічна і соціальна діяльність міської громади не погіршує стан екології, спрямована на раціональне використання ресурсів із метою створення більш сприятливих умов життєдіяльності (Букало С.С., 2013).

Відповідно до парадигми сучасного суспільного прогресу, прийнятої в Ріо-де-Жанейро, найвищою метою науково-технічного і соціально-економічного прогресу в місті має стати не економічне зростання, а людина, її духовне і фізичне здоров'я в сприятливому та безпечному середовищі. Для того, щоб забезпечити в українському місті високий рівень здоров'я і соціальних стандартів населення, необхідно: формування здорового способу життя і розвиток фізичної культури; поліпшення медичного обслуговування; створення здорового соціального середовища; оздоровлення міського довкілля; вирішення житлової проблеми і поліпшення житлово-комунального обслуговування жителів міста; розвиток сфери послуг (торгівля, побут, продовольство); розвиток суспільного транспорту.

Проблема ефективного розвитку міст є однією з ключових на нинішньому етапі державного будівництва в Україні. Сучасні міста є лідерами науково-технічного прогресу, ініціаторами змін у різних сферах суспільного життя: соціальній, економічній, науковій, політичній та ін. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток міст значною мірою визначає ефективність змін, що здійснюються в країні, та впливає на розвиток держави у цілому. Така тенденція притаманна не лише Україні, світові процеси глобалізації та регіоналізації призводять до загального зростання ролі територій, зокрема великих міст, у сучасному розвитку.

Останні десятиліття в Україні характеризуються відтоком населення з сіл у великі міста. Так, загалом перепис 1926 року (УРСР у межах 1926 р.) показує, що міське населення складає 5373.6 тис.(18,5%), а сільське – 23644.6 тис. (81,5%). За майже сто років ситуація кардинально змінюється, і станом на 1 січня 2015 року міське населення складає 31336.6 (69,1%), сільське населення 14089.6 тис. (30,9%) (Населення, 2016).

Таблиця 1 – Чисельність мешканців залежності від типу населеного пункту

Тип населених пунктів	Чисельність мешканців	Частка населення України
міста > 1000 тис.	8 268 792	11,69%
міста 500 — 1000 тис.	4 117 290	9,02%
міста 100 — 500 тис.	8 399 078	19,00%
міста 50 — 100 тис.	9 602 627	8,58%
міста 20 — 50 тис.	3 502 016	7,67%
міста 10 — 20 тис.	2 267 791	4,97%
міста < 10 тис.	677 793	1,49%
сміт > 10 тис.	551 460	1,21%
сміт < 10 тис.	3 299 337	7,23%
села	14 292 764	31,23%

На сьогоднішній день в Україні приблизно 460 міст, де мешкає більше 60% населення України. Відповідно сталий розвиток цих територій є необхідним для успішного їх розвитку та розвитку держави загалом. Саме місто здатне й повинне виступати ініціатором та прискорювачем прогресивних соціально-економічних перетворень у регіоні й країні в цілому. У цих умовах нагальним завданням є наукова розробка концептуальних підходів у наданні сталості процесам розвитку міста.

У січні 2015 року була прийнята Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Показовим є те, що її прийняття передувало прийняттю 17 Цілей сталого розвитку ООН у вересні 2015 року. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України (Стратегія, 2015).

Виходячи із загальної теорії та 17 цілей сталого розвитку, проголошених ООН (Цілі, 2015), концепції «розумного міста», а також Закону України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», можна виділити наступні складові сталого розвитку в містах, які в останньому виділені як вектори впровадження європейських стандартів життя в Україні.

Отже, вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості можна визначити як орієнтири до сталого розвитку окремо взятого міста.

Вектор розвитку на рівні міста передбачає наступні елементи: забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх, що передбачає комплексне управління водними ресурсами в межах міста, зменшення забруднення, ліквідації скидання відходів і зведення до мінімуму небезпечних викидів, скорочення вдвічі частки неочищених стічних вод і значного збільшення масштабів рециркуляції та безпечного повторного використання стічних вод, проведення комплексу енергоефективних заходів та використання альтернативних джерел енергії.

Вектор безпеки реалізується через забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, формування комплексних стратегій та планів, спрямованих на усунення соціальних бар'єрів, підвищення ефективності використання ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптацію до його зміни та здатність протистояти стихійним лихам, ужиття заходів по збереженню, відновленню та раціональному використанню наземних і внутрішніх прісноводних екосистем та облік цінностей екосистем і біологічного різноманіття на локальному рівні; забезпечення доступу громадськості до інформації, справедливе правосуддя, скорочення масштабів корупції та хабарництва, побудова миролюбного та відкритого суспільства.

Вектор відповідальності передбачає подолання бідності та голоду у всіх їх проявах та сприяння сталому сільському господарству, забезпечення здорового способу життя через компетентне їх виявлення та їх соціальний захист, пошук фінансування для можливості їх рівного доступу до всіх ресурсів та послуг, до безпечної, поживної та достатньої їжі; профілактика

захворюваності, вакцинація та пропагування здорового способу життя; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення до навчання протягом життя через створення належних умов для здобуття освіти у всіх її ланках, починаючи з матеріально-технічного забезпечення та закінчуючи духовним наповненням; створення розгалуженої гнучкої системи для підвищення кваліфікації та здобуття нового фаху людей різного віку, статі та національності. Всі права та обов'язки мешканців міст мають бути реалізовані не залежно від статі. Наприклад, потребують уваги прояви насильства щодо жінок та дівчаток, неоплачувана праця з догляду й робота з ведення домашнього господарства, тобто мова йде про дотримання гендерної рівності. Необхідним для сталого розвитку міста є також перехід до раціональних моделей виробництва та споживання. Це найбільше стосується природних ресурсів, хімічних речовин задля гармонійного існування з природою.

Вектор гордості включає гідну заробітну плату для всіх та поступальне економічне зростання міста через диверсифікацію, технічну модернізацію та інноваційну діяльність, а також заохочення розвитку мікро-, малих і середніх підприємств, створення нових робочих місць. Тут також необхідним є забезпечення рівності можливостей і зменшення нерівності результатів. Для покращення життя населення та економічного розвитку необхідним є створення якісної, надійної, стійкої та сталої інфраструктури, включаючи регіональну та транскордонну інфраструктуру, нарощування технологічного потенціалу промислових секторів; налагодження партнерства заради сталого розвитку.

Пронизує всі попередньо визначені вектори сучасне інформаційне суспільство, розбудова якого є одним із пріоритетних напрямків державної політики у багатьох нормативно-правових документах. Переважна більшість, до 80 відсотків, операцій між громадянином та державними органами відбувається на місцевому рівні. А інформаційні та комунікаційні технології (далі - ІКТ) і пов'язані з ними телекомунікації та інші цифрові мережі вважаються головною рушійною силою побудови економік і все більше визнаються в якості нового фактору вдосконалення існуючих практик врядування (Довідник, 2014).

Тому на рівні міста необхідною є реалізація принципів електронного урядування та концепції «розумного міста» (smart-city) задля сталого розвитку.

«Розумне» місто характеризується насамперед інвестиціями у людський та соціальний капітал, інвестиціями в транспортну систему та комунікаційну інфраструктуру, сталим економічним розвитком, розумним управлінням природними ресурсами і найголовніше широкою залученістю громади. У 2015 році показники розумних сталих міст (всього 71) були розроблені Європейським економічним комітетом як інструмент для аналізу того, наскільки місто є «розумним» та сталим, а також для того, щоб це стало точкою відліку для прийняття нових конкретних рішень, для підняття рівня сталості міста (Показатели, 2015). «Розумні міста» (Smart City) можна визначити за шістьма основними критеріями: розумна економіка, розумна мобільність, розумне довкілля, розумні люди, хороше життя, розумне врядування.

Синергія всіх цих характеристик дає концепцію «розумного» міста, яке втілюється не просто у використанні розумних технологій, а й у покращенні якості життя громадян у всіх напрямках із використанням ІКТ.

Основною метою впровадження smart-управління є підвищення рівня життя та добробуту жителів, поліпшення і модернізація, пропонованих державою послуг, а також оптимізація та інтеграція міських мереж, таких як транспортна, комунальна, інфо-комунікаційна, в єдину високотехнологічну платформу.

Серед топ-10 «розумних міст» сьогодення: Відень, Торонто, Париж, Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Берлін, Копенгаген, Гонконг, Барселона.

Працюють у цьому напрямку й українські великі та малі міста, зокрема Київ, Львів, Золбунів та інші.

Одним із найпоширених елементів реалізації концепції «розумного міста», що реалізується в Україні, є впровадження електронного урядування. На сьогоднішній день це можливість йти в ногу з часом, сприяти розвитку інформаційного демократичного суспільства, спростити процедуру надання адміністративних послуг громадянам, збільшити комунікацію

між ними, економити ресурси (матеріальні та нематеріальні), а найголовніше, сприяти прозорості місцевої влади, збільшуючи цим самим рівень довіри до неї.

Основні засади електронного урядування містяться у Законах України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про Національну програму інформатизації», а також «Концепції розвитку електронного урядування в Україні», схваленої розпорядженням КМУ від 13 грудня 2010 р., та «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні», схваленої розпорядженням КМУ від 15 травня 2013 р., прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 09 квітня 2015 р., ухвалено Постанову КМУ щодо затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню від 21 жовтня 2015 р. Тобто нормативно-правове підґрунтя створено. У 2014 році засновано Державне агентство з питань електронного урядування України – установа, яка займається впровадженням електронного управління або електронного уряду в Україні.

Однак для реалізації цієї концепції замало наявності нормативно-правового забезпечення, волі окремих посадовців чи навіть координуючого органу влади. Українські міста не мають можливості її реалізувати через брак фахівців, через недостатню зрозумілість ідеї працівниками, а також часто через низьку комп'ютерну грамотність, як працівників державних установ, так і пересічних громадян. Вагомою причиною також є недостатнє фінансування впровадження надання адміністративних послуг в електронній формі, нестача інформації про електронні послуги та невміння ними користуватись.

Узагальнюючи різні визначення цього поняття, під «електронним урядуванням» розуміємо спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних служб у режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування громадянина з офіційним установами. На практиці це означає організацію управління державою та взаємодії з фізичними, юридичними особами та громадськими організаціями

шляхом максимального використання в органах публічної адміністрації сучасних інформаційних технологій. Тобто е-урядуванням передбачено, що будь-яка особа через інформаційно-комунікаційні засоби може звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування для отримання необхідної інформації, і головне – для отримання адміністративних послуг (Електронне, 2011).

Значну роль у системі електронного урядування відіграє реалізація адміністративних та інформаційних послуг в онлайн-режимі. В документах ООН часто наводиться наступна класифікація стадій розвитку онлайн-послуг у державній сфері.

Перша, найпростіша стадія, передбачає висвітлення на урядових сайтах інформації щодо політики їх діяльності, принципів управління, структури, контактної інформації, правил та правових засад їх функціонування, режиму роботи та видів послуг, які вони надають. Також там можуть розміщуватися новини державних установ та міститися посилання на інші електронні ресурси.

Більш розвинутою є друга стадія зрілості онлайн-послуг, яка характеризується досконалою односторонньою комунікацією або наявністю найпростіших видів двостороннього зв'язку державного органу та громадян. Тут може бути можливість завантаження бланків заяв або форм для подальшого друку та замовлення громадянами державних послуг офлайн, програвання відео- та аудіо-файлів, вибору мови представлення інформації.

Третя стадія називається трансакційні послуги. На цій стадії державні сайти забезпечують двосторонню комунікацію з громадянами, даючи змогу їм в тому числі замовляти і отримувати певну інформацію щодо державної політики, програм та правил, здійснювати онлайн ряд фінансових та нефінансових операцій, зокрема отримання сертифікатів, ліцензій, дозволів на певну діяльність, подача декларацій, сплата податків тощо. На таких сайтах уже реалізовані деякі форми електронної аутентифікації особи.

На четвертій стадії розвитку урядові сайти здійснюють активний обмін інформацією та даними з громадянами із широким залученням інтерактивних інструментів взаємодії по всій горизонталі та вертикалі влади. Державні органи через свої

сайти надають громадянам повний спектр типових та індивідуальних послуг, залучають їх до активної участі в управлінні, надаючи для цього повноцінні можливості та інструменти (Архипова, 2015).

Згідно даної класифікації, сайти наших державних органів та органів місцевого самоврядування перебувають на першій-третьій стадіях розвитку онлайн-послуг, що детермінується складним комплексом таких факторів, як обсяги асигнувань на розвиток електронного урядування в даному регіоні та державному органі, віддаленість від адміністративного центру, зацікавленість керівників та особиста мотивація посадових осіб різного рівня, вміння та навички державних службовців, рівень їхнього загального навантаження, гнучкість організаційної та управлінської структури тощо.

Однією з головних перешкод на шляху впровадження надання населенню адміністративних послуг в електронній формі в Україні є низький рівень розвитку електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Так, наприклад, попри наявність автоматизованих систем документообігу в органах виконавчої влади (в 100 % центральних органів виконавчої влади та у 80 % обласних державних адміністрацій), їх використовує лише третина співробітників (34 % працівників центральних органів виконавчої влади та 36 % обласних державних адміністрацій (Сучасний, 2014).

На процес запровадження в Україні електронних сервісів негативно впливає й відсутність єдиної стратегії впровадження електронних адміністративних послуг. Розвиток електронних адміністративних послуг має несистемний характер. Органи державної влади, які надають адміністративні послуги, органи місцевого самоврядування та місцеві адміністрації, при яких створено центри надання адміністративних послуг, застосовують різні підходи до впровадження електронних адміністративних послуг, вирішення питань, пов'язаних із технічними, програмними, фінансовими аспектами цього процесу. Це ускладнюватиме подальшу інтеграцію різних систем надання адміністративних послуг в єдину загальнодержавну систему, а також не дозволить забезпечити однакові умови надання

населенню електронних адміністративних послуг на місцевому рівні.

Проте варто зауважити, що з кожним днем ситуація в цій сфері покращується, і у цьому році Україна посідає 32 (у 2010 р. – 54) сходинку серед 193 країн – членів ООН із найвищим за всю історію незалежності показником індексу електронної участі – 0.7458. Україна увійшла в TOP-50 країн за рівнем електронної участі, значно випередивши Бельгію, Латвію і, навіть, Швейцарію. Такі дані опублікував Департамент ООН з економічних і соціальних питань у звіті «UN E-Government Survey 2016». Крім того, Україна піднялась на 25 сходинок у світовому рейтингу розвитку електронного уряду, посівши 62 позицію з рекордним для країни індексом EGDI – 0.6076. Найбільшого прогресу досягнуто в частині розвитку електронних консультацій – з 27% до 84% та електронної участі у прийнятті державних рішень – з 0 до 42,9%. Також більше, ніж у двічі зріс Індекс он-лайн послуг – з 0.2677 (у 2014 р., хоча у 2012 р. - 0,4248) до 0.5870 (UN E-Government, 2016).

Передовий досвід тих країн, що займають у даних рейтингах перші місця свідчить, що для того, щоб місто розвивалося, стало і поступово ставало «розумним», необхідним є комплексний та стратегічний підхід, тобто потрібен план дій. Стратегічний план для розвитку міста є дуже важливим. Це своєрідна політична програма, до виконання якої мають долучитися не лише місцева влада, а й громадськість, науковці та всі небайдужі громадяни.

Для того, щоб стратегічне планування у містах було ефективним, необхідно залучати якомога більше людей на кожному з етапів. Але, на етапі формування стратегічного документа важливим є залучення експертів.

Головною передумовою реалізації стратегій розвитку міст України аналогічно, як і на рівні держави, для реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Закон) є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Розробка концептуальної стратегії сталого розвитку міста, насамперед, має спиратися на думку мешканців і керівників структурних підрозділів адміністрації міста, експертів, учених. Основне завдання – інформування й залучення всіх городян до розробки

стратегії, визначення проблем і перспектив розвитку міста. І лише співпраця між цими елементами принесе бажаний результат для громади кожного міста України.

Кожне місто є економічним і культурним центром, має певну промисловість, комунальне господарство, значний державний житловий фонд. І, саме виходячи з базових характеристик кожного міста, можна будувати стратегію його розвитку. В Україні існує відповідне законодавство для формування стратегій міст, але його реалізація ще на початкових етапах. Так, ще в грудні 1999 року була прийнята Верховною Радою України Концепція сталого розвитку населених пунктів. Концепція визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їх реалізації. Положення Концепції відповідають принципам, проголошеним у Порядку денному на XXI століття, у заключних документах Конференції Організації Об'єднаних Націй із населених пунктів (ХАБІТАТ-II), яка відбулася в 1996 році у м. Стамбулі (Туреччина), та рекомендаціям Європейської економічної комісії ООН.

У стратегії розвитку міста мають бути визначені основні напрями дій щодо забезпечення сталого розвитку, правові й економічні шляхи їх реалізації. Вона має бути розроблена відповідно до законодавства і з урахуванням умов соціально-економічного розвитку, історичних, санітарно-гігієнічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей регіонів України. Прийняття парадигми сталого соціо-еколого-економічного розвитку міста – знакове явище в його житті. Вона повинна докорінно змінити психологію, орієнтири і практику роботи як міської влади, так і населення. Вона має стати основою для програм і проєктів щодо регулювання, планування і забудови, стимулювання інвестиційної діяльності, наповнення й раціонального використання місцевого бюджету для забезпечення соціально-економічного розвитку міста при здійсненні практичної діяльності щодо планування й забудови територій, вирішенні інших питань розвитку міста.

Важливу роль у становленні та поширенні в Україні концепції сталого розвитку, «смарт-сіті» та електронного урядування відіграють міжнародні організації та проєкти за їх

підтримки. Зокрема, Проект Програми розвитку ООН «Муніципальна програма врядування та сталого розвитку», Проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» надають допомогу у розробці стратегій сталого розвитку міст і планів з їх реалізації.

Отже, ключові напрямки для сталого розвитку міста це: підвищення якості життя містян; модернізація фізичної та розбудова технологічної інфраструктури міста; використання технологій для ефективного управління містом; дотримання стандартів екологічності, сталого економічного розвитку та соціальної інклюзії; активне залучення громадськості.

6.2. Стійкий розвиток міст та агломерацій: особливості забезпечення (М.Ф.Аверкіна, м. Здолбунів).

Проблема забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій набула особливої гостроти з огляду насамперед на соціально-економічну кризу, складне екологічне становище, невміле, нерациональне та неконтрольоване використання соціо-еколого-економічних ресурсів. За сьогоденних темпів урбанізації розвиток міст асоційований безпосередньо із позитивною динамікою його соціально-економічних показників. Прикметно, що вплив міста на навколишнє середовище провідні вчені розглядають лише в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку міста необхідними ресурсами (землею під будівництво, сировиною для промислового виробництва, водою для питних і промислових потреб тощо) та створення безпечного середовища життєдіяльності міського населення (попередження техногенних катастроф, небезпечних щодо можливості забруднення води, повітря, ґрунту або неконтрольованих деформацій ландшафту й ін.). Неконтрольована експлуатація невідновлювальних і обмежено відновлювальних природних (екологічних) міських ресурсів може слугувати детермінантом не лише призупинення розвитку міста й агломерації, а й узагалі припинення існування останніх. Функціонування міст та агломерацій суттєво позначається на розвитку суспільства, процесах відтворення, взаємодії природного й антропогенного середовищ. Агломерації також посилюють значення інформації й

інноваційних технологій у суспільному житті, сприяють реалізації життєвих потреб, розвитку науки, інтелектуальних і творчих здібностей населення. Розвиток міст і агломерацій пов'язаний із процесами розширеного відтворення, що, власне, дотичне до забезпечення стійкого розвитку міст. Саме тому на сучасному етапі постає особливо актуальним розроблення теоретичних засад забезпечення стійкого розвитку міста й агломерації, що виступає важливим сегментом наукового пізнання дійсності, його базовою позицією.

Урбанізація має багато форм, однак, одна з найбільш чітко простежуваних – це агломерація міських поселень. Попри ґрунтовне осмислення такими вченими, як З. В. Герасимчук, О. А. Карлова, О. І. Карий, А. Ю. Бережна, Ю. М. Попова, проблеми забезпечення стійкого розвитку міст, проблема забезпечення стійкого розвитку агломерацій наразі залишається відкритою, що й увиразнює її актуальність.

У руслі розроблення теоретичних засад забезпечення стійкого розвитку міст і агломерацій видається доцільним з'ясувати сутність та особливості функціонування такої системи, як місто, агломерація для визначення їхнього розвитку на засадах стійкості.

Унаслідок опрацювання фахової літератури на предмет виокремлення змістових ознак поняття «місто» встановлено сформованість низки підходів до трактування його сутності, а саме: місто як поселення (Большая, 1972; Стольберг, 2000); місто як соціум (Ф. Стольберг, В. Ладиженський); місто як середовище задоволення потреб людини, суспільства (Л. Т. Шевчук, Н. М. Лисяк); місто як система (О. А. Карлова, З. В. Герасимчук, О. В. Драченко, А. Ф. Мельник); місто як просторова організація (З. В. Герасимчук, Т. О. Ніщик).

На ґрунті вищеперерахованих підходів науковців і відповідно до концепції О. Гранберга про регіон як квазікорпорацію, тобто окремий інтегрований суб'єкт із певною діяльністю, в якій функціонують територіально-виробничі комплекси на основі логістичних зв'язків, сформованих у процесі переміщення матеріальних і нематеріальних потоків (Гранберг, 2004), місто, а особливо агломерацію, розглядаємо і як логістичну систему. Логіку наших міркувань вбачаємо в такому:

для забезпечення ефективної діяльності видається необхідною її оптимізація, а з огляду на оптимізацію процесів, що наявні у регіоні, місті й агломерації, у площині підходу до управління як логістичного можемо розглядати регіон (як у наведених вище студіях) і як квазікорпорацію, і, крім того, як логістичну систему. Когорта вчених, як-от З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська, Р. Р. Ларіна, О. Д. Мороз, Н. В. Хвищун, також представляють регіон як логістичну систему. З. В. Герасимчук, Т. О. Ніщик подають місто як просторову систему, де взаємодіють підсистеми, крізь призму логістичного підходу. Г. С. Іванова-Костецька зазначає, що логістичний підхід – це базис для вирішення проблем, які виникають у місті (Іванова-Костецька, 2005). Відтак, із урахуванням проаналізованих наукових здобутків будемо досліджувати місто як логістичну систему.

Місто як логістичну систему характеризує система вхідних і вихідних потоків, зумовлених використанням соціо-еколого-економічних ресурсів, а також наявність внутрішнього та зовнішнього середовищ, у яких розгортаються основні етапи логістичного процесу: виробництва–розподілу–обміну–споживання, що, власне, і слугує підтвердженням осмислення міста як об'єкта логістики.

Для розкриття змісту розвитку міст на засадах стійкості, а також зважаючи на те, що місто є логістичною системою, доцільно визначити елементи (підсистеми) міста та їхні зв'язки на етапах логістичного процесу з метою детермінації ознак змісту розвитку міст на засадах стійкості.

Попри однаковість учених у баченні міста як утвореного із певних підсистем, їхні погляди на перелік і специфіку останніх різняться. Так, А. Ф. Мельник у контексті опису малого міста виокремила кілька складних підсистем, а саме – геолого-географічну основу (характеристики ґрунтів, надр, повітряного та водного басейнів, вулиць, парків тощо); топографічний простір (широта, довгота, площа територій, конфігурація кордонів); біологічну підсистему (люди та стан їхнього здоров'я, міська флора та фауна); соціально-демографічну структуру (статевікова, професійно-кваліфікаційна, освітня й ін.); матеріально-технічну базу (сукупність матеріальних об'єктів, будівель, підприємств, технічних систем); виробничо-господарський

комплекс (сукупність галузей і підприємств різних форм власності); адміністративно-організаційне управління (органи місцевого самоврядування міста); фінансово-економічну підсистему (виробництво, розподіл і споживання); систему комунікацій (транспортні комунікації і зв'язок); інституційні утворення (сукупність соціальних інститутів, що забезпечують міське життя); підсистему культури (сукупність цінностей і установ культури, діяльність їхніх творців і розповсюджувачів); міське співтовариство (конкретні люди, сім'ї, соціальні спільноти) (Організаційно-економічний, 2003).

Слушно зауважують З. В. Герасимчук і Т. О. Ніщик про те, що на основі запропонованих А. Мельник підсистем місто постає як територіально організований об'єкт адміністративного-господарського характеру із соціально-демографічним наповненням. Крім того, перераховані підсистеми певною мірою визначають місто як логістичну систему. Йдеться передусім про матеріально-технічну базу, виробничо-господарський комплекс, фінансово-економічну підсистему як утворюючі підсистеми, а також про систему комунікацій як підтримуючу підсистему міста.

У праці З. В. Герасимчук, Т. О. Ніщик «Просторовий розвиток міста» (Герасимчук та ін., 2010) автори розбивають простір міста на підсистеми, серед яких житловій просторовій підсистемі відводять перше місце в архітектурно-будівельних підсистемах, що увиразнює її системоформуючий вплив у місті. Науковці також розрізняють центрально-офісну просторову підсистему; промислово-виробничу просторову підсистему; транспортну просторову підсистему; а також ландшафтно-рекреаційну просторову підсистему.

Визнаючи ґрунтовність досліджень щодо виокремлення підсистем міста, вважаємо за необхідне доповнити наукові доробки такими підсистемами міста, як енергорозподільча, медична, інформаційно-комунікативна, дистрибуційна.

Ключову роль енергорозподільчої підсистеми (мережа газота електропостачання, системи водопостачання та водовідведення, комунікаційні мережі) вбачаємо в тому, що, по-перше, функціонування міста загалом неможливе без енергетичних і водних ресурсів; по-друге, енергорозподільча система забезпечує розподіл енергетичних ресурсів міста за всіма підсистемами й уможливно

(за умови раціональної організації такої підсистеми) зменшення рівня використання еколого-економічних ресурсів міста, зокрема шляхом зменшення їхніх втрат під час транспортування.

Підтримання на належному рівні якості соціальних ресурсів у місті залежить від медичної підсистеми, яка функціонує для фізичного відтворення жителів міста, а відтак – поповнення всіх підсистем міста якісними соціальними ресурсами, та охоплює заклади медичного спрямування, які надають населенню різноманітні послуги, а саме – первинної, вторинної та третинної медико-санітарної допомоги.

Ефективність функціонування міста значною мірою детерміноване повнотою, своєчасністю та достовірністю інформації, що дає підстави для виокремлення інформаційно-комунікативної підсистеми, яка передбачає управління інформаційними потоками (сформованими на окремих об'єктах) у руслі поліпшення управління економічною діяльністю у місті, охорони здоров'я, підвищення рівня освітньої та культурної діяльності, охорони правопорядку, ліквідації надзвичайних ситуацій. З огляду на це варто зазначити, що на логістичне забезпечення стійкого розвитку міста інформаційно-комунікативна підсистема чинить суттєвий вплив.

Розвиток економічної підсистеми міста неможливий без дієвої й ефективної дистрибуційної підсистеми. Дистрибуційна підсистема є сукупністю взаємодіючих та інтегрованих між собою елементів (магазинів, закладів ресторанного господарства, кіосків, стаціонарно розміщених ринків із продажу товару), функціонування яких дає змогу забезпечити оптимальну та раціональну організацію товароруку від постачальника до споживача в рамках логістичного ланцюга із мінімальними витратами, що сприяє раціональному використанню соціо-еколого-економічних ресурсів міста під час розподілу й обміну для споживання. Значення дистрибуційної підсистеми для логістичного забезпечення стійкого розвитку міста полягає в тому, що вона покликана задовольняти потребу споживачів у товарах і послугах за мінімальних витрат часу та ресурсів (транспортних, матеріальних) у результаті побудови міської логістичної системи торговельної мережі.

Для характеристики міста як логістичної системи й із урахуванням запропонованих ученими груп міських підсистем сформуємо власний перелік підсистем міста. З огляду на функціональне спрямування підсистем міста та залежно від їхньої ролі у логістичних процесах розмежовуємо системоутворюючі (житлова, промислово-обслуговуюча, медична й освітньо-культурна) підсистеми та системопідтримуючі (енергорозподільча, транспортна, дистрибуційна й інформаційно-комунікативна) підсистеми міста. Так, системоутворюючі підсистеми міста споживають (використовують) і відтворюють соціо-еколого-економічні ресурси, а системопідтримуючі підсистеми споживають (використовують) і переміщують соціо-еколого-економічні ресурси між підсистемами міста.

Означені підсистеми пов'язані між собою за допомогою логістичних потоків (див. рис.1).

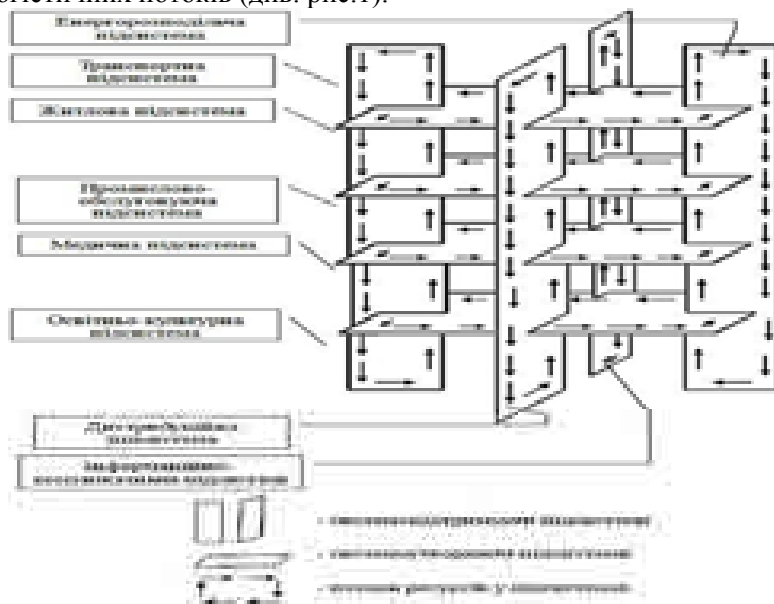

Рис. 1 Системоутворюючі та системопідтримуючі підсистеми міста (авторська розробка)

На наш погляд, логістичний потік (сукупність однорідних елементів, які переміщуються у просторі та часі із певною

швидкістю й інтенсивністю) не виникає безпосередньо в системопідтримуючих (логістичних) підсистемах, а лише у статичних системоутворюючих підсистемах міста в результаті використання соціо-еколого-економічних ресурсів (населення, трудовий потенціал, людський та інтелектуальний капітал, природні ресурси, просторовий базис, засоби виробництва, устаткування, машини, оснащення, будівлі та споруди, транспорт, фінанси) у процесі виробництва, розподілу обміну та споживання. У системопідтримуючих же підсистемах потік просто переміщується між «пунктами призначення» (системоутворюючими підсистемами). Утім, прикметною особливістю системопідтримуючих підсистем є неможливість їхнього існування окремо від системоутворюючих. Попри те, що самостійне існування системоутворюючих підсистем у теорії вважають припустимим, ефективне функціонування останніх буде невпинно спадати аж до моменту припинення життєвого циклу міста.

Визначені системоутворюючі та системопідтримуючі підсистеми, а також особливості їхнього функціонування слугують підтвердженням того, що місто – це також логістична система, якій властиві такі етапи логістичного процесу, як: виробництво–розподіл–обмін–споживання. Тобто міська економіка, базована на промислово-обслуговуючій підсистемі (підґрунті здійснення виробництва у місті), яка охоплює підприємства, офіси фірм, фінансово-банківські, страхові та кредитні установи, уможливує виконання функції у руслі виробництва товарів, робіт, послуг, які будуть споживати жителі міста. Функціонування цієї підсистеми залежить від раціонального використання та відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів, що, власне, передбачає баланс між економічною, екологічною та соціальною системами.

Розподіл у місті пов'язує виробництво та споживання з огляду на необхідність задоволення потреб жителів міста. Тому зрозуміло, що дистрибуційна підсистема відіграє важливу роль не лише у процесі розподілу, але й обміну. Також вагомим для розподілу, обміну та споживання виступає транспортне, інформаційне забезпечення через сприяння в доступності для

фізичних і юридичних осіб міста отримання потрібних товарів, робіт, послуг.

Відтак, із огляду на змістові ознаки поняття «місто» й із урахуванням означених нами підсистем, які функціонують у місті, постає очевидним, що місто – складна логістична система, яку формують системоутворюючі та системопідтримуючі підсистеми, зорієнтована на задоволення потреб суб'єктів за рахунок використання соціо-еколого-економічних ресурсів під час виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Підсистеми одного міста, що функціонують, взаємодіють у просторі із підсистемами іншого міста, утворюють при цьому агломерацію, тобто територіальне утворення. Взаємодія між підсистемами міст можлива в разі наявності в одному місті певних внутрішніх ресурсів, що зумовлює залучення його системоутворюючими та системопідтримуючими підсистемами соціо-еколого-економічних ресурсів іншого міста на основі логістичного управління у процесі свого розвитку.

Підсистеми агломерації, як і міста, поділяють на системоутворюючі та системопідтримуючі (рис. 2.). Специфіка підсистем агломерації окреслена тим, що вони зазнають глибоких якісних змін унаслідок інтеграційних процесів, тобто внаслідок взаємодії між містами системоутворюючі та системопідтримуючі підсистеми агломерації формують агломераційний ефект. Так, для системоутворюючих (промислово-обслуговуюча, житлова, медична, освітньо-культурна) підсистем агломерації властиві висока концентрація та спряженість виробництва з одночасним забезпеченням висококваліфікованим персоналом, тісні виробничі та техніко-технологічні зв'язки, забезпечення комплексного перероблення сировини, поширення масових комунікацій та об'єктів соціального спрямування, увиразнення ролі інноваційних процесів.

У системопідтримуючих (енергорозподільча, транспортна, дистрибуційна, інформаційно-комунікативна) підсистемах агломерації якісні перетворення відбуваються за рахунок інформатизації та комп'ютеризації, переважання впливу соціальних факторів, тобто наявності інтелектуальних соціальних ресурсів, потужних джерел енергії, посилення торгівельної

діяльності та налагодження транспортних, фінансових, рекреаційних, інформаційних зв'язків.

Тому, на нашу думку, міська агломерація – це складна просторово організована, логістична система, яка складається з кількох міст, об'єднаних спільними транспортними, промисловими, фінансовими, науковими, рекреаційними, інформаційними зв'язками.

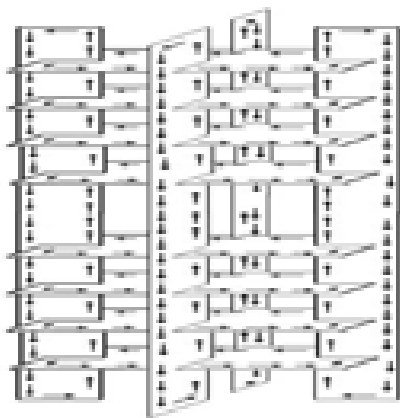

Рис. 2 – Формування агломерації за допомогою взаємодіючих підсистем міст (авторська розробка)

Варто підкреслити, що і міста, й агломерації можуть відзначатися суттєвими відмінностями рівнів розвитку, пов'язаними не лише з економіко-географічним розташуванням, недосконалістю місцевої політики, а й зі змінами, що виникли внаслідок зовнішніх і внутрішніх збурень. Означені тенденції впливатимуть на забезпечення стійкого розвитку міста й агломерації.

З огляду на те, що процес розвитку міст і аглоерацій, взаємодія суспільних відносин, людини та навколишнього природного середовища, позначені протиріччями між соціально-економічним зростанням і збереженням навколишнього середовища, в сучасних умовах потрібно говорити не тільки про розвиток міста й аглоерації, а про розвиток міста й аглоерації на засадах стійкості. Тому постає необхідним установити умови досягнення стійкості, а надалі – параметри впливу на забезпечення стійкого розвитку міста й аглоерації. Для цього

шляхом дослідження фахових наукових джерел проаналізуємо сутність поняття «стійкість».

Зважаючи на різні підходи вчених до визначення ознак стійкості, акцентуємо на тому, що рівновага є ключовою ознакою стійкості, яка повинна супроводжуватися соціо-еколого-економічною безпекою, оскільки остання видається пріоритетною умовою задоволення потреб теперішніх і майбутніх поколінь, а це, відповідно, дасть змогу досягнути балансу між соціальними, економічними й екологічними процесами.

Вважаємо, що стійкість – це можливість системи за певних зовнішніх і внутрішніх впливів адаптуватися, забезпечувати якісні, позитивні зміни, з мінімальними девіаціями, передбачати досягнення рівноваги, соціо-еколого-економічної безпеки, балансу між соціо-еколого-економічними процесами та сприяти переважанню темпів відтворення над темпами споживання ресурсів у процесі організації логістичних потоків.

Попри ґрунтовність аналізу вченими поняття «стійкість», у працях, присвячених цій проблемі, не зазначено, між якими процесами має бути досягнуто рівноваги. На нашу думку, динамічна рівновага повинна визначатися узгодженістю між окремими елементами системи у процесі використання та відтворення ресурсів під час виникнення збурень унаслідок дії зовнішніх і внутрішніх загроз соціо-еколого-економічній системі.

Варто також наголосити на тому, що в короткостроковій перспективі йдеться про коливання системи навколо рівноважного стану, а в довгостроковій – про забезпечення умови досягнення рівноваги між використанням і відтворенням ресурсів системи.

Також констатуємо, що досягнення рівноваги, як необхідної передумови розширеного відтворення, можливе тоді, коли за постійних зовнішніх і внутрішніх умов взаємообернені процеси у системі розгортаються з однаковою інтенсивністю. Прикметно, що процеси у зовнішньому середовищі можуть знаходитися в постійному русі стосовно окремої системи. Відтак, говоримо про забезпечення стійкого стану системи, який потребує постійного залучення ресурсів для його підтримання, а також вимагає постійного зміщення точки рівноваги для активного

пристосування до змін, зумовлених чинниками внутрішнього та зовнішнього середовищ. Таким чином, рівновага має передбачати узгодженість між окремими елементами системи в умовах виникнення збурень унаслідок дії зовнішніх і внутрішніх загроз системі.

Ще одна вагома умова процесу забезпечення стійкого розвитку – це адаптація, оскільки будь-яка система під час функціонування зазнає впливу ендо- й екзогенних чинників, що детермінує необхідність її швидкого пристосування (адаптації) до мінливих умов без порушення стану безпеки. Загалом адаптація системи – це пристосування системи, її підсистем та окремих елементів до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовищ для забезпечення стійкості та досягнення динамічної рівноваги між системою та середовищем.

Оскільки вирішального значення для безпечного існування теперішніх і майбутніх поколінь набуває соціо-еколого-економічна безпека як складова стійкого розвитку, детальніше розглянемо цю ознаку стійкості.

Соціо-еколого-економічною безпекою пропонуємо вважати такий стан певної системи, за якого негативні впливи на її окремі елементи зведено до мінімально припустимого рівня або усунуто повністю внаслідок дії саморегульованих властивостей системи або цілеспрямованого впливу ззовні.

Досягнення високого рівня економічного зростання позначене небезпекою нераціонального використання природних ресурсів і навіть їхнього знищення: інтенсивні виробничі процеси та значні обсяги виробництва потенційно-небезпечних підприємств негативно впливають на атмосферу, водні та земельні ресурси у вигляді викидів і скидів шкідливих речовин і утворення небезпечних відходів. Домінування споживацької ідеології сприяє некерованості прискореного інтенсивного зменшення невідновлювальних природних ресурсів, зумовлює ризики та небезпеки в усіх структурах міста. Ретельне дотримання всіх вимог екологічної безпеки перешкоджає економічному розвитку та формуванню умов економічного зростання. Неправова поведінка людей детермінує виникнення фінансових та екологічних ризиків. Означені тенденції

сприятимуть вияву ризиків, які є перешкодами на шляху до досягнення стійкого розвитку міста й агломерації.

На забезпечення стійкого розвитку міста й агломерації також впливає переміщення у процесі виробництва–розподілу–обміну–споживання у їхніх підсистемах ресурсів у вигляді потоків. Виявами логістизації виступає зменшення кількості використання та втрат соціо-еколого-економічних ресурсів під час обслуговування потоків і загалом зменшення навантаження на навколишнє природне середовище. Тому із функціональної точки зору стійкий розвиток також пов'язаний із перерозподілом потоків у підсистемах міста й агломерації, що позначається на рівні логістизації. Перерозподіл потоків – це процес, за якого напрям потоків у просторі може зазнавати змін. Перерозподіл дає змогу уникнути непродуктивних втрат ресурсів, зменшити втрати під час перероблення, скоротити перелік ступенів перероблення сировини за наявності можливостей і забезпечуватиме процес відтворення в місті й агломерації. Перерозподіл потоків передбачає їхнє залучення в ті сфери певної території, які можуть поставати найбільш вигідними та забезпечувати відтворювальні процеси в місті й агломерації.

Під «розвитком міста на засадах стійкості» будемо вважати позитивні, прогресивні, кількісні, якісні, спрямовані, необоротні зміни, які уможливають адаптацію до впливу ендо- й екзогенних чинників, досягнення рівноваги, розширеного відтворення з одночасним збереженням соціо-еколого-економічної безпеки у процесі організації логістичних потоків у підсистемах міста для задоволення потреб сучасних і наступних поколінь.

Стійкий розвиток агломерації охоплює якісні, прогресивні, спрямовані та необоротні зміни, вираженням яких слугує глибина інтеграції підсистем окремих міст, що її утворюють, наявність ефективних агломеративних зв'язків у процесі організації логістичних потоків для задоволення потреб сучасних і наступних поколінь.

Результати дослідження дають підстави констатувати про потребу формування у сьогоденні якісно нового підходу до забезпечення стійкого розвитку міста й агломерації, який має передбачати узгоджений динамізм у досягненні рівноваги між

раціональним використанням соціо-еколого-економічних ресурсів, їхнім відтворенням, що зрештою вплине на досягнення прийняттого стану соціо-еколого-економічної безпеки в місті, забезпечення дієвої інтеграції підсистем міст, розвиток агломеративних зв'язків.

6.3. Правила сталого розвитку агломерацій (Н.О. Телюра, м. Харків).

Сталий розвиток агломерацій – це багатогранне поняття, яке означає гармонійний розвиток економічної та соціальної сфери у нерозривному взаємозв'язку із збереженням якості навколишнього середовища. Актуальним питанням сталого розвитку агломерації є розробка стратегії, яка дозволить досягти економічного розвитку і одночасного вирішення екологічних проблем. Сталий розвиток дає шанс міській владі розвивати комплексний підхід до екологічних, економічних і соціальних задач і працювати в демократичному партнерстві з міськими громадами.

Із метою досягнення бажаного рівня розвитку агломерацій, потрібно, спираючись на власний досвід, враховувати кращі приклади сучасності. Тому, для формування узгодженої позиції щодо принципів ефективного розвитку агломерації пропонується скористатися кращим міжнародним досвідом, який викладено в наступних міжнародних документах:

- «Основоположні принципи сталого (стійкого) просторового розвитку європейського континенту» (Основоположні, 2000).

- «Порядок денний Хабітат» (ООН, 1996)

- «Міста Європи на шляху до стійкого (сталого) розвитку» (Хартія, 1994).

- «Порядок денний – XXI» (Порядок, 1992).

У цих міжнародних документах, агломерація визнається центральним чинником соціального й економічного розвитку людства, центром суспільного життя та національної економіки, хранителем культури, спадщини та традицій. Агломерації відіграють ключову роль у процесах зміни стилю життя населення, моделей виробництва та споживання, просторової

структури розселення та розміщення виробництва (Бойко-Бойчук, 2007).

Сталий розвиток агломерацій – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини (Концепція, 1999).

Треба відмітити, що на сьогодні розвиток агломерацій України характеризується значними відмінами в рівнях їх соціально-економічного розвитку, неузгодженістю ряду законодавчих та нормативно-правових актів із містобудівним законодавством, недостатньо чітко визначеною загальнодержавною стратегією.

Спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих агломераціях, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл. Це є наслідком надмірного втручання держави до регіональної політики протягом довготривалого періоду, що призвело до значних територіальних диспропорцій економічного розвитку країни, суттєвих недоліків у територіальній організації суспільства, в системі поселень. В усіх областях України посилюються процеси депопуляції населення, чисельність та рівень життя якого постійно скорочується. Погіршуються стан житлово-комунального господарства, санітарно-гігієнічна та епідеміологічна ситуація, особливо у агломераціях.

Водночас спостерігається тенденція збільшення загальної площі територій агломерацій. При цьому землі використовуються нераціонально. Значні площі зайняті під складування відходів виробництва (відвальними породами, шламонакопичувачами), під сміттєзвалища тощо. Здебільшого неефективно використовуються землі, відведені під об'єкти промисловості,

транспорту, енергетики, а також землі рекреаційного призначення.

У національному законодавстві відмічено, що основними причинами, що перешкоджають забезпеченню збалансованого сталого розвитку агломерацій, є нестабільність соціально-економічних умов у державі на перехідному етапі, відсутність науково обґрунтованої, чітко визначеної стратегії її сталого розвитку, ефективного реформування економіки та її державного регулювання, недосконалість законодавчого і нормативного забезпечення формування адекватного умовам ринку фінансового, правового, інформаційно комунікаційного простору, недосконалість правових, організаційних, економічних засад діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб щодо формування повноцінного життєвого середовища.

Виходячи з викладеного вище, основними напрямками державної політики щодо забезпечення сталого розвитку агломерацій повинно бути (Концепція, 1999):

- узгодженість соціального, економічного, містобудівного і екологічного аспектів розвитку населених пунктів та оточуючих територій;

- раціональне використання земельних, водних, рекреаційних та інших природних ресурсів, створення умов для їх відновлення;

- удосконалення соціальної інфраструктури населених пунктів із метою створення умов для розвитку дошкільного виховання, освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і відпочинку, поліпшення демографічної ситуації;

- підвищення рівня забезпеченості житлом виходячи з потреб і можливостей різних верств населення, гарантованого забезпечення житлом соціально незахищених громадян;

- збереження і раціональна експлуатація наявного житлового фонду, інших будинків і споруд, реконструкція та модернізація застарілої забудови з дотриманням соціальних стандартів і санітарно-гігієнічних умов;

- удосконалення виробничої інфраструктури із забезпеченням її економічної ефективності і соціальним спрямуванням, створенням належних умов для розвитку

підприємств усіх форм власності для продуктивної зайнятості населення, відновлення кадрового та наукового потенціалу, достатньої кількості робочих місць;

- удосконалення транспортної інфраструктури, зокрема розвиток усіх видів пасажирського транспорту загального користування, забезпечення міського та міжміського сполучення, сільських поселень із міськими та між собою;

- розвиток інженерної інфраструктури (впровадження нових технологій, мереж і споруд енергопостачання, теплозабезпечення, водопостачання, каналізації), впровадження енергозберігаючих систем інженерно-технічного забезпечення населених пунктів;

- забезпечення державного регулювання процесу планування і забудови населених пунктів шляхом розроблення генеральних планів, іншої містобудівної документації та місцевих правил забудови, здійснення контролю за їх реалізацією (з урахуванням державних, суспільних і приватних інтересів);

- сприяння розвитку національних особливостей містобудування та архітектури;

- охорона та раціональне використання пам'яток культурної спадщини;

- формування повноцінного життєвого середовища, збалансування соціально-економічного розвитку поселень і прилеглих до них територій;

- підтримка села з метою запобігання створення критичної урбанізації та запобігання створенню критичної диспропорції між кількістю населення в містах і селах;

- поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів, створення безпечних для життя і здоров'я людини умов, впровадження сучасних систем збирання, вилучення, переробки та знешкодження відходів;

- забезпечення захисту від несприятливих природних явищ, запобігання виникненню техногенних аварій та ліквідації їх наслідків;

- проведення наукових досліджень, які б сприяли вирішенню соціально-економічних, екологічних та інших питань забезпечення сталого розвитку населених пунктів;

- створення інформаційних систем по використанню наукових досліджень, статистичних та інших даних про населені пункти, передового досвіду щодо забезпечення їх сталого розвитку;

- здійснення міжнародного співробітництва щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів;

- удосконалення чинного законодавства та розроблення нових нормативно-правових актів із питань регулювання планування і забудови населених пунктів, реформування соціальної, житлової, інвестиційної політики, землекористування, охорони довкілля, діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадян і юридичних осіб у сфері забезпечення сталого розвитку населених пунктів.

Для реалізації державної політики, щодо забезпечення сталого розвитку агломерацій, необхідно визначити, які з екологічних показників мають найбільший вплив на виділення та подальший сталий розвиток агломерацій.

В Україні на виділення та формування меж агломерацій впливає багато чинників, на основі проведеного ранжування було виділено критерії екологічного, економічного та соціального спрямування.

Із метою визначення вагових коефіцієнтів використано алгоритм методу аналізу ієрархій (MAI).

Метод аналізу ієрархій (MAI) застосовується з метою обґрунтування прийняття оптимальних рішень в умовах багатокритеріального вибору в багатьох галузях (Саати, Кернс 1991). Метод аналізу ієрархій було розроблено американським математиком Сааті Л. Томасом (Thomas L. Saaty) і ґрунтується на результатах його досліджень у галузі «неструктурованого прийняття рішень» (Saaty, 1986).

У роботі Т. Сааті та С. Кернса (Саату, 1991) наведено велику кількість прикладів застосування MAI, які наочно демонструють практичну цінність запропонованого авторами підходу до розв'язання широкого кола задач управління, планування, розподілу ресурсів тощо.

Метод аналізу ієрархій базується на ієрархічному представленні елементів, що визначають суть проблеми. Проблема розбивається на простіші складові з наступним

оцінюванням особою-експертом відносного ступеня взаємодії елементів одержуваної ієрархічної структури. Для попарного порівняння елементів ієрархії використовуються розроблені шкали відношень. Застосування МАІ передбачає структурування проблем у вигляді ієрархії або мережі як першого етапу МАІ.

Побудова ієрархії починається з окреслення проблеми дослідження. Далі будується власне ієрархія, що включає головну мету (призначення), яка відповідає вершині ієрархії, проміжні рівні (критерії, від яких залежать досягнення мети) і альтернативи, які формують найнижчий ієрархічний рівень. Результатом застосування МАІ є вибір однієї з альтернатив, яка за результатами попарних порівнянь з іншими має характеристики, що найбільше відповідають головній меті ієрархії.

Результати досліджень. Для досягнення поставленої мети застосуємо алгоритм МАІ, що включає таку послідовність етапів.

Етап 1. Окреслення проблеми, яку необхідно вирішити. Визначається мета, ступінь наближення до мети (критерії) та альтернативні рішення, які слід порівняти.

Етап 2. Структурування проблеми прийняття рішення і побудова ієрархії. Побудову починають із вершини (цілі), через проміжні рівні (критерії, від яких залежать наступні рівні) до найнижчого рівня – переліку альтернатив.

Графічне представлення ієрархічної структури факторів, що безпосередньо впливають на адекватність оцінки визначення вагових коефіцієнтів параметрів міст, що впливають на виділення в Україні агломерацій, наведено на рис. 1.

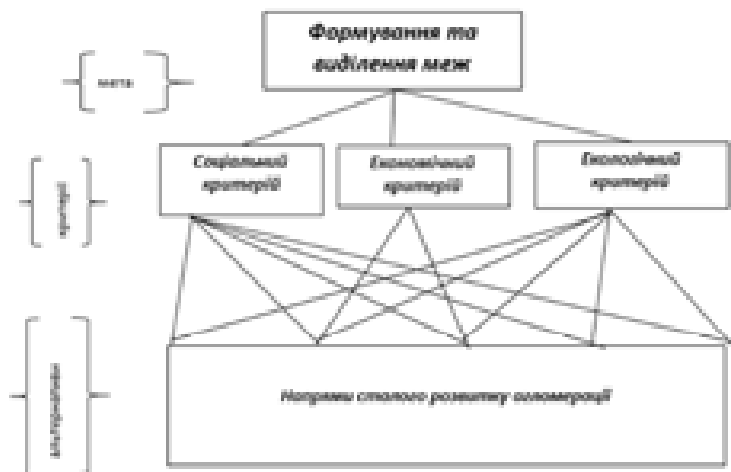

Рис. 1 – Графічне представлення ієрархічної структури МАІ

Відповідно прийнятої ієрархії здійснено попарне порівняння всіх елементів у ієрархії за шкалою, наведеною в табл. 1, та побудовані матриці попарних порівнянь.

Таблиця 1 – Шкала для попарного порівняння елементів ієрархії, що належать до одного рівня (Саату, 1991)

Ступінь важливості	Визначення
1	Рівна важливість
3	Помірна перевага одного над іншим
5	Значна перевага
7	Сильна перевага
9	Безумовна (абсолютна) перевага
2, 4, 6, 8	Проміжні значення між двома сусідніми судженнями
Обернені величини (1; 1/2; 1/3; 1/4; 1/5; 1/6; 1/7; 1/8; 1/9)	Якщо при порівнянні однієї альтернативи з іншою отримано одне з вищевказаних чисел (наприклад 5), то при порівнянні другої альтернативи з першою одержимо обернену величину (тобто 1/5)

Якщо при порівнянні однієї альтернативи з іншою отримано одне з вищевказаних чисел (наприклад 5), то при порівнянні другої альтернативи з першою одержимо обернену величину (тобто 1/5).

Будуємо матрицю порівнянь, для чого порівнюємо альтернативу з рядка з альтернативою зі стовпчика за кожним із критеріїв.

Матриці попарних порівнянь були складені за допомогою програмного продукту MPriority 1.0.

Для виявлення глобальних пріоритетів альтернатив складаються матриці, елементами якої є вектори локальних пріоритетів кожної з альтернатив, розташовані відповідно до послідовності критеріїв. Локальні пріоритети перемножуються на пріоритети відповідних критеріїв на вищому рівні і додаються. Таким чином було отримано глобальний вектор пріоритетів альтернатив відносно поставленої мети.

Використавши вищенаведений алгоритм, було здійснено попарні порівняння критеріїв відносно поставленої мети, порівняння альтернатив відносно кожного з критеріїв, виконано відповідні обчислення.

Запропоновані екологічні, економічні та соціальні показники, повинні бути враховані при впровадженні заходів щодо забезпечення сталого розвитку агломерацій та визначатись у державних і регіональних програмах соціально-економічного розвитку, планах соціально-економічного розвитку, інших інвестиційних програмах, державних і місцевих бюджетах, відповідній містобудівній і проектній документації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Abeysuriya, K., Mitchella, C., White, S. (2007). Can corporate social responsibility resolve the sanitation question in developing Asian countries? *Ecological Economics*, vol. 62 (1), P. 174-183.
2. Adani foundation (official website). Retrieved from <http://www.adanifoundation.org>.
3. Adani group. Information. History. Retrieved from <http://www.slideshare.net/shrutigandhi32/adani-group-38899508>
4. Adani. Social Responsibility. Retrieved from <http://adanipower.com/social-responsibility>.
5. Arnaud Chevalier Schooling and Voter Turnout: Is there an American Exception? / Arnaud Chevalier & Orla Doyle [Electronic resource]. – IZA DP No. 6539, Discussion Paper No. 6539. - May 2012. Mode of access: World Wide Web: <http://ftp.iza.org/dp6539.pdf>.
6. Better Life Index 2015 [Electronic source] / OECD. Stat. – Available at: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI>.
7. Blanchard K. Great leaders grow: becoming a leader for life / Ken Blanchard, Mark Miller. – Berrett-Koehler Publishers, 2012. – 144 p.
8. Bourdieu P. An Invitation to Reflexive Sociology [Electronic source] / P. Bourdieu, L. Wacquant // Chicago: University of Chicago Press. – 1992.
9. Brabham D.C. Using Crowdsourcing In Government [Electronic resource] / D.C. Brabham // IBM Center for The Business of Government. – 2014. – p. 91-94. – Access mode: <http://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/Management%20Crowdsourcing.pdf> (last access: 05.08.16). – Title from the screen.
10. Buckingham M. Standout: the groundbreaking new strengths assessment from the leader of the strengths revolution / Marcus Buckingham. – Thomas Nelson, 2011. – 240 p.
11. Citizen Participation Handbook. Sixth edition. Institute for Participatory Management and Planning, Monterey, CA, 1990.
12. Carroll, Archie B. "A History of Corporate Social Responsibility: Concepts and Practices." *Oxford Handbooks Online*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199211593.001.0001/oxfordhb-9780199211593-e-002>.
13. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital [Electronic source] / J. Coleman // *American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. – 1988. – pp. 95-120.
14. Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters [Electronic

- resource]. – 1998. – Access mode: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (last access: 07.08.16). – Title from the screen.
15. Costanza R., Folke C. Ecological Economics and Sustainable Development. Paper prepared for the International Experts Meeting for the Operationalization of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. 2011. July 28-30.
 16. Cross-border cooperation in the framework of the European neighbourhood policy: The Eastern Partnership and Russia: manuscript / EwaKochańska, Jana Pieriegud // Research and Innovation Centre PRO-AKADEMIA, Lodz 2014. – 116 p.
 17. Dungy T. The mentor leader: secrets to building people and teams that win consistently / Tony Dungy, Jim Caldwell, Nathan Whitaker. – Tyndale House Publishers, 2010. – 230 p.
 18. Education and Employment: What are the Gender Differences?, [Electronic resource]. – OECD, ISSN: 2226-7077, DOI: 10.1787/22267077. – 2015. – 4 p. Mode of access: World Wide Web: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5js4q17gg540.pdf?expires=1452346389&id=id&accname=guest&checksum=2073DBEA5A0368FB12E9E688AA0A9B4E>.
 19. Enel Group (official website). Retrieved from <https://www.enel.com/en/aboutus/a201608-who-we-are.html>.
 20. Engie (official website). Retrieved from <http://www.engie.com/en/>.
 21. Fortum (official website). Retrieved from <http://www.fortum.com/frontpage/com/en/?from=irene>.
 22. Gas Natural Fenosa. 2014 Corporate Responsibility Report. Retrieved from http://www.gasnaturalfenosa.com/servlet/ficheros/1297147982420/IRC_ing_accesible_op,0.pdf.
 23. Global Material Flows` Database, [Electronic resource]. – Mode of access: World Wide Web: <http://www.materialflows.net/data/datadownload/>.
 24. Hartmut Bossel Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications / Bossel Hartmut [Electronic resource]. – A Report to the Balaton Group, Published by the International Institute for Sustainable Development, ISBN 1-895536-13-8. – 1999. Mode of access: World Wide Web: <https://www.iisd.org/pdf/balatonreport.pdf>.
 25. Heifetz R. The practice of adaptive leadership: tools and tactics for changing your organization and the world / Ronald Heifetz, Alexander Grashow, Marty Linsky. – Harvard Business Review Press, 2009. – 352 p.
 26. International Institute for Democracy and Electoral Assistance [Electronic resource]. – IDEA, Voter Turnout Statistic Mode of access: World Wide Web: <http://www.idea.int/vt/index.cfm>.
 27. Jesuit D. Local economic development and cross-border networks / D. Jesuit, L. Sych // International Journal of Public Sector Management. –

2012. – Vol. 25 ; Is. 6/7. – P. 473–482.
28. Jon Clifton and Lymari Morales, Egyptians`, Tunisians` Wellbeing Plummet Despite GDP gains [Electronic resource]. – Gallup analytics, February 2. – 2011. - Mode of access: World Wide Web: <http://www.gallup.com/poll/145883/egyptians-tunisians-wellbeing-plummet-despite-gdp-gains.aspx>.
 29. J-POWER Company Information. Corporate profile. Retrieved from http://www.jpowers.co.jp/english/company_info/jpowers/aisatu/index.html
 30. J-POWER Group Sustainability Report 2015. Retrieved from http://www.jpowers.co.jp/english/company_info/environment/index.html.
 31. Karl-Henrik Robert, Goran Broman, David Waldron and other contributors. Sustainability Handbook: Understanding of Sustainability in practice and theory. - Canada: January 15, 2012.
 32. Keating M. Territorial policy communities and devolution in the UK [Electronic resource] / Keating M., Cairney P., Hepburn E. // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. – 2008. – p. 1-16. – Access mode: http://www.academia.edu/6407224/Territorial_policy_communities_and_devolution_in_the_UK (last access: 08.08.16). – Title from the screen.
 33. Keeley B. Human Capital How what you know shapes your life [Electronic source] / OECD INSIGHTS. – 2007. – Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/0107101e.pdf?expires=1452604968&id=id&accname=guest&checksum=C5148BAC9CEE8AFC37F69C805DCA6B02>.
 34. Keetie Sluyterman (2010). Royal Dutch Shell: Company Strategies for Dealing with Environmental Issues. *Business History Review*, 84, pp 203-226. doi:10.1017/S0007680500002580.
 35. Kouzes J. The truth about leadership: the no-fads, heart-of-the-matter facts you need to know / Jim Kouzes, Barry Posner. – Jossey-Bass, 2010. – 224 p.
 36. Lambooy, T. (2011). Corporate social responsibility: sustainable water use. *Journal of Cleaner Production*, vol. 19, P. 852-866.
 37. Luhmann The Reality of the Mass Media / Niklas Luhmann, translated by Kathleen Cross Stanford, Stanford University Press. 2000. - 160 pp.
 38. Making Public Participation Legal [Electronic resource]. – 2013. – Access mode: http://www.deliberative-democracy.net/index.php/resources/doc_download/46-making-public-participation-legal (last access: 08.08.16). – Title from the screen.
 39. Markowitz H. M. Portfolio Selection / H. M. Markowitz // *Journal of Finance*. – 1952. – № 7. – P. 77–91.
 40. Maxwell J. C. The 15 invaluable laws of growth / John Calvin Maxwell. – Center Street, 2012. – 347 p.
 41. Municipal Environmental Policies and the Contribution of Local Agenda 21: A Review of International Experiences; Ed Frank. IHS Urban Forum,

Issue 1 summer 2002. Annual Scientific Journal

42. Municipal Environment Policies and the Contribution of Local Agenda 21: A Review of International Experiences. Urban Planning and Environment Symposium, 5-9 April 1999
43. Municipal Sustainability Self-Assessment Tool Kit. Режим доступу: <http://www.municipalnl.ca/userfiles/files/SATK%20low%20res.pdf>
44. Mohler A. The conviction to lead: 25 principles for leadership that matters / Albert Mohler. – Bethany House Publishers, 2012. – 224 p.
45. OECD How's Life? 2015. Measuring Well-being [Electronic source] / OECD Publishing, Paris. – 2015. – Available at: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oced/economics/how-s-life-2015_how_life-2015-en#page4.
46. Osborne L. Sticky teams: keeping your leadership team and staff on the same page / Larry Osborne. – Zondervan, 2010. – 224 p.
47. Parts E. The dynamics and determinants of social capital in the European Union and Neighbouring Countries [Electronic source] / E. Parts // IAREG – Intangible Assets and Regional Economic Growth, Working Paper WP5/01 (2013). – Available at: <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2013/01/WP-5.1.pdf>.
48. Parts E. Social capital, its determinants and relations with economic growth: comparison of the Western European and Central and Eastern European countries [Electronic source] / E. Parts / PhD dissertation, University of Tartu, 2009. – 293p.
49. Public Management: An Introduction for Public Managers in Developing Countries and Emerging Economies. Leon van den Dool. 2003. – June-August.
50. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy [Electronic source] / R. Putnam // Princeton University Press, New Jersey. – 1993.
51. Rath T. Strengths based leadership: great leaders, teams, and why people follow / Tom Rath, Barry Conchie. – Gallup Press, 2009. – 266 p.
52. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 / A/RES/70/1 [E-resource]. – Access mode: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement>.
53. Rizopoulos L.A. Using online threaded discussions: best practices for the digital learner [Electronic resource] / Rizopoulos L.A., McCarthy P. // Educational Technology Systems. – 2008-2009. – Vol. 37(4). – p. 373-383. – Access mode: <http://web2integration.pbworks.com/f/USING+ONLINE+THREADED+DISCUSSIONS-+BEST+PRACTICES+FOR+THE+DIGITAL+LEARNER.pdf> (last access: 09.08.16). – Title from the screen.
54. Saaty T. L. Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process / T. L. Saaty // Management Science. – 1986. – Vol. 32, №7. – Pp. 841 – 855.

55. Scott J. European Politics of Borders, Border Symbolism and CrossBorder Cooperation / J. Scott // A Companion to Border Studies / ed. by Thomas M. Wilson, H. Donnan. – Chichester : Wiley-Blackwell, 2012. – 636 p.
56. Scott S. Fierce leadership: bold alternative to the worst “best” practices of business today / Susan Scott. – Crown Business, 2009. – 336 p.
57. Scrivens K. Four interpretations of social capital: an agenda for measurement [Electronic source] / Katherine Scrivens and Conal Smith, OECD Statistics Directorate. – 2013. – Available at: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/DOC\(2013\)6&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=STD/DOC(2013)6&docLanguage=En).
58. SER (2000). SER Advisory Report on Corporate Social Responsibility: A Dutch Approach (De winst van waarden), No. 11, 15 December 2000. Retrieved from <http://www.SER.nl>.
59. Siegler V. Measuring Social Capital [Electronic source] / Veronique Siegler, Office for National Statistic. – 2014. – Available at: http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171766_371693.pdf.
60. Sinek S. Start with why: how great leaders inspire everyone to take action / Simon Sinek. – Portfolio Hardcover, 2009. – 256 p.
61. Social Capital [Electronic source] / The World Bank Group. – Available at: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0,,menuPK:401021~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:401015,00.html>.
62. The Human Development Report [Electronic source] / the United Nations Development Programme (UNDP). – 2015. – Available at: http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/HDR/HDR%2015/HumanDevelopmentReport_EN.pdf.
63. The Millennium Development Goals Report [Electronic resource]. – United Nations, 2013. - Mode of access: World Wide Web: <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mdg-report-2013-english.pdf>.
64. The official United Nations site for the MDG Indicators, [Electronic resource]. – MDG indicators Slum population in urban areas (thousands) Mode of access: World Wide Web: <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/SeriesDetail.aspx?srid=711>.
65. The State of Food Insecurity in the World : Strengthening the enabling environment for food security and nutrition; Food and agriculture organization of the united nations [Electronic resource]. – Rome : 2014. – Access mode: <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf>.
66. The World Bank Database, [Electronic resource]. – The World Bank, Mode of access: World Wide Web: <http://data.worldbank.org/indicator>
67. Thermal Powertech Corporation India Limited (A Sembcorp Gayatri Company). Corporate Social Responsibility. Retrieved from <http://www.sembcorp.com/en/src/downloads/utilities/TPCIL%20CSR%20Policy.pdf>.

68. Trade Reforms and Food Security : Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. – Rome : 2003. – 315 p.
69. UN E-Government Development Database [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016>.
70. UN Global Compact. The ten principles of the UN Global Compact. Retrieved from <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>.
71. United Nations Office on Drugs and Crime, [Electronic resource]. – UNDOC, Database Mode of access: World Wide Web: <https://data.unodc.org/>.
72. Watkins M. The first 90 days, updated and expanded: critical success strategies for new leaders at all levels/ Michael Watkins. – Harvard Business Review Press, 2013. – 304 p.
73. Winter I. Towards a Theorised Understanding of Social Capital [Electronic source] / I. Winter // Working Paper 21, Australian Institute of Family Studies. – 2000.
74. Wiseman L. Multipliers how the best leaders make everyone smarter / Liz Wiseman, Greg Mckeown, Elizabeth Wiseman. – HarperBusiness, 2010. – 288 p.
75. Woolcock M. Social Capital: Implications for Development Theory [Electronic source] / M. Woolcock, D. Narayan, // The World Bank Research Observer. – 2000. – p. 225-251.
76. World Database of Happiness, [Electronic resource]. – Archive of research findings on subjective enjoyment of life. Mode of access: World Wide Web: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/nat_fp.php?mode=8&ranks=1.
77. Youth Unemployment Major Cause of Crime in Kenya Slums, [Electronic resource]. –League News, 14 October 2014. Mode of access: World Wide Web: <http://kassfm.co.ke/home/index.php/component/k2/item/1670-youth-unemployment-major-cause-of-crime-in-kenya-slums.html>.
78. Адаір Д. Психологія лідерства / Д. Адаір. – М.: Ексмо, 2005. – 327 с.
79. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.
80. Апанович О. За плугом Господь іде (Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського) / О. Апанович. – Редакція газети «Дзвін Севастополя» Севастопольського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. – 26 с.
81. Арсаханова З. А. Финансовая политика экономического роста российской экономики : дис. на соиск. уч. степени доктора экон. наук.

- : спец. 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит / З. А. Арсаханова. – ФГБОУ ВПО «Дагестанский государственный университет». – Махачкала, 2014. – 335 с.
82. Архипова Є. О. Електронне урядування як форма організації державного управління/ Є.О. Архипова [Електронний ресурс] // Державне управління: удосконалення та розвиток. – № 5. – 2015. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=855>.
83. Бевз В. Основні положення щодо проведення тренінгів / Бевз В, Главник О. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/technol/598/>
84. Березіна О. Ю. Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь : монографія / [за заг. ред. О. Ю. Березіної, Ю. В. Ткаченко]; Національна мережа ВНЗ-партнерів спільного Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»; Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: Видавель Чабаненко Ю.А., 2016. – 714 с.
85. Бегма Ю.С. Капитал и оценка его стоимости в современной экономике / Бегма Ю.С. // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – №6 – 2010. – С.167-177.
86. Бабінова О.О. Розвиток місцевого самоврядування у контексті вдосконалення форм співпраці місцевої влади з населенням: світовий досвід / О.О. Бабінова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 5.
87. Белбин Р.М. Типы ролей в командах менеджеров. Пер. с англ. / Белбин Р.М. - М.: 2003. – 232 с.
88. Белявська К. С. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему// Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - № 1. С. 228-234.
89. Бендер П. Лідерство зсередини / П. Бендер, Е. Хеллман. – Мн.: Попурі, 2005. – 218 с.
90. Бистряков І.К. Капіталізація природних ресурсів: механізми залучення інвестицій у сталий розвиток / І. Бистряков, В. Пилипів, О. Луців. // Економіст. – 2013. – № 10. – С. 38–41.
91. Битов В. П. Індикатори та критерії продовольчої безпеки регіону [Електронний ресурс] / В. П. Битов, Л. О. Гасуха // Економічний форум.– 2013.– № 3.– С. 48-53.– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2013_3_9.pdf.
92. Блондель Ж. Политическое лидерство. Психология и психоанализ власти / Ж. Блондель. – Самара: Бахрах, 1999. – 183 с.
93. Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст : міжнародний досвід / О. Бойко-Бойчук : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm>.
94. Большая советская энциклопедия : в 30 т. Т 2. – [3-изд.] / гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия». – 1972. – 608 с.

95. Бондаренко В.М. Методолого-практичні основи формування та використання сукупного ресурсного потенціалу регіону: проблеми та перспективи. Дис. д-ра екон. наук/ В.М. Бондаренко. – Київ, 2013. – 428 с.
96. Букало С.С. Формування системи показників сталого розвитку міста в умовах обмеженості інформації / С. С. Букало // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 12. – С. 91-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_12_24.
97. В. В. Зубенко, Сучасне середовище економічної концепції сталого розвитку. Ефективна економіка. №10, 2012 р.
98. Васюткіна Н. В. Організаційне забезпечення проведення маркетингових досліджень на промислових підприємствах / Н. В. Васюткіна, О. М. Орлюк // Стратегії стійкого розвитку економіки: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 27 квітня 2011 р.). – К. : Вид-во Європ. Ун-ту, 2011. – С.395–400.
99. Верхоглядова Н.І., Коваленко Є.В. Аналіз підходів до визначення сутності потенціалу підприємства/ Н.І. Верхоглядова, Є.В. Коваленко// Причорноморські студії. - 2016. - Випуск 1. - С. 31-35.
100. Вінніков О. Ю. Державне фінансування організацій громадянського суспільства. Як запровадити європейські стандарти? / О. Ю. Вінніков, Д. С. Ковриженко, М. В. Лациба та ін. // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 224 с.
101. Вінніков О. Ю. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба // Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : [Агентство “Україна”], 2012. – 80 с.
102. Власенко Ю.Г. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств та ефективність його використання. Дис. ...канд. екон. наук / Ю.Г. Власенко. – Київ, 2012. – 216 с.
103. Войтович Р. В. Нові контексти глобальної політичної реструктуризації світу: аксіологічний аналіз/ Р. В. Войтович // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса]. – 2013. – Вип. 2. - С. 520-539. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_2_36.
104. Волохова І. С. Проблеми розвитку фінансової діяльності органів самоорганізації населення / І. С. Волохова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9. – С. 169 – 179.
105. Горячук В.Ф. Сутність поняття капіталізації економіки, методи її оцінки та роль держави щодо підвищення її рівня / В. Ф. Горячук // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2009. – №41(2). – С. 183-187.
106. Гавриличенко Є.В. Організаційно-економічний механізм управління узгодженістю інтересів учасників житлово-комунального господарства регіону. Автореф. дис. ... канд. екон.наук: 08.0005/Є.В. Гавриличенко; ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. – Харків,

2015. – 21с.
107. Герасимчук З. В. Зміст просторового розвитку міста / З. В. Герасимчук, Т. О. Ніщик // Вісник Дніпропетровського університету. В. 4 (2). – 2010. – С. 3–9. – (Серія «Економіка»).
 108. Гнаткевич Ю. Проблема відкритості органів влади та посадових осіб місцевого самоврядування / Ю. Гнаткевич // Програма сприяння парламентові України. – 1998. – Лютий. – С. 1-5.
 109. Головне управління статистики у Сумській області : офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>.
 110. Гопкало О.І. Дослідження ресурсного потенціалу промислового підприємства: методологічні особливості / О.І. Гопкало // Економічний вісник НГУ. – 2010. – № 2. – С. 33-42.
 111. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : [учебник для вузов] / А. Г. Гранберг ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – [4-е изд.]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.
 112. Грицак Я. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/37721>
 113. Грищенко И.В. Предпосылки формирования механизма управления экономическим потенциалом территории с учетом тренований экологической безопасности [Электронный ресурс] /И.В. Грищенко// Эффективна економіка. – 2011. - № 6. - Режим доступа: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=596>.
 114. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // Україна: аспекти праці. – 2010. – №7. –С.3–8.
 115. Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку України: аналітична доповідь / [за заг. ред. Н. В. Грицяк]. – К. : НІСД, 2009. – 25 с.
 116. Губман Б.Л. Ценности это : Энциклопедия культурологи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/747/ЦЕННОСТИ.
 117. Дегтярев К. Три главные проблемы устойчивого развития [Электронный ресурс]/К. Дегтярев. – Режим доступа://<http://www.rgo.ru/2010/07/tri-glavnye-problemy-ustojchivogo-razvitiya/>.
 118. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А. О. Красносьільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина, В. О. Купрій, Н. М. Чермошенцева, О. Л. Вашук – К. : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.
 119. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
 120. Державна стратегія регіонального розвитку до 2020 року. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11>

121. Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/811>.
122. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>
123. Джуліані Р. Лідерство / Р. Джуліані. – М.: Мірамакс, 2002. – 408 с.
124. Дивнич А. В. Вплив дестабілізаційних чинників під час здійснення експертної грошової оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс] / А. В. Дивнич, Д.І. Статівка // Криміналістичний вісник. – 2015. – № 2. – С. 145-150. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_2_22.
125. Довідник Е-врядування для місцевих органів влади України. – 2014, Академія Електронного Управління [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nc.gov.ua/news/doc/Handbook%20for%20Ukrainian%20LGs.pdf>
126. Дранник В. А. Лідерство як засіб вдосконалення процесу управління в трудовому колективі / В. А. Дранник // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. – 2012. – № 3. – С. 10 – 15.
127. Драпіковський О. І. Оцінка нерухомості / О. І. Драпіковський, І. Б. Іванова, Ю. В. Крумеліс. – К.: СІК Груп Україна, 2015. – 424 с.
128. ДТЭК Энерго продолжает инвестиции в устойчивое развитие. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtek.com/ru/media-centre/press-releases/details/dtek-energo-prodolzhaet-investitsii-v-ustojchivoe-razvitie#.VwqiUvmLTIU>.
129. Електронне урядування в Україні – ефективна влада для мешканців. – Київ: ПРООН/МПВСР, 2011. – с. 9.
130. Желаева С.Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов. Дис. канд. экон. наук/ С.Э. Желаева. - Улан-Удэ, 2004. - 156 с.
131. Закон України «Про внесення змін до розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель» від 10.11.2015 № 767-VIII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/767-19>.
132. Закон України «Про доступ до публічної інформації» (Редакція від 01.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (Дата звернення: 04.08.16). – Назва з екрана.
133. Закон України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
134. Закон України «про туризм». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-vp>
 135. Закон України «Про оцінку земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15?nreg=1378-15&find=1&text=%EA%E0%EF%B3%F2%E0%EB%B3%E7&x=0&y=0>
 136. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : me.kmu.gov.ua/file/link/218867/file/zvit.doc
 137. Зелений пакет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cd.greenpack.in.ua/staluy-rozvytok-mist-ukrany>.
 138. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
 139. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К.: Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56 с.
 140. Зубкова М. О. Аналіз зв'язку понять “організатор”, “керівник”, “лідер” у науковій літературі / М. О. Зубкова // Педагогіка та психологія. – 2012. – № 42. – С. 45 – 55.
 141. Иншаков О.В. Структурное уточнение содержания экономической теории: потенциал многоуровневого подхода / О.В. Иншаков // Российский экономический журнал. – 2003. – № 3. – С. 84-87.
 142. Іванова-Костецька Г. С. Визначення поняття «логістика міста» [Електронний ресурс] / Г. С. Іванова-Костецька, 2009. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/3700/1/36.pdf>.
 143. Ілляшенко К. В. Сталий розвиток міста як результат соціального партнерства держави, бізнесу та громади / К. В. Ілляшенко / Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 3. – С. 232-238.
 144. Ілляшенко В. А. Механізми розвитку місцевого самоврядування в Україні / В. А. Ілляшенко // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 97 – 102.
 145. Інглгарт Р. Культура і демократія (2000) (переклад Лілія Шевчук) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm>
 146. Індекс продовольчих цін ФАО [Електронний ресурс] // Веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй. – Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/> (дата доступу 01.08.2016).
 147. Інституційні механізми капіталізації економіки регіонів Українського Причорномор'я: [монографія] / [Б. В. Буркинський, В. М. Осипов, О. В. Моліна та ін.] ; за наук. ред. Б. В. Буркинського; НАН Укра-їни, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України,

2014. – 520 с.
148. Капіталізація підприємств: теорія і практика: моногр./ под ред. д.е.н., проф. І.П. Булеєва, д.е.н., проф. Н.Е. Брюховецької; НАН України, Ін-т економіки пром-сти; ДонУЕП. – Донецьк, 2011. – 328 с.
149. Калабін А. Команда лідера – його найближче коло / А. Калабін. – К.: Київський капіталіст. – 2004. – № 9. – 12 с.
150. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця, д-ра екон. наук А.А.Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 220 с.
151. Карпець Ю. В. Інститут лідерства як механізм впливу в політико-владних відносинах / Ю. В. Карпець // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 49. – С. 149 – 159.
152. Карпінський Б. Формування і розвиток лідерських основ в умовах глобальних фінансових викликів / Б. Карпінський, Ю. Стеблецька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20. – С. 327 – 335.
153. Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: [монографія] / В.Р. Кігель. – К.: ЦУЛ, 2003. – 202 с.
154. Кірсєва Е. А. Регіональна продовольча безпека: суть та інструменти управління[Електронний ресурс] / Е. А. Кірсєва // Ефективна економіка – 2014. – № 4 – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2921>
155. Клейнер Г.Б. Ресурсна теорія організації економіки / Г.Б. Клейнер // Російський журнал менеджмента. – 2011. –Т. 9. – № 3. – С. 3-28.
156. Клиновий Д.В. Концептуальні засади та провідні фактори капіталізації природних ресурсів, як джерела національного багатства України // Клиновий Д.В. // Вісник МНТУ. – 2012. № 3(6). - С. 34-38. – (Серія економіка).
157. Козлова Л. В. Місцеве самоврядування як фактор соціально-економічного розвитку регіону / Л. В. Козлова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 231 – 237.
158. Козловська С. Г. Емоційна компетентність та лідерство / С. Г. Козловська, Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент. – 2013. – № 1. – С. 130 – 140.
159. Колесніченко Г. Л. Політичне лідерство: психологічний аспект / Г. Л. Колесніченко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. – 2010. – Т. 131, №. 118. – С. 127 – 130.
160. Колпаков В. Лідерство – фактор общественного развития / В. Колпаков, О. Анисимов // Персонал. – 2005. – № 9. – С. 66 – 73.
161. Конвергенція регіонів у транскордонному просторі / відп. ред. Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, ЛРІДУ НАДУ, 2012. – 368 с.
162. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс] : [за Звітом про глобальну

- конкурентоспроможність 2010–2011]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=120095>. – Назва з екрану.
163. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
164. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року N 1359-XIV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>.
165. Кочума І. Ю. Соціальний капітал як чинник підвищення ефективності використання економічного потенціалу [Текст] / І.Ю. Кочума // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – Вип. 40. – С. 146-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2014_40_18.
166. Кузнецова І. О. Психологічні аспекти роботи в команді / Кузнецова І.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmv.gov.ua/divinfo.asp?Id=210159>
167. Кузнецов В.Г., Пшінько П.О., Кліменко І. В., Гуменюк А. В., Загорюлько С. М. Перспективи розвитку залізничного туризму України на вузькоколіїних лініях Закарпаття. – Наука та прогрес транспорту. – Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту. – №4(58), 2015. – С. 23-33.
168. Куйбіда В. С. Організаційно-правові аспекти місцевого самоврядування в Україні: [навч. посіб.] / Василь Степанович Куйбіда. – К.: Ун-т “Україна”, 2011. – 158 с.
169. Курган М. Як реанімувати вузькоколіїки Закарпаття. Режим доступу: <http://tyachivnews.in.ua/novini/zakarpattya/6031-yak-reanmuvativuzkokolyki-zakarpattya.html>
170. Курінна І., Малярчук В., Саприкіна М., Супрунюк М., Трегуб О. Прозорість і корпоративна соціальна відповідальність. 2015 — К.: Поліграфія «Юстон». — 47 с.
171. Лисак В. Традиційні цінності у житті українського селянства у 1950-1960 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2116>.
172. Маркс К. Капітал / К. Маркс. – М.: государственное издательство политической литературы, 1951. – 555 с.
173. Мамонова В. В. Особливості місцевого самоврядування в Україні: сучасні реалії та перспективи / В. В. Мамонова // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи. – 2010. – С. 100 – 101.
174. Манжола П. Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень / П.Г. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №. 4. – С. 13-18.
175. Мартинюк М. П. У нас є завдання запустити ринковий механізм,

- увести землю в економічний обіг і наситити частину галузей кредитним ресурсом [Електронний ресурс]. – Дзеркало тижня. – 2016. – 18 березня. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/maksim-martinyuk-u-nas-ye-zavdannya-zapustiti-rinkoviy-mehanizm-uvesti-zemlyu-v-ekonomichniy-obig-i-nasititi-chastinu-galuzey-kreditnim-resursom-_html.
176. Мартякова Е. В. Інноваційні технології в системі гармонізації ринків праці та освіти / Е. В. Мартякова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 160 – 169.
177. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку: [Монографія] / Г.Б. Марушевський – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 440 с.
178. Марценюк Л.В., Полішко Т.В. Приклади організації туристичних залізничних перевезень в різних країнах світу. Агросвіт, №10, 2016. С. 31-42.
179. Маслокова М. Типи ролей в колективі / Маслокова М. // Консультант. [Електронний ресурс] – № 9. Режим доступу <http://www.creativeconomy.ru/library/prd228.php>
180. Мелеганіч Г. Роль проекту ЄС / ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» у впровадженні концепції сталого розвитку у ВНЗ України / Г. Мелеганіч // Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2015. – С. 255-259.
181. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник / Л.Г. Мельник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.
182. Микієвич М.М. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник / М.М. Микієвич, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякова. – Львів: БФ «Екоправо-Львів», 2004. – 256 с.
183. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія/ Н. Мікула – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
184. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cba.org.ua/ua/pro-pnas/proon-v-ukrajini>.
185. Монастирський Г. Л. Муніципалізація як нова парадигма місцевого розвитку / Г. Л. Монастирський // Організаційні та економічні проблеми розвитку муніципальних утворень : зб. тез доповідей міжн. науково-практ. конф. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – С. 18–23.
186. Монастирський Г.Л. Муніципалізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: Монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 464 с.
187. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових

- прав» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF>
188. Наказ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 2 лютого 2002 року № 92/2002 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>.
189. Населення України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
190. Наулік Н. С. Місцеве самоврядування і управління в зарубіжних країнах / Н. С. Наулік // Юридичний вісник Національного авіаційного університету. – 2010. – № 3. – С. 69 – 73.
191. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. Ред. Акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.С. Патона. – К. : Держ. Установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку Нац. Акад. Наук України», 2012. – 72 с.
192. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. – К. : Фенікс, 2011.– 336 с.
193. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по развитию. – М.: Прогресс, 2011. – 376 с.
194. Новаченко Т. В. Сучасна сутність керівника-лідера в контексті його авторитету / Т. В. Новаченко // Право та державне управління. – 2013. – № 2. – С. 98 – 102.
195. Овечкіна О.А., Абасс К. Джауд. Порівняльна інтегральна оцінка ресурсного потенціалу промислових вузлів України та Іраку в аспекті забезпечення стійкого розвитку територій / О.А. Овечкіна, Абасс К. Джауд // Економіка. Фінанси. Право. – 2015. – № 1/1. – С. 11-15.
196. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : [наук.-аналіт. Монографія] / В. В. Онікієнко. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень _н. М. В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
197. Оніщенко О.В. Тренінг як інноваційна методика навчання в системі післядипломної педагогічної освіти / Оніщенко О.В. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2015. - № 132. – С. 106-109.
198. ООН – ХАБИТАТ – Програма ООН по розвитку населених пунктів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.un.org. /ru/ga/habitat](http://www.un.org/ru/ga/habitat)].
199. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення :

- [монографія] / [А. Ф. Мельник, О. В. Длугопольський, А. Ю. Васіна] ; за ред. д.е.н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с., с. 267–268.
200. Організація Об'єднаних Націй в Україні : офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/what-gio>.
 201. Основоположні принципи сталого (стійкого) просторового розвитку європейського континенту. (Документ підготовлено комітетом керівників європейської конференції міністрів регіонального планування (СЕМАТ), Ганновер, 7-8 вересня 2000 року). Guiding Principles for Sustainable Development of the European Continent. Strasbourg. 2000, 2002.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionPrincipes/Russe.pdf>.
 202. Отенко И.П. Методология исследования системных особенностей потенциала предприятия/ И.П. Отенко// Региональные перспективы. – 2003. – № 1(26). – С. 31-33.
 203. Офіційний сайт банку Юнікредитбанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unicreditanduniversities.eu/index.php/en/scholarship.html>
 204. Офіційний сайт Данон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://danone.ua/ua/production/proekt-razvitie-molochnyh-kooperativov/>
 205. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.htm
 206. Офіційний сайт Шелл Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shell.ua/aboutshell/media-centre/news-and-media-releases/2013/20131219-social-investments-of-kharkiv-region.html>
 207. Офіційний сайт Макдональдс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mcdonalds.ua/ukr/pres-centr/pres-relizi/-u-makdonaldjdz-startuvala-blagodijna-programa-dolonjka-shchastja/>
 208. Офіційний сайт Миргородської міської ради / Рішення «Про стан роботи відділу муніципальних ініціатив, інвестицій та енергоменеджменту міської ради» від 03 серпня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://myrgorod.pl.ua/page/miska-vlada/fishennja>.
 209. Офіційний сайт Платинум Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.platinumbank.com.ua/view.financial_literacy/
 210. Офіційний сайт Проекту «Міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pledgd.org.ua/ua/pro-promis/fokus-promis>.
 211. Офіційний сайт Проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cba.org.ua.
 212. Офіційний сайт Університету Колорадо [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html>
213. Офіційний сайт Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csr-ukraine.org/>
 214. Офіційний сайт ЮНІСЕФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_29186.html
 215. Панельна дискусія «Цінності українців: шляхи розвитку і перепони» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ceoclub.com.ua/cat-events/панельна-дискусія-цінності-украї>.
 216. Паскаль М. Тренінг як форма групової роботи/ Паскаль М. // Шкільний світ. – 2010. - № 23-24.
 217. Перегуда Є. В. Політологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Є. В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, В. Л. Семко, Н. І. Рижко, С. Д. Місержи, В. Л. Стеценко, В. Л. Згурська, В. П. Третяк. – К.: КНУБА, 2011. – 216 с.
 218. Петрос О. Соціальний діалог як інструмент підвищення довіри громадян до органів державної влади / О. Петрос // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України: Наук. журнал. – 2009. – № 3. – С. 233-240.
 219. Письмений О.А. Аналіз ринку міжнародного туризму України. Економічний аналіз. – 2014. – Том 15. - №1. – С. 144-153. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/pysmennyj.htm
 220. Пірен М. І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Марія Іванівна Пірен. – К.: Університет “Україна”, 2012. – 231 с.
 221. Повестка дня на ХХІ век, прийнята Конференцією ООН по оточуючій середі і розвитку, Рио-де-Жанейро, 3-14 юнія 1992 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.
 222. Показатели «умных» устойчивых городов, разработанную ЕЭК ООН МСЭ // Экономический и Социальный Совет ООН. – 2 октябрія 2015 г. – С.1-14.
 223. Поліщук Я. Як зробити складну задачу простою (інтелект-карти) / Поліщук Я. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zhyvo.in.ua/yak-zrobiti-skladnu-zadachu-prostoyu-intelekt-karti.html>
 224. Полякова О. М Особливості формування і розвитку соціальної відповідальності підприємств в Україні/ Полякова О. М., Кас П. Ю// Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 32. – С. 284 – 289.
 225. Про громадські експертні комісії Сумської міської ради VI скликання : Положення Сумської міської ради від 05 листопада 2014 року №

- 3679 – МР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.meria.sumy.ua%2Fengine%2Fdownload.php%3Fid%3D19311&embedded=true>
226. Про громадську раду при виконавчому комітеті Сумської міської ради : Положення Сумської міської ради, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meria.sumy.ua/index.php?newsid=27453>.
227. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : постанова Кабінету міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158із змінами (поточна редакція від 20.12.2013 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
228. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
229. Про обласну програму сприяння розвитку громадянського суспільства на 2013-2015 роки: Рішення обласної ради шостого скликання від 21.12.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/6-sklykannja/category/82-22-session.html>.
230. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. № 2625-3 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
231. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України від 28.04.2011 р. № 83701 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01I.html.
232. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.
233. Програма розвитку ООН в Україні: Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org>.
234. Програма соціального партнерства ДТЕК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spp-dtek.com.ua/uk/o-programme>.
235. Проект ЄС та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»: Офіційний Веб-портал Полтавської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/page/proekt-ies-ta-proon-misceviy-rozvitok-orientovaniy-na-gromadu>.
236. Поліщук Я. Як зробити складну задачу простою (інтелект-карти) / Поліщук Я. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zhyvo.in.ua/yak-zrobiti-skladnu-zadachu-prostoyu-intelekt-karti.html>

237. Радченко І. Технології concept mapping та mind mapping у контексті інформаційно-дидактичного середовища / І. Радченко //Проблеми підготовки сучасного вчителя: зб. наук. пр. – 2010. – №. 1. – С. 90-98.
238. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1688 від 22.11.2012 «Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12>.
239. Реймерс Н. Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы. - М.: журнал "Россия молодая", 1994. - 366 с.
240. Решетило В.П. Синергия становления и развития региональных экономических систем: [монография]/ В.П. Решетило. – Харків: ХНУ ім. О.М. Бекетова, 2009. – 218 с.
241. Рибальченко С. М. Механізм взаємодії адміністративних та господарських систем при формуванні стратегії екологоорієнтованого розвитку регіону. Дис. канд. екон. наук/ С.М. Рибальченко. - Суми, 2012. – 190 с.
242. Ринок праці та освіта: пошук взаємодії / [за ред. І. Л. Петрова]. – К. : Таксофон, 2007. – 118 с.
243. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (1990-2015) [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rtv_sgp_u.html (дата доступу 01.08.2016).
244. Романюк І. М. Організаційно-економічні засади продовольчого забезпечення та напрями його удосконалення в регіоні [монографія] / за наук. ред. д.е.н., проф. Л. В. Дейнеко. Чернівці: ТОВ "Видавництво «Наші книги», 2008. – 216 с.
245. Рубановський К. Інформаційна відкритість органів місцевого самоврядування : Посібник для муніципальних посадовців [Загальна редакція: О. Федорович] / Рубановський К., Федорович О., Дуда А. – Івано-Франківськ: ГО «Агентство з розвитку приватної ініціативи», 2009. – 96 с.
246. Рубцов В.П. Інформаційна діяльність у територіальній громаді / В.П. Рубцов. – К.: Інститут місцевої демократії. – 2001. – 32 с.
247. Русанова С. Ю. Становлення та розвиток наукових знань про місцеве самоврядування: теоретико-правовий аспект / С. Ю. Русанова // Юридичний вісник Національного авіаційного університету. – 2010. – № 3. – С. 82 – 86.
248. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем / Т.Саати, К.Кернс. – Москва : «Радио и связь», 1991. – 224 с.
249. Саах Д. Посібник з впровадження Проекту ЄС/ПРООН “Місцевий розвиток, орієнтований на громаду” / Д. Саах. – Київ: ПРООН, 2011. – 174 с.

250. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: Монографія / М. В. Савчин / Івано-Франківськ: Місто НВ. – 2008. – С. 197.
251. Сайт о странах, городах, статистике населения и пр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.statdata.ru/naselenie-ukraine-chislennost>.
252. Салун М.М. Відтворення та модернізація ресурсного потенціалу підприємства. Автореф. дис. ... д-ра екон. наук/ М.М. Салун. – Харків, 2015. – 36 с.
253. Соснін О. Інформаційні ризики в державному управлінні / О. Соснін, С.Яременко // Віче. – 2011. – №. 8. – С. 24-27.
254. Сидорович О. Ю. Інституційні матриці фіскальних взаємодій в демократичному суспільстві / О. Ю. Сидорович // Фінансова система України : зб. Наук. Пр. – Острог : Вид-во Нац. Ун-ту “Острозька академія”, 2009. – № 11. – С. 142–151.
255. Сила Т.І. Сталій розвиток громад у соціально-психологічному вимірі / Т.І. Сила // Сталій людський розвиток місцевих громад : Наукові праці ВНЗ-партнерів Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»; за заг. ред. М.А. Лепського. – К, 2015. – С. 87-94.
256. Синицына Е. Концепция устойчивого развития [Электронный ресурс] / Е. Синицына. – Режим доступа: <http://cloudwatcher.ru/analytics/2/view/72/>
257. Системні аспекти капіталізації природних ресурсів / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А.Хвесика]; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 72 с.
258. Сільське господарство України за 2014 р.: статистичний збірник / [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/09/zb_sg_14.pdf.zip.
259. Солохин С. С. О когнитивном моделировании устойчивого развития социально-экономических систем (на примере туристско-рекреационной системы Юга России) / С. С. Солохин // Искусственный интеллект. – 2009. – № 4. – С. 150–160.
260. Соціологічне опитування «Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте?» [Електронний ресурс]. //Центр Разумкова. – 2015. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030.
261. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
262. Сталій розвиток в Україні : проблеми і можливості [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу : <http://zelenysvit.in.ua/stalyi-rozvytok>.
263. Старовойтова Г. М. Специфіка й особливості становлення та формування харизматичного лідерства / Г. М. Старовойтова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер.: Гуманітарні науки. – 2013. – №2. – С. 59 – 65.
264. Стасевська О.А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – №1(20). – С.62-76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2116>.
265. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2010» [Текст] // Державний комітет статистики України, за редакцією О.Г. Осауленка. – 2011. – 252 с.
266. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2011» [Текст] // Державна служба статистики України, за редакцією О.Г. Осауленка. – 2012. – 251 с.
267. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2012» [Текст] // Державна служба статистики України, за редакцією О.Г. Осауленка. – 2013. – 249 с.
268. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2013» [Текст] // Державна служба статистики України, за редакцією О.Г. Осауленка. – 2014. – 249 с.
269. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2014» [Текст] // Державна служба статистики України, за редакцією І. М. Жук. – 2015. – 239 с.
270. Стольберг Ф. В. Екологія города : [учебник] / Ф. В. Стольберг, В. Н. Ладиженский. – К. : Либра, 2000. – 464 с.
271. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [наукове видання]/ за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
272. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
273. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 р. : проект [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sorada.gov.ua/actual/14182-proekty-strategiji-regionalnogo-rozvytku-sumskoj-i-oblasti-na-period-do-2020-roku-ta-planu-zahodiv-z-realizatsiji-strategiji-regionalnogo-rozvytku-sumskoj-i-oblasti-na-2015-2017-roky.html>.
274. Стратегія розвитку сфери туризму і курортів України на період до 2022 року. Режим доступу: <http://firtu.org.ua/uk/proekti-firtu/135-tematichni-proekti/544-strategiya-rozvitku-sferi-turizmu-i-kurortiv-ukrajini-na-period-do-2022-roku>
275. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf.
276. Стратегія сталого розвитку «Україна 2020». Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
277. Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні електронних адміністративних послуг (Аналітична записка) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1716/>.
278. Тереняк Л. В. Місце самоорганізації населення в управлінні сільськими територіями / Л. В. Тереняк // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. – 2013. – № 4. – С. 121 – 128.
279. Терещенко Д.А. Роль інформаційно-комунікативного забезпечення потреб споживачів у процесі надання управлінських послуг на рівні місцевих органів влади / Д.А. Терещенко // Державне будівництво. – 2007. – № 1(2). – С. 1-12.
280. Техніка інтелектуальних карт (mind mapping) для організації думок і не тільки// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://world-nu.com/mind-mapping-technique/>
281. Ткачук А. Місцевий та регіональний розвиток. Участь громадян у місцевому розвитку. Практичний посібник для практичних людей / А. Ткачук. – К. : ІКЦ «Легальний статус», 2012. – 144 с.
282. Толкованов В. Українським реформам потрібні лідери. І ми їх готуємо / В. Толкованов // Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. – 2013. – № 2. – С. 45 – 47.
283. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. А. Мікула, В. В. Засадко. – К. : НІСД, 2014. – 316 с.
284. Транспортна стратегія України на період до 2020 року. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>
285. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс]/ В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>.
286. Тридед А.Н. Концепция построения организационно-экономического механизма формирования стратегии развития предприятия – [Электронный ресурс] / А.Н. Тридед. – Режим доступа: <http://www.eprints.ksame.kharcov.ua>.
287. Тур О.М. Економічне обґрунтування стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки. Дис. ... канд. екон. наук/ О.М. Тур.-Суми, 2012. – 194 с.
288. Україна : проблеми сталого розвитку / Б. М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Е. М. Лібанова, В. Я. Шевчук. – К. : РВПС України НАН України, 1997. – 57 с.
289. Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки [Електронний ресурс] : Новини членів Асоціації від

- 24.11.2014 ; Насіннева асоціація України – Режим доступу : <http://ukrseeds.org.ua/>.
290. Фастовець О.О. Організація транспортних подорожей і перевезень: Навчальний посібник.- К.: Музична Україна. 2003 рік. – 190 с.
291. Федулова І. В. Дослідження продовольчої безпеки: принципи і підходи щодо оцінки / І. В. Федулова // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 40-46.
292. Фесенко І.А. Організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом вугледобувних підприємств / І.А. Фесенко// Вісник економічної науки України. – 2010. – № 1. – С. 138-142.
293. Філософія. Від витоків до сьогодення : Навч. посіб. [Губерський Л.В., Приятельчук А.О. та ін.]. – 2-ге вид., стер. – К., 2009. – 624 с.
294. Хартия «Города Европы на пути к устойчивому развитию» (Ольборгская хартия). Одобрена участниками Европейской Конференции по устойчивому развитию больших и малых городов Европы, Ольборг, Дания, 27 мая 1994 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/ac_russian.pdf.
295. Хвесик М. А. Концептуальні засади сталого розвитку в контексті глобалізації та регіоналізації / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – 2008. – № 7. – С. 107-113.
296. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>.
297. Цінності людини / С. Ковалевський, О. Медведєва, Г. Хаєт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/3674/>.
298. Чаленко А.Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях [Электронный ресурс]/ А.Ю. Чаленко. — Режим доступа: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24803/st_51_04.pdf?sequence=1-8.
299. Чупрій Л. Духовні цінності як основа відродження української нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/09/27/dukhovn_cnnost_jak_osnova_vdrodzhennja_ukransko_nac.html.
300. Шаповалова Т. В. Вплив соціального капіталу на економічне зростання [Текст] // Т. В. Шаповалова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – №1. – С. 167-175.
301. Юрковська Л. Г. Класифікація органів самоорганізації населення в Україні / Л. Г. Юрковська // Науковий вісник Дніпропетровського

- державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 79 – 91.
302. Яремко І. Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій: Монографія. – Львів: Каменяр, 2006. – 176 с.
303. Яроміч С. Інституційне середовище взаємодії бізнесу і влади / С. Яроміч, О. Діденко // Ефективність держ. управління. – 2011. – № 26. – С. 34–40.
304. Керівництво із соціальної відповідальності ISO 26000. Режим доступу: http://www.nornik.ru/_upload/editor_files/file1756.pdf
305. CSR Compass – The parties behind the initiative. Режим доступу: <http://www.csrcompass.com/partiesbehind-initiative>
306. Зінченко А., Тігаренко І., Саприкіна М., Іщук Є. (приклад «Прозорого офісу» у Вінниці). Прозорість і соціальна відповідальність муніципалітетів. – К.: Поліграфія «Юстон». – 2015. - 52 с.
307. 100 міст – крок вперед: Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування як основи надання адміністративних послуг в електронному вигляді [Електронний ресурс]; за заг. ред. І. С. Куспляк, А. О. Серенок. – Вінниця: ГО «Подільська агенція регіонального розвитку», 2014. – 86 с. Режим доступу: https://www.dropbox.com/s/j3ho22kdhez7jfb/Monitoring_Rez_Fin_2014_ukr.pdf
308. Дурас М. М. Механізми вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Державне управління. - 1(1)/2014. – С. 22-24.
309. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні. Під редакцією Толкованова В.В. – Київ, Крамар, 2011. - 199 с.

Наукове видання

Мелеганич Ганна Ігорівна,
Петрушенко Юрій Миколайович та ін.

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

Монографія

Том четвертий
Регіональні аспекти та сталий розвиток міст

Головний редактор Г.І. Мелеганич
Дизайн обкладинки і макет С.Тополянський

Підписано до друку 29.12.2016 Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,65. Обл.-вид. арк.13,4.
Наклад 500 прим. Замовлення № 95.

Надруковано ТОВ «Компанія Ваїте»

МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ЗА УЧАСТІ ГРОМАДИ

Том 4: Регіональні аспекти
та сталий розвиток міст